

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**FELSEFE MECMUASI VE FELSEFE VE İÇTİMAİYAT
MECMUASI'NIN TAHLİL VE TASNİFİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan:
Feyza CEYHAN ÇOŞTU**

**Tez Danışmanı:
Yrd. Doç. Dr. Şaban HAKLI**

Ankara - 2006

T. C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Feyza CEYHAN ÇOŞTU'ya ait **Felsefe Mecmuası ve Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası'nın Tahlil ve Tasnifi** adlı çalışma, jürimiz tarafından *Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında* **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

(İmza)

Başkan : Doç. Dr. Fazlı ARABACI

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

(İmza)

Üye : Yrd. Doç. Dr. Şaban HAKLI

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı (Danışman)

(İmza)

Üye : Doç. Dr. Kenan HAS

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

ÖNSÖZ

Felsefe Mecmuası (1913) ve *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası* (1927-1930) isimli dergilerin Türk düşünce tarihine katkılarını incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, temelde üç sorunun cevabı aranmaktadır. Birincisi, son dönem Osmanlı düşüncesinin genel yapısı nasıldır? İkincisi, söz konusu dergilerin içeriğinde neler vardır? Üçüncüsü ise, dergilerdeki felsefi metinlerin ve genel olarak da dergilerin felsefi eğilimleri nedir ve Türk felsefe geleneğine katkıları ne olmuştur?

Çalışmamızın birinci bölümünde, Batı felsefesinin ve İslam felsefesinin genel yapısı üzerinde durularak, bu felsefe geleneklerinin Osmanlı düşüncesine –özellikle de son dönem Osmanlı düşüncesine- olan etkileri genel hatlarıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde yirminci yüzyılın ilk çeyreğindeki Türk felsefi düşüncesinin genel yapısı üzerinde durmamızın iki önemli sebebi vardır. İlki, araştırmamızın temel ilgi alanı olan *Felsefe Mecmuası* ve *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası*'ndaki felsefi metinlerin çözümlenmesine bir zemin oluşturabilme; ikincisi ise, söz konusu dergilerin bir bütün olarak Türk felsefi geleneği içerisindeki yerini görebilme amacına yöneliktir.

İkinci bölümde, *Felsefe Mecmuası* ve *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası*'nın içeriği üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede, dergilerin yayın hayatına giriş serüvenleri, metin olarak organizasyonu ve fiziksel görünüşleri incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise, dergilerdeki felsefi metinlerin çözümlemesi yapılarak, dergilerin ve yazarlarının felsefi eğilimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Son olarak da dergilerin, Türk felsefi geleneği içindeki yeri ve katkıları incelenmiştir.

Sonuç olarak, araştırmam boyunca sürekli ilgisini ve yakınlığını gördüğüm saygıdeğer danışman hocam Yrd. Doç. Dr. şaban HAKLI Bey'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca ilmi disiplini ve yöntemlerinden faydalandığım ablalarım Yrd. Doç. Dr. Nesime CEYHAN ve Mümine ÇAKIR'a, tezim sürecinde desteğini ve yardımlarını hiç esirgemeyen eşim Araç. Gör. Yakup OşTU'ya sonsuz teşekkür ederim.

Feyza CEYHAN OşTU

Ankara, 2006

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	v

GİRİŞ

1. Problem Durumu.....	2
2. Araştırmanın Amacı Ve Önemi.....	4
3. Metodoloji.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

SON DÖNEM OSMANLI DÜŞÜNCESİ

1. Batı Felsefesinin Genel Yapısı.....	9
2. Batı Felsefesinin Son Dönem Osmanlı Düşüncesine Etkisi.....	17
3. Osmanlı Düşüncesini Şekillendiren Diğer Unsurlar.....	47

İKİNCİ BÖLÜM

FELSEFE MECMUASI VE FELSEFE VE İÇTİMAİYAT MECMUASI

1. Felsefe Mecmuası'nın Tanıtımı.....	55
1.1. Derginin Yayın Hayatına Girişi.....	55
1.2. Derginin Dış Özellikleri.....	59
1.3. Derginin İç Özellikleri.....	61
1.3.1. Derginin Planı.....	61
1.3.2. Derginin İçeriği.....	62

2. Felsefe Ve İctimaiyat Mecmuası'nın Tanıtımı.....	68
2.1. Derginin Yayın Hayatına Girişi.....	68
2.2. Derginin Dış Özellikleri.....	72
2.3. Derginin İç Özellikleri.....	73
2.3.1. Derginin Planı.....	73
2.3.2. Derginin İçeriği.....	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TAHLİL VE TASNİF

1. Felsefe Mecmuası'ndaki Felsefeyle İlgili Metinlerin Tanıtımı Ve Çözümlemesi.....	84
2. Felsefe Ve İctimaiyat Mecmuası'ndaki Felsefeyle İlgili Metinlerin Tanıtımı Ve Çözümlemesi.....	100
3. Dergilerdeki Felsefeyle İlgili Makalelerin Niteliği Ve Yazarlarının Felsefi Anlayışları.....	106
4. Dergilerin Türk Düşünce Tarihindeki Yeri.....	117

SONUÇ.....	121
KAYNAKÇA.....	125
Ek 1. Felsefe Mecmuası'nın Dış Kapağı.....	130
EK 2. Felsefe Mecmuası'nın İç Kapağı.....	131
Ek 3. Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası'nın Dış Kapağı.....	132
Ek 4. Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası'nın İç Kapağı.....	133
Ek 5. Baha TEVFİK ve Hilmi Ziya ÜLKEN.....	134
ÖZET.....	135
ABSTRACT.....	136

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
A.Ü.İ.F.Y.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
C.Ü.İ.F.D.	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
çev.	: Çeviren
E.Ü.E.F.Y.	: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
ed.	: Editör
İ.Ü.E.F.Y.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
No	: Numara
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar Arası
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
ve başk.,.	: Ve Başkaları
yay.	: Yayınları
yay. haz.	: Yayına Hazırlayan
yay. yönt.	: Yayın Yönetmeni
yy.	: Yüz yıl

GİRİŞ

1. Problem Durumu

Felsefe, 'bilgiyi arama, bilgiyi sevme, bilgiye yönelme' etkinliği olarak ilk insanın varoluşundan itibaren hayatın içindedir. İnsanoğlu, kendini anlamlandırma ve doğayı anlama noktasında hep bir merak içinde olmuştur. Felsefede, bir soru sorma etkinliği olarak bu meraka cevap vermeye çalışmıştır. Bu nedenle de felsefi düşünüş, tarih boyuca bütün toplumların ortak bir özelliği olarak süregelmıştır.

Günümüze kadar gelen felsefi düşünce yapısında ciddi değişiklikler yaşanmıştır. Özellikle Batılı felsefi düşüncenin geçirmiş olduğu evrim bunun en açık göstergesidir. Rönesans ve Reform hareketleri sonrası Batılı felsefi düşüncede yaşanan hareketliliklerin, bir taraftan kendi içinde evrimleşmeyi sağladığı, diğer taraftan da Batı dışı toplumların düşünce hayatını etkilediği ve şekillendirdiği bilinmektedir.

Osmanlı düşünce hayatı da Batıdaki bu düşünce evriminden etkilenmiştir. Bu etkilenmeden hareketle Osmanlı'ya özgü bir düşünce hayatının olmadığı söylenemez. Çünkü bir imparatorluğun 600 yıl yaşaması felsefe ve düşünce hayatı olmadan mümkün değildir. Osmanlılardaki eğitimin temelini 'medreseler' oluşturmaktadır. Bu 'medreseler' pek çok Osmanlı düşünürünü yetiştirmiş ve İmparatorluğun siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik işleyişine katkıda bulunmuştur. Bu da gösteriyor ki Osmanlı düşünce hayatı Batıyla tanışmasının neticesinde ortaya çıkmamıştır. Zaten varolan düşünce hayatımıza, Tanzimat'la birlikte Batıya açılmakla, Batılı fikir akımları da girmeye başlamış ve bir anlamda düşünce zenginliği yaşanmıştır. Fakat tabi ki 16. yy.dan itibaren Batı kültürünün ilim ve felsefede kazandığı ilerlemeleri ve Osmanlı'nın bu gelişmeleri izleyememesi geri kalışın nedenlerinden biri olarak gösterilebilir. Bu nedenle Osmanlı'da, ilim alanındaki kapalıliğın, felsefede de kapalıliğı doğurduğu söylenebilir.

18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı toplumunda siyasal, sosyal ve ekonomik alanlardaki değişimle birlikte, düşünsel açıdan da hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Düşüncel alandaki bu değişimin etkileri, Osmanlı basın ve yayınında, özellikle de fikir dergilerinde daha çok ortaya çıktığı görülmektedir.

Osmanlı'da felsefe alanındaki asıl canlılığın ve ileriye dönük çalışmaların periyodik şekilde çıkan dergilerde ve yayımlanan kitaplarda ivme kazandığı görülmektedir. Osmanlı'nın son döneminde yayımlanan *Felsefe Mecmuası* ve *Felsefe ve İktisadiyat Mecmuası* ilk felsefe dergileri olmaları nedeniyle, dönemin felsefi birikiminin ve düşünce yapısının tespit edilebilmesi açısından önemli iki kaynağını oluşturmaktadır.

Bu nedenle bu iki derginin Türk felsefi geleneğindeki yerinin ve katkısının araştırılması gerekmektedir.

Bu açıdan çalışmamızın temel problemi, Türkiye'de yayınlanan ilk felsefe dergileri olan 1913 yılında İstanbul'da on beş günde bir çıkıp sadece on sayı yayımlanan (Sahibi: Ali Fuad, Müdürü: Baha Tevfik) *Felsefe Mecmuası* ile 1927-1930 yılları arasında üç aylık periyotla dokuz sayı (son iki sayısı –8. Ve 9. sayılar- Türkçe olarak yayımlanmıştır) olarak 'Türk Felsefe Cemiyeti' tarafından İstanbul'da çıkartılan (Sahibi: Agah Sırrı Levend, Müdürü: Mehmet Servet) *Felsefe ve İktisadiyat Mecmuası*'nın tahlil ve tasnifinden hareketle, söz konusu dergilerin Türk felsefi geleneğine katkısının incelenmesidir. Bunu bir soru olarak şöyle ifade edebiliriz:

Felsefe Mecmuası ve *Felsefe ve İktisadiyat Mecmuası*'nın yayımlanma serüvenleri, metin olarak organizasyonu ve fiziksel görünüşleri ile bu dergilerin Türk felsefe geleneği içindeki yeri ve katkısı nedir?

Araştırmamız bu temel problem üzerinde yoğunlaşmakla birlikte, konuyla yakından ilgisi bulunan ve konunun aydınlatılması için araştırılıp tartışılması gereken bir takım alt problemleri de içermektedir. Bunları da birer problem cümlesi olarak şöyle ifade edebiliriz:

Felsefe Mecmuası ve *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası*'nın yayımlandığı dönemde Osmanlı düşünce geleneğinin genel yapısı nasıldır?

Dergilerin, metin olarak organizasyonu ve fiziksel görünüşleri nasıldır?

Dergilerdeki felsefi metinlerin ve yazarlarının felsefi eğilimleri nelerdir?

Dergilerin, özel olarak yayımlandıkları dönemdeki ve genel olarak da Türk düşünce tarihindeki yeri ve katkısı nedir?

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

'Teceddüd-ü İlmî ve Felsefî Kütüphanesi' tarafından çıkartılan *Felsefe Mecmuası*, materyalist ve evrimci fikir ve görüşleri savunan ve toplumda bu görüşlerin yer almasını amaçlayan bir dergidir. Çünkü 'Teceddüd-ü İlmî ve Felsefî Kütüphanesi' adı altında yapılan gerek kitap, gerek mecmua ve gerekse gazete yayımlarında materyalist fikir ve görüşlerin sistemli bir şekilde savunulduğu görülmektedir.

'Türk Felsefe Cemiyeti'nin resmi yayın organı olan *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası* ise, herhangi bir felsefi veya dünya görüşünü geliştirme ve yayma çabasında değildir. Bu derginin amacı, Türkiye'de toplumsal bilimlerin kurumlaşmasına öncülük etmek ve bilimsel düşünciyi gözeterek üniversite dışında sivil bir örgütlenme ile özgürlükçü bir tartışma ortamı oluşturmaktır.

Bu çalışmada, II. Meşrutiyet dönemi dergilerinden biri olan *Felsefe Mecmuası* ile Cumhuriyetin ilk yıllarında yayımlanan *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası*'nın temel alınmasının iki önemli amacı vardır. Birincisi, bu dergilerde yer alan felsefi metinlerin çözümlemesinden hareketle, o dönem

felsefecilerinin hangi konular üzerinde yoğunlaştıklarının ve tartıştıklarının tespit edilmesi ve dergilerin, özel olarak yayımlandıkları dönemdeki, genel olarak da Türk felsefe geleneğindeki yerinin ve katkılarının belirlenmesidir. İkincisi ise, iki farklı dönemde yayımlanan söz konusu dergilerin içeriğine, yayımlandığı dönemin ne derece etki ettiğinin tespit edilmesidir. Böylece çalışmamızda, *Felsefe Mecmuası* ve *Felsefe ve İçtimaiyat Mecmuası*'nın Türk toplumunun felsefi birikimine olan katkıları bir bütün olarak tespit edilmiş olacaktır.

Felsefe Mecmuası'yla ilgili olarak tespit edebildiğimiz iki çalışma mevcuttur.¹ İlk çalışma Mehmet Ö. Alkan'a aittir. Alkan bu çalışmasında, Felsefe Mecmuası'nın yayın hayatına giriş serüveni hakkında özet bir bilgi verdikten sonra, dergide yer alan yazılar hakkında kısa değerlendirmelerde bulunmaktadır. İkinci makaleyi ise, lisansüstü çalışmalarını² Baha Tevfik üzerine yapan edebiyatçı Rıza Bağcı kaleme almıştır. Bağcı bu yazısında, derginin kısa bir tanıtımı yapmakta ve Baha Tevfik'in dergideki yazılarını incelemektedir.

Felsefe ve İçtimaiyat Mecmuası'yla ilgili olarak da, tespit edebildiğimiz iki çalışma vardır.³ Bu çalışmalardan ilki Süleyman Tuğrul tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Tuğrul bu çalışmasında, Felsefe ve İçtimaiyat Mecmuası'nın Türk toplumbilimindeki yerini ve katkısını incelemiştir. Çalışma daha çok sosyolojik bir perspektiften ele alındığından derginin felsefi yönü üzerinde yeterince durulmamıştır. Tamer Yıldırım tarafından kaleme alınan diğer çalışmada ise, derginin genel özelliği, fihristi ve dergideki yazarların kısa öz geçmişi üzerinde durulmaktadır.

İki farklı dönemde yayımlanan ve alanlarında ilk olma özelliğini taşıyan bu felsefe ağırlıklı dergilerin, Türk felsefe geleneğindeki yerini ve katkılarını

¹ Bkz. Mehmet Ö. ALKAN: "Türkiye'nin İlk Felsefe Dergisi: Felsefe Mecmuası", *Tarih ve Toplum*, No. 89, 1989; Rıza BAĞCI: "İl. Meşrutiyet Devrinde Baha Tevfik'in Çıkardığı Bir dergi: Felsefe Mecmuası", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, No. 11, (İzmir: , E.Ü.E.F.Y., 2004).

² Rıza Bağcı, Baha Tevfik üzerine yapmış olduğu yüksek lisans ve doktora çalışmalarını daha sonra birleştirerek yayımlamıştır. Bkz. Rıza BAĞCI: *Baha Tevfik'in Hayatı Edebî ve Felsefî Eserleri Üzerine Bir Araştırma*, (İzmir: Kaynak Yay., 1996).

³ Bkz. Süleyman TUĞRUL: *Felsefe ve İçtimaiyat Mecmuası'nın Türk Toplumbilimindeki Yeri*, (Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2002; Bkz. Tamer YILDIRIM: "Felsefe ve İçtimaiyat Mecmuası İndeksi", *Müteferrika Kitap Dergisi*, sayı: 20, 2001.

görebilmek için ayrıntılı bir biçimde araştırılması gerekiyordu. Bu nedenle biz bu çalışmada, söz konusu dergileri felsefi yönlerinden hareketle incelemeyi hedefledik. Bu bakımdan bu çalışma, Felsefe Mecmuası ve Felsefe ve İktisaiyat Mecmuası'nın Türk felsefe geleneğine katkılarını bir bütün olarak görmek açısından önem arz etmektedir.

Ayrıca, söz konusu dergilerin iki farklı dönemde (II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminin ilk yılları) yayımlanması, Osmanlı'nın son döneminde Türkiye'de dergi yayıncılığında, içinde bulunulan dönemin derginin yayın politikasına ne derece etki ettiği veya başka bir ifadeyle, dönemin tarihsel-kültürel-toplumsal ortamında dergi yayıncılığının hangi amaca hizmet ettiğinin belirlenmesi açısından da çalışmamız önem arz etmektedir.

3. Metodoloji

Bu çalışma, *Felsefe Mecmuası* ve *Felsefe ve İktisaiyat Mecmuası*'nı Türk düşünce tarihine katkıları bağlamında değerlendiren biyografik ve tarihsel bir araştırmadır. Çalışmamız, söz konusu dergilerde yer alan felsefi metinlerin tanıtım ve çözümlemesinden hareketle dönemlerinin düşünce yapısını tespit etmeyi hedeflemektedir. Bu dergilerde, özellikle de *Felsefe ve İktisaiyat Mecmuası*'nda, felsefe dışında sosyoloji, tarih, edebiyat gibi çeşitli sosyal bilimlere ait metinler de yer almaktadır. Bu araştırmadaki amacımız, Türk toplumunun felsefi birikimini tespit etmek olduğundan, dergilerdeki doğrudan felsefeyle ilgili olmayan makalelerin ayrıntılı tahliline girmedik. Bu nedenle tezimiz, dergilerde yer alan felsefe metinlerinin tanıtımı ve çözümlemesiyle sınırlandırılmıştır.

Çalışmamızda, *Felsefe Mecmuası*'nın Milli Kütüphane (Kayıt no: 0241654, Tasnif no: 1956 SA 380)'de bulunan ve bir cilt halinde basılmış olan koleksiyon esas alınmıştır. *Felsefe ve İktisaiyat Mecmuası*'nın da yine

aynı şekilde Milli Kütüphane (Kayıt No: 0582452, Tasnif no:1956 SA 149)'de bulunan iki cilt halinde basılmış olan koleksiyon esas alınmıştır.

Çalışmada, öncelikli olarak Osmanlıca yayımlanan dergilerdeki felsefi metinler tespit edilerek, çalışmamızda kullanacağımız kısımları Latin harflerine aktarılmıştır. Latin harflerine aktarımı tamamlanan metinlerden hareketle, dergilerdeki felsefi yazıların çözümlemesi yapılarak, yazarlarının felsefi eğilimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Dergilerdeki felsefi metinlerin çözümlenebilmesi, yazarlarının felsefi eğilimlerinin tespit edilebilmesi ve dönemin felsefi yapısının bir bütün olarak görülebilmesi amacıyla da o döneme ilişkin literatür çalışması yapılmıştır. Yapılan bu literatür çalışmasının amacı, *Felsefe Mecmuası* ve *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası*'nın tahlil ve tasnifinin yapılabilmesine bir zemin oluşturabilmek amacına yöneliktir.

BİRİNCİ BÖLÜM
SON DÖNEM OSMANLI DÜŞÜNCESİ

1. Batı Felsefesinin Genel Yapısı

Felsefe, evren ve varlığın bütünüyle ilgili merakımızdan doğmuştur. İnsan bu merakla asırlardır gerçeği arama çabasıdadır. Bu arayış neticesinde günümüze kadar birçok farklı düşünce söylenmiş ve insanoğlu cevap aramaya devam etmiştir.

Günümüze kadar gelen felsefi düşünce yapısında ciddi değişiklikler vardır. Bilimin ve felsefenin anayurdu Ege Kıyıları, ilk bilimsel araştırmaları yapanlar da bir Batı Anadolu halkı olan İyonlardır. İ.Ö. 6.yy.'da İyonya'da (Batı Anadolu) yaşayan Thales (İ.Ö. 625-545) yaptığı araştırmalarla bilimin ve felsefenin başlatıcısıdır.¹ Bu nedenledir ki felsefe tarihi içerisinde ilkçağ felsefesi denildiğinde Yunan felsefesini anlamaktayız. Yunan Düşüncesi Avrupa kültürünün, bütün Batı kültür çevresinin kurucu düşüncelerinin, bugüne kadar süregelen başlıca ilkelerinin kaynağı durumundadır.²

İlkçağ'ın son dönemlerinde insanların dinsel gereksinimlerini doyuma ulaştırmak için felsefeye başvurulmuştur. Ortaçağ'ın ilk döneminde hakim olan felsefe, Yeni Eflatuncu renk taşıyan bir Hristiyan felsefesidir. Ortaçağ'a has olan bu felsefeye 'Skolastik' denir. Ortaçağ filozofları gerçeğe sahip olduklarına inanıyorlardı. "İlkçağ felsefesi bize düşünce sistemlerinin zengin bir çeşitlemesini sunar: Materyalizm, İdealizm, Septisizm, Dogmatizm gibi birbirlerine karşı akımların Antik dönemde ortaya çıkarak yan yana yaşadıklarını görüyoruz. Ortaçağda bu çeşitlenme artık kaybolmuştur."³ V.-X. yüzyıllar arasında batıda bilim ve düşünce alanında bir çöküş yaşanırken, Doğuda, İslam Dünyasında ise bir yükseliş ile karşılaşılıyor.

Avrupa tarihinin 14. yüzyılın ikinci yarısı ile 15. ve 16. yüzyılları, Rönesans diye adlandırılır. 'Yeniden Doğuş' anlamına gelen bu kavramla

¹ Tuncar TUĞCU: *Batı Felsefesi Tarihi*, (Ankara: Alesta yay., 2000), s. 13.

² Macit GÖKBERK: *Felsefe Tarihi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996), s. 15.

³ Ernst von ASTER, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, Sadeleştiren: Vural Okur, (İstanbul: İm yay., 2000), s. 335.

kastedilen, Avrupa kültürünün kilise baskısından kurtulup yeniden dirilmesidir. Bu kültürel dirilmeyle birlikte felsefede de yeni dünya görüşleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dünya görüşlerinden en önemlisi de insan sorunu olan Hümanizm'in başlamasıdır.⁴ Rönesans felsefesi yeni bir insan anlayışı yanında yeni bir din, yeni bir hukuk ve devlet anlayışı da getirmiştir. Yeni din anlayışı da, Reform hareketiyle kendini gerçekleştirmiştir.⁵

17. yy. ise tüm bu gelişmelerden sonra bir durulma dönemidir. Bu dönemde de tabi ki çeşitli düşünürler ve bunların kurdukları sistemler vardır. Bu dönemin en önemli düşünürleri Descartes, Hobbes, Spinoza ve Leibniz'dir.

18. yy. ise felsefe tarihi açısından 'aydınlanma devri' diye adlandırılır. Bu devrin aydınlanma olarak adlandırılmasının en önemli nedeni artık Ortaçağ'ın son bulduğu ve insan aklının egemen olduğunun belirtilmesi içindir. Bu yüzyıl artık insanın birey olarak anlaşıldığı bir yüzyıldır. Kant bu dönemi, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu Ortaçağ karanlığından kendi aklı ile kurtulması diye anlatır.⁶ Buradan anlaşılıyor ki aklını kullanmayan insan kendisini Ortaçağ'a mahkum ederken yine bu aklı kullanmaya başlamasıyla aydınlanmaya da ulaşabiliyor.

19. yy.'ın önde gelen özelliklerinden birisi bilimle teknolojinin yakınlaşmaya başlamasıdır.⁷ Bu dönem felsefesinde artık ilgi tamamen olgulara yönelmiş durumdadır. Ayrıca bireyi olabildiğince yücelten bir anlayış vardır. Bu dönemde sosyal olaylar irdelenmeye başlanmış ve bunun akabinde düşünceler de ortaya çıkmıştır. 19. yy. felsefesi için başlıca iki akım dikkat çekmektedir: Alman İdealizmi ve Pozitivist Felsefe. Bunlardan idealist felsefe gerçeği subjektif yolla kavrayabileceğine inanır. Felsefenin konularının salt düşünce ile aydınlatılabileceği düşüncesi hakimdir. İdealist felsefe, bilimlerin dışında ve ötesinde olan, böyle bir yöntemi işleyip kullanan bir

⁴ Tuncar TUĞCU: *a.g.e.*, s. 297.

⁵ Macit GÖKBERK: *a.g.e.*, s. 202.

⁶ Macit GÖKBERK : *a.g.e.*, s. 326.

⁷ Sevim TEKELİ ve başk., *Bilim Tarihine Giriş*, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 1999), s. 361.

felsefedir.⁸ Pozitivist felsefe ise objektif olgulardan hareketle gerçeği kavramaya yönelir. Pozitivist felsefenin temel özelliği, bilimi tek geçerli bilgi türü olarak görmesi ve kabul etmesidir. Dolayısıyla pozitif görüş açısından felsefe, bilimsel yöntemi kullanması gereken bir bilgi türüdür.⁹ Bu iki yönelişin de Türk Düşünce Tarihinde izleri bulunmaktadır.

Pozitivizm, 19. yy.'ın ikinci yarısı ile 20. yy.'ın başlarındaki düşünce hayatında önemli rol oynayan felsefi akımlardan biridir. Auguste Comte tarafından sistemleştirilen bu akım birçok ülkede taraftar bulmuştur. Comte'un sosyolojiyi kurması ile de pozitivizmin etki alanı genişlemiştir.¹⁰

Comte'un pozitivizmi, metafiziğe karşı çıkar. Ona göre olayların arkasında her hangi bir asıl varlık ve öz araştırması yapmak gereksizdir. Bu yüzden bütün bilimler gibi felsefe de pozitivist olmalıdır.¹¹

Burada bahsetmemiz gereken diğer bir akım ise Materyalizm'dir. Materyalizm'in tarihi aslında Eski Yunan'a kadar gitmektedir. Leukippos ve Demokritos tarafından sistemleşen bu düşünce hemen hemen her devirde yer almıştır. Materyalizm, varlık veya gerçeklik hakkında bir görüştür. Bu görüşe göre var olan veya gerçek olan sadece maddedir. Madde, evrenin temel kurucu unsurudur. Düşünce tarihinde materyalizm iki şekilde var olmuştur: Klasik Materyalizm ve Diyalektik Materyalizm

19. yy.'a kadar sadece tek yönlü bir gelişme seyri gösteren materyalizm, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Almanya'da yeni bir boyut kazanmıştır. Klasik materyalizmin Ludwig Büchner tarafından temsil edilen şekline, Hegel'in diyalektiğini metot olarak alıp bu metodu, materyalist anlayışın izahında etkili bir yol olarak kabul eden Karl Marx'ın temsil ettiği Marksist materyalizm eklenmiştir. 19. yy.'ın sonu ile 20. yy.'ın başlarında etkili olan bu materyalizm, çeşitli ülkelerde ve Türkiye'de yayılma imkanı

⁸ Macit GÖKBERK: *a.g.e.*, s. 464.

⁹ Şafak URAL: *Pozitivist Felsefe*, (İstanbul: 1986), s. 18.

¹⁰ Murtaza KORLAELÇİ: *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, (İstanbul: İnsan yay., 1986), s. 9.

¹¹ Süleyman Hayri BOLAY: *Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, (Ankara: Akçağ yay., 1995), s. 75

bulmuştur. Klasik Materyalizm 19. yy.'ın son çeyreğinden itibaren Türkiye'ye girip gelişme imkanı bulurken, buna karşılık diyalektik materyalizm ancak 1919'dan sonra sınırlı da olsa yayılma fırsatı bulmuştur.¹²

20. yy. Batı felsefesini anlamaya çalışırken de tabi ki yine sosyal hadiselerden, bilimdeki gelişmelerden bağımsız bir dönemi anlamıyoruz. 20. yy.'ın en göze çarpan tarafı bilimdeki büyük ve köklü değişikliklerdir. Fizikte ve astrofizikte ilerlemeler hayret verici bir seyir takip etmiştir. 1901'de Max Planck'ın ileri sürdüğü 'kuantum teorisi'; Einstein'ın 'izafiyet teorisi'; Heisenberg ve Schrödinger'in nükleer fizikte mutlak ölçüler yerine ihtimal ve imkanı getiren 'kesinsizlik teorisi' evren ile ilgili görüşlerimizi tamamen değiştirmiştir.¹³

Aynı yüzyılda psikolojide de önemli yenilikler yaşanmıştır. Psikoloji alanında bu dönemde özellikle iki okul, geleneksel görüşleri yıkmak noktasında önemli değişiklikler getirmiştir. Psikolojiyi prensipler açısından inceleyen Pawlov ve insandaki libido'yu tasvir eden Sigmund Freud. Sanat alanında da buna benzer yenilikler bu çağda görülmektedir.¹⁴

İdealist gelenek bu asırda da kuvvetini devam ettirmiştir. Hegel ve Kant bu asrın idealizminde başlıca etkenlerdir. Bu dönemin önemli idealist filozofları arasında Croce ve Eucken de yer almaktadır. Bu düşünürler çağdaş düşünceye parlak bir ışık tutmakla birlikte 19. yy. idealizmini de birçok noktalarda tekrar etmişlerdir. Realistlere göre ise idealist görüş ayrıntıları gözetmeden genel fikirlerle iş gördüğü için şekilci bir mantığa ve sonuç olarak da zihnin duraklamasına sebep olmaktadır.¹⁵

20. yy.'ın önemli felsefe okullarından birisi de Fenomenoloji'dir. Temsilcisi Husserl'dir. Fenomenolojik metotun existansiyalizmin gelişmesinde, özellikle de Heidegger üzerinde büyük izleri vardır. Husserl'de fenomenoloji, deneyim ya da tecrübemizi, kökenlerinden ve gelişiminden ayrı

¹² Mehmet AKGÜN: *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi*, (Ankara: Elis yay., 2005), ss. 11- 18

¹³ Frederick MAYER: *Yirminci Asırda Felsefe*, Çev. Vahap Mutal, (İstanbul: Dergah Yay., 1992), s. 17.

¹⁴ Frederick MAYER: *a.g.e.*, s. 18.

¹⁵ Frederick MAYER: *a.g.e.*, s. 22.

ve tarihçi, sosyolog ya da psikologların sunduğu nedensel açıklamalardan bağımsız olarak, gerçekte olduğu şekliyle ve dolayısıyla bir tarzda betimleme teşebbüsüne karşılık gelir. Felsefenin olgusal bir bilim olmadığını, mantık ve matematiğin formel sistemleriyle, doğa bilimlerinin yöntemlerinden farklı yöntem ve bulgulara sahip bulunduğunu, empirik bilimlerin ön kabullerinden bağımsız olduğunu savunan ve fenomenolojinin, 'görünümlerin bilimi' şeklindeki lafzi anlamından yola çıkan Husserl, görüldüğü şekliyle dünyayı anlamının felsefi faaliyetin çok önemli bir parçası olduğunu, zira yaşamda değer taşıyan birçok şeyin, örneğin iyiliğin, güzelliğin ve aşkın fenomen ya da görünümlere dayandığını, fakat görünümler, kendilerini gözlemleyen bir özneye bağlı oldukları için, felsefenin ilk ve esas konusunun görünümler olmayıp, bilincin kendisi olduğunu savunmuş ve felsefenin temel amacının bilincin, öznenin bakış açısından görülen, içeriklerine ilişkin bir araştırmayı hayata geçirmek olduğunu belirtmiştir.

Felsefe bilince ilişkin bir araştırmayla başlasa da, Husserl'e göre, bu araştırmayla son bulmaz. Tam tersine, felsefenin şeylerin özlerini anlamak, kavramak gibi çok daha önemli bir amacı vardır.¹⁶

Fenomenolojik metot, felsefi öneminden dolayı yüksek bir itibar kazanmış ve bu metot başlı başına bir disiplin olarak kabul edilmiştir.¹⁷

Mantıkçı Pozitivizm yine bu dönemin önemli akımlarından biridir. Temsilciliğini Rudolph Carnap, Schlick, A.J. Ayer gibi düşünürler yapar. Dil analizleri bu akımda önemli yer tutar. Bir tümce ya da önermenin bilişsel ya da bilgisel bir anlama sahip olup olmadığını belirlemede temel ölçüt olarak doğrulanabilirlik ilkesi benimsenmelidir. Bir tümce ya da önerme, en azından ilke olarak empirik yoldan doğrulanabilirse eğer, anlamlı, aksi taktirde anlamsızdır. Matematik ve mantığın tüm önermeleri, tanım gereği doğru olan analitik önermeler ya da totolojilerdir. Felsefe bundan başka, mantık ve bilimsel yöntemden de yararlanarak, anlam analizi işiyle uğraşmalı ve

¹⁶ Ahmet CEVİZCİ: *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma yay., 1999), s. 343.

¹⁷ Frederick MAYER: *a.g.e.*, s. 26.

kavramların anlamlarını açıklığa kavuşturmalıdır.¹⁸ Mantıkçı Pozitivizmin hedefi metafizik değer yargılarını bir tarafa atmak ve bilgiyi dini unsurlardan arındırmaktır. Çünkü metafiziğin önermeleri anlamsız önermelerdir. Mantıkçı Pozitivizmin amacı tabiatüstü her şeyi dışarıda bırakıp bilime dayanan araştırma yöntemlerini benimsemektir.

Bu dönemde ki önemli filozoflardan biri de şüphesiz dil analizleriyle öne çıkan Ludwig Wittgenstein'dır. "Genç Wittgenstein ile tanışan Bertrand Russell daha 1912 yılında, 'felsefedeki bir sonraki adımın' bu adam tarafından atılacağı kehanetinde bulunmuştu."¹⁹ Wittgenstein felsefesi inceleneceği zaman iki döneme ayırmak gerekir. Gençlik Dönemi ve Olgunluk Dönemi. Wittgenstein bütün felsefe problemlerini bir dil problemine indirger. Ona göre, dili kullanma, dili anlama, insanları başka varlıklardan ayıran biricik şey, insan yaşamının özünü oluşturan dokudur. Bu bağlamda iki sorun vardır: Dilin dünya ile olan ilişkisi nedir? Dilin düşünceyle olan ilişkisi neden meydana gelir? Gençlik döneminde dilin fonksiyonunun nasıl gerçekleştiğini ve dilin sınırlarını ortaya koyacak bir teori geliştirmeyi amaçlar. Bu dönemin temel eseri 'Tractatus'dur. Olgunluk dönemi felsefesinde ise filozof kullanımsal bir anlam teorisi geliştirirken, dilin değişmez ve temel bir özü olduğu, bu özün dünyanın temsiliyle belirlendiği ve dildeki sözcüklerin salt anlamlandırma işlevi gördüğü görüşünü tümünden reddeder. Yani bu dönemde dile, doğal bir insan fenomeni, çevremizde olup biten bir şey, karmaşık insan faaliyetlerinin oluşturduğu bir bütün olarak yaklaşmıştır.²⁰ Wittgenstein, olgunluk döneminde dilin birçok işlevini fark eder. Bu dönem felsefesinin merkezine *dil oyunları* kavramı geçer. Ona göre dil oyunları, dil ile dilin örüldüğü eylemlerden oluşan bütüne denir. Yani dil oyunları, dili konuşmanın, bir etkinliğin ve ya bir yaşam biçiminin parçasıdır. Bu yüzden dil oyunları çok çeşitlidir.²¹

¹⁸ Ahmet CEVİZCİ: *a.g.e.*, s. 571.

¹⁹ Kurt WUCHTERL: "Ludwig Wittgenstein-Dilsel Analiz ve Terapi", *20.Yüzyıl Filozofları*, ed. Margot Fleischer, Çev. A.Kanat, (İzmir: İlya yay., 2002), s. 69.

²⁰ Ahmet CEVİZCİ: *a.g.e.*, ss. 904-905.

²¹ Ludwig WITTGENSTEIN: *Felsefi Soruşturmalar*, Çev.Deniz Kanıt, (İstanbul: Küyerel Yay., 2000), s. 15-24

Mantıkçı Pozitivizmden farklı olarak, Personalizm her şeyden çok değerler problemi ile ilgilenir ve dini insanın en önemli faaliyetlerinden birisi kabul eder. Personalizm ferdin yaratıcı faaliyetine inanır ve realitenin ancak personalist şartlarda anlaşılabilirliğini kabul eder. Hürriyete büyük önem verir ve mekanik determinizme karşı çıkar.²²

Pragmatizm ise 20. yy. da Amerikan yaşam tarzını ifade eden bir felsefedir. Yararcılık, başarıcılık olarak ifade edilebilir. W. James temsilcisidir. James'e göre bir öğreti yararlı olduğu sürece doğrudur. Böylece filozof, insan zekasına değişik bir anlam yükler. Bilgilerimizi bu dünyada sürekli deneylerle elde etmekteyiz. Bu yüzden pragmatik doğrunun mutlak değeri olmaz. Bu doğru insanla birlikte varolan ve insanla birlikte değişebilen bir doğrudur. Ödev, özgürlük, onur gibi kavramlar ancak bize sağladıkları yarar açısından önemlidirler, yoksa hiçbirisi tek başına ya da uygulama değerinin dışında bir anlam taşımaz.²³

20. yy.'ın en önemli felsefi akımlarından biri de Existansiyalizm'dir. Existansiyalizm, Fransa'dan başlayarak pek çok ülkede yandaş ve yayılma alanı bulan kuvvetli bir felsefi akımdır. En önemli ayırıcı özelliği, geleneksel felsefi tavrı temele almaktan öte, felsefeyi sil baştan ele almasıyla ortaya çıkar. Varoluşçu felsefe, geleneksel felsefenin öne sürdüğü gibi, özün varoluştan önce değil de, varoluşun özden önce geldiğini öne sürer.²⁴ Önemli temsilcileri Kierkegaard, Heidegger ve Sartre'dır. Existansiyalizmin en önemli özelliği birey olarak insanı öne çıkarmasıdır. Kierkegaard bireye önem vermesi açısından bu akımın kurucusudur.

Existansiyalist felsefede temel problem insan ve insanın varoluşudur. İnsanın kendi varlığını kaybetmeden hayatını sürdürmesi, sürü olmadan bir yerlere varması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Varoluşçu felsefenin en ünlü filozofu Sartre'a göre iki tane varoluş tarzı vardır. Birincisi, beşeri olmayan, nesnel varoluştan ibarettir. Kendisi gibi olan bir varoluştur bu.

²² Frederick MAYER: *a.g.e.*, s: 31.

²³ Afşar TİMUÇİN: *Düşünce Tarihi 3*, (İstanbul: Bulut Yay., 2001), s. 378.

²⁴ Ahmet CEVİZCİ: *a.g.e.*, s. 890.

Neyse, odur ve vardır. Diğer varoluş, yani beşeri varoluş, şu niteliklere sahiptir: Hiçbir zaman kendisiyle örtüşmez. 'Kendisi için' vardır. Bunun bir sonucu da şudur ki, bir tür hiçlik vasıtasıyla, ebediyen kendisinden ayrı ve mesafeli olmak zorundadır. Böylece aynı zamanda kendisini aşar da. Bu hiçlik, özgürlüğün başlangıç noktasında yer alır.²⁵ Filozofa göre varoluşunu gerçekleştirmeden önceki insan her hangi bir insandır, 'o' dur. Bu varlık, kendini gerçekleştirmeye başladıktan sonra tam insandır. Yani insan kendinden sorumludur. Bu anlamda Sartre'a göre özgür olmak direnmektir. Ona göre, 'bir insan başkalarından daha çok insan olamaz, çünkü özgürlük her kişide benzer biçimde sonsuzdur.'²⁶

Görüldüğü gibi 20. yy. artık birey olarak insanın çağıdır. Bu anlamda bu yüzyılda yaşayan bütün filozoflar temelde insana bağlı bir felsefe gerçekleştirmekten uzak kalamamışlardır.

Bu çağın filozofları büyük ölçüde 19. yy. filozoflarının etkisi altındadır. Fakat 20. yy.'da bilim ve teknolojinin hızla gelişimi 20. yy. filozoflarının da çağdaş sanayi toplumunun hayat şeklinden etkilenmesini de beraberinde getirir. Bu bağlamda hem içinde yaşadıkları dönemi eleştiren hem de içinde yaşadıkları dönemden etkilenen bir felsefe oluşabilmiştir.

Yukarıda kısa ve özlü bir biçimde betimlemeye çalıştığımız Batı düşüncesi, zamanla Batı dışı toplumları da etkilemeye başlamıştır. Özellikle Rönesans sonrası Batılı felsefi ekollerin, Batı dışı toplumların düşünce hayatını etkilediği ve şekillendirdiği bilinmektedir. Osmanlı düşünce hayatı da Batıda ki bu düşünce evriminden etkilenmiştir. Bu nedenle genel olarak Batı düşünce serüveni üzerinde durmamızın nedeni, tezimizin temel amaçlarından biri olan son dönem Osmanlı düşünce hayatını betimlememize kaynaklık etmesidir. Çünkü Osmanlı, batılılaşma serüveninde sadece teknik anlamda değil düşünce hayatında da bir sürü yenilikle karşılaşmıştır. Bu yeniliklerin kaynağını anlamamız bakımından bu bölüm bize bir açılım

²⁵ Peter KAMPİTS: "Jean-Paul Sartre-Anlamsızlık ve Özgürlük Arasında", *20.Yüzyıl Filozofları*, ed. Margot Fleischer, Çev. A.Kanat, (İzmir: İlya yay., 2002), ss. 244-245.

²⁶ Afşar TİMUÇİN: *a.g.e.*, s. 406.

sağlayacaktır. Şimdi de bu etkileşimin, Osmanlı düşünce hayatında somut örneklerle anlatımına geçilecektir.

2. Batı Felsefesinin Son Dönem Osmanlı Düşüncesine Etkisi

Osmanlı Devleti Batı uygarlığı adını verdiğimiz kültürel yapıyla hiçbir zaman ilişkisini kesmemiştir. Fakat dönem dönem ilişki biçiminde farklılaşmalar gözükmiştir.

Bu ilişki biçimi yükselme devrinde, Osmanlıların kendi uygarlıklarını batılılarınkinden üstün sayma ve dolayısıyla Batı'dan haberdar olmakla yetinme şeklinde tezahür etmiştir. Batı'daki fikri ve ilmi gelişmeleri yakından takip eden Osmanlı Uleması, Batı'nın kendilerinden önde olmadığı düşüncesindedir. Dolayısıyla bu dönemde Batı'nın 'model' alınıp izlenmesi gerekmemiştir.²⁷ Fakat daha sonra Batı'nın geçirmiş olduğu tarihsel gelişmelerden haberdar olunmadığı için Osmanlı'daki sosyal müesseseler içeriden ve dışarıdan sarsılmaya başlamıştır. Batı'daki bu bilgilerin alınması da Lale Devri ve sonrasındaki Batı'ya giden elçilerin bize anlattıklarıyla gerçekleşmiştir.

Osmanlıda Lale Devri (1718-1730), Batı'ya yönelmenin başlaması bakımından önemlidir. Lale Devrinde kültürel değişim döneme damgasını vurmuştur. Avrupa'yı örnek alma çabaları görülür ve Avrupa yaşam tarzı incelenir. Ayrıca yine bu dönemde Sadrazam Damat İbrahim Paşa, Fransa'ya elçi olarak yolladığı Yirmisekiz Mehmet Çelebi'den Avrupa'da gördüğü bilgileri ve uygarlık araçlarını saptayarak yazmasını istemiştir. Mehmet Çelebi de bu isteği yerine getirerek 'Sefaretname'yi yazmıştır.

²⁷ Nevin MERİÇ: *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi Adab-ı Muaşeret (1894-1927)*, (İstanbul: Kaknüs yay., 2000), ss. 25-72.

Lale Devrinde yine batı kültürüne dikkat çeken bir İbrahim Müteferrika vardır ki yapıtlarında Osmanlıların geri kalış nedenleri üzerinde durmuştur. Lale Devrinde Batılı elçiler kanalıyla Batının etkileri İstanbul'da görülmüştür.

Yenilik hareketleri Patrona Halil ayaklanmasıyla bir süre durdurulmuşsa da, zamanla yeniden başlamıştır. Patrona isyanı Batı'yla kurulan ilişkileri halkın yararlarının unutulması olarak değerlendiren, Osmanlı toplumunun içinden kaynaklanan bu itiş cumhuriyet devrine kadar sürecek olan Batılılaşma ile birlikte gelen bir etki-tepki mekanizmasının ilk örneğini teşkil eder.²⁸

Osmanlıları Batılılaşmaya yönelten en önemli etken, Batı'nın askeri üstünlüğüdür. Bu nedenle ilk yenilik çabaları savaşlarda alınan yenilgiler neticesinde yeniçerililere yönelik olmuştur.²⁹ I. Mahmut Devrinde ilk Avrupalı yabancı uzman Humbaracı Ahmet Paşa (Kont dö Böneval), 14 yıllık hizmet sürecinde Osmanlı ordusunu bilgi ve teknik bakımından yenileştirmeye çalışmıştır. Bu da Avrupa'nın askeri üstünlüğünün Osmanlı tarafından kabul edildiğinin bir göstergesidir. III. Mustafa zamanında da yine Osmanlı topçu sınıfıyla ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Batıya yöneliş açısından III. Selim Devri (1789-1807) de çok önemlidir. İslahatların ilk defa sadece askeri alanla sınırlı kalmaması gerçeğine inanılır. Bu yüzden ıslahatlar için raporlar hazırlatılır. III. Selim 'yeni düzen' anlamına gelen 'Nizam-ı Cedid' hareketini başlatmıştır. 'Nizam-ı Cedid' ordusu Avrupalı tarzda kurulan ilk kara ordusudur. Yine III. Selim döneminde Avrupa'da daimi elçilikler açılır. Kabakçı Mustafa ayaklanmasıyla durdurulmak istenen batılılaşma hareketi, 19. yüzyılda II. Mahmut'la (1808-1839) yeniden başlamıştır.³⁰

II. Mahmut dönemi aynı zamanda ıslahatların en yoğun yapıldığı dönemdir. Yeniçeri Ocağının 1826'da kaldırılması ise ıslahatların önündeki en büyük engelin kaldırıldığı tarihtir. Bu dönemde yine batının daha çok

²⁸ Şerif MARDİN: *Türk Modernleşmesi*, (İstanbul: İletişim yay., 1995), s. 11.

²⁹ Emre KONGAR: *21. y.y.'da Türkiye (2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı)*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998), s. 64.

³⁰ Ağah ÇUBUKÇU: *Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri*, (Ankara: A.Ü.İ.F.yay., 1986), ss. 17-19.

tanınmasına katkıda bulunan tercüme odaları kurulmuştur. Tanzimat'ın ilanı (1839) ise bir dönüm noktasıdır. Tanzimat Fermanı "Batılılaşma" adınının resmen atıldığı bir tarihtir. Tanzimat hareketi, Rönesans'tan sonra Avrupa'da gelişen fikir hareketlerinin Osmanlı toplumunda da yayılmasına müsait bir zemin hazırlamıştır.³¹ Tanzimat'ın, Mustafa Reşit Paşa (ve onu izleyen Ali Paşa ve Fuat Paşa) gibi kurucuları, Batı'nın askeri ve idari yapısını Osmanlı İmparatorluğu'na aktarırken Batı'nın günlük kültürü de ikinci defa etkin bir biçimde imparatorluğa girmiştir. Giyimde, ev eşyasında, paranın kullanılışında, evlerin stilinde, insanlar arası ilişkilerde 'Avrupalı' bir tarz olmuştur. Tabi bu durum aynı zamanda tepkileri de beraberinde getirmiştir. Tanzimat'ı başlatan 'Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ikinci bir aşaması görünümünde olan Islahat Fermanı'nın 1856'da ilanı da devletin güttüğü politikaya karşı önemli tepkiler yaratmıştır. Islahat Fermanı'nın getirdiği bir sürü yeniliklerin dışında, Osmanlı demokrasi hareketleri içindeki yeri bakımından oldukça önemlidir. Bu fermanla din farkı gözetilmeksizin bir 'Osmanlı' vatandaşlığı kurulmaya çalışılmıştır. Batı fikirlerinin iyice anlaşılmasına başlandığı bir devre olan II. Abdülhamid döneminde ise I. Meşrutiyet (1876) ilan edilmiştir. Bu dönemde II. Abdülhamid, 'Batıcılığı' Batı'nın tekniğini, idari sistemini ve bilhassa askeri teşkilatını alma şeklinde anlıyor; bunun yanında Müslümanlığı teb'ası arasında güçlendirmeye çalışıyordu. II. Meşrutiyet (1908) döneminde de, İttihat ve Terakki Partisi'nin düşüncesinde Batı'nın 'güçlülük' ile bir tutulması devam etmiştir.³² Fakat Osmanlı toplumunun kapıları ardına kadar ve büyük bir samimiyetle açılması II. Meşrutiyet'tedir. Gerilik açıkça itiraf edilmiş ve 'Batılı olmak' zarureti belirtilmiştir.³³ Batılılaşmanın gerektiği düşüncesi Cumhuriyet dönemini de şekillendiren bir yönelim olmuştur.

Atatürk zamanında Cumhuriyet'in bir umdesi haline gelen 'Garplılaşma' ölümünden bir müddet sonra gene eleştirilere uğramış,

³¹ Necati ÖNER: *Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, (Ankara: A.Ü.İ.F. yay., 1967), s. 12.

³² Şerif MARDİN: *a.g.e.*, ss. 13-18.

³³ Tarık Z. TUNAYA, *Hürriyet'in İlanı*, (İstanbul: Arba Yay., 1996), ss. 71-72.

Batıcılığın bir Batı taklidinden ileri gidemediği ‘sağ’ ve ‘sol’ hareketlerde bir daha ifade edilmiştir.³⁴

Tabi ki bir tarih sürecinde bütün bu gelişmeler tesadüfi değildir. Bu gelişmelerin ortaya çıkma nedenleri ne kadar önemliyse bu gelişmelerin ardından neler değiştiği de çok önemlidir. Özellikle ‘Son Dönem Osmanlı Düşünce Hayatı’ndaki değişimler ve Avrupa’daki felsefi cereyanların bize girişi anlamında da bu tarihler bize yol göstermektedir.

Son dönem Osmanlı hayatında varolan felsefi cereyanları araştırırken tabi ki öncesine de bakmak gerekir. Bir kısım düşünürler Osmanlı’da düşünce hayatının olmadığını ifade ederler. Fakat biliyoruz ki, bir imparatorluğun 600 yıl yaşaması felsefe ve düşünce hayatı olmadan mümkün değildir. Osmanlı’da medreselerde, özellikle de ‘Sahn-ı Seman’ ve ‘Süleymaniye medreseleri’nde, matematik, astronomi ve tıp gibi akli bilimlerin yanı sıra, felsefe okutulduğuna da işaret etmeliyiz.³⁵ Osmanlılardaki eğitimin yüksek kısmını Medreseler teşkil ediyordu. İlim anlayışını belirtmeye çalıştığımız Osmanlı Devleti’nin birçok dehalari bu medreselerden yetişmiştir.³⁶ Bu da gösteriyor ki Osmanlı düşünce hayatı Batı’yla tanışmamızın neticesinde ortaya çıkmamıştır. Zaten varolan düşünce hayatımıza, son dönemde Batı’ya açılmakla birlikte, Batı fikir akımları da girmeye başlamış ve bir anlamda düşünce zenginliği de yaşanmıştır. Fakat tabi ki 16. yy.dan itibaren Batı kültürünün ilim ve felsefede kazandığı ilerlemeleri, Osmanlı’nın izleyememesi geri kalışın nedenlerinden biri olarak da gösterilebilir. İlim alanındaki kapalılık, felsefede de kapalılığı doğurmuştur. Felsefe, skolastik bir yapıya bürünmüş, Ortaçağ İslam filozoflarının eserlerini şerh etmekten ileri gidilememiştir.

Genel olarak Tanzimat’tan önce Türkiye’de sosyal ilimlerin seviyesi çok düşüktü. Bu yeni ilimlerin çoğundan memleketin haberi yoktu. İktisat, modern hukuk, istatistik, etnografya, sosyoloji, tecrübi psikoloji vb. gibi ilimler

³⁴ Şerif MARDİN: *a.g.e.*, ss. 18-19.

³⁵ Ülker ÖKTEM: “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlılar’da “Felsefe”, *Milli Eğitim Dergisi*, sayı: 143, 1999, s. 91.

³⁶ Murtaza KORLAELÇİ: *a.g.e.*, s. 179.

Türkiye için yabancı isimlerdi. Felsefi düşünce ise, Ortaçağ İslam felsefesinin Gazali-İbn Rüşd tartışmasının bıraktığı yerde duruyordu.³⁷ Osmanlı döneminde felsefe, mantık ve hukukla birlikte resmi medrese eğitiminin bir parçasıdır. İbn Sînâ, İbn Rüşd, Fârâbî, Bîrûnî gibi düşünürler üzerinde durulurken ve Antik Yunan felsefesinden bahsedilirken Bacon, Descartes, Spinoza, Kant gibi 16.,17. ve 18.yy. filozoflarından Osmanlı aydınınının henüz haberi yoktur.³⁸

Tanzimat'tan önce düşünce alanında beliren pek az isim arasında Yanyalı Esat Efendi ile Katip Çelebi dikkati çeker.³⁹ 17. yy.da yaşayan Katip Çelebi, Osmanlı ile Batı dünyası arasındaki bilim alanında ortaya çıkan açığın ilk farkına varanlardandır. Yazdığı bazı eserlerinde (bilhassa “Mizan-el-Hak fi İhtiyar'il-Ehakk” adlı eserinde) medreselerdeki programlardan ve tabii ilimlerin kaldırıldığından şikayet eder. Katip Çelebi'den sonraki dönemde padişahlar, tercüme heyetleri kurmuşlar: Doğu'dan Batı'dan çeşitli eserleri tercüme ettirmişlerdir. Bu heyetlerden birinin başında Yanyalı Esat Efendi vardır ve Aristo'nun Fizik kitabını Yunanca aslından Arapça'ya çevirmiştir.⁴⁰ Ayrıca İbn Sînâ ve Sühreverdî gibi İslam filozoflarının kitaplarını da çevirmiş, bu da Doğu ve Batı'nın büyük eserlerini karşılaştırması anlamında felsefeye yapılmış önemli bir hizmettir.⁴¹

Tanzimat'tan önceki Osmanlı düşünürlerinin durumu böyledir. Tanzimat'la birlikte tabi ki düşünce yapısı da farklılaşmaya başlamıştır. Çünkü Tanzimat hareketi, Rönesanstan sonra Avrupa'da gelişen fikir hareketlerinin Osmanlı toplumunda da yayılmasına zemin hazırlamıştır. Avrupa'dan gelen yeni fikirler ve bu fikirlerle kurulan yeni müesseseler yanında, İslami kültür dünyasının asırlardır yerleşmiş fikir ve müesseseleri de yerlerini muhafaza ediyordu. Fikir hayatımızda Tanzimat'la başlayan bu ikilik

³⁷ Hilmi Z. ÜLKEN: *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, (İstanbul: Ülken yay., 2005), ss. 43-48

³⁸ Zeynep DİREK: “Türkiye'de Felsefenin Kuruluşu”, *Sempozyum Bildirileri Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek, Değer ve Toplum Bilim Ortak Çalışma Grubu*, (İstanbul: Metis yay ., 1998), s. 73.

³⁹ Arslan KAYNARDAĞ: “Türkiye'de Felsefe'nin Evrimi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3, (İstanbul: İletişim yay., 1983), s. 762.

⁴⁰ Süleyman Hayri BOLAY: “Osmanlı Modernleşmesi”, *Millî Eğitim Dergisi*, sayı: 143, 1999, s. 38

⁴¹ Arslan KAYNARDAĞ: *a.g.e.*, s. 762.

-Doğu-Batı, eski-yeni, alaturka-alafranga ayrımı- bir senteze ulaşmadan, Cumhuriyet devrine kadar devam etmiştir.⁴²

Tanzimat'tan Cumhuriyet dönemine kadar Osmanlılarda gelişen felsefi hareketlere bakacak olursak Osmanlı düşünce yapısını da daha iyi analiz edebiliriz:

Tanzimat, Karlofça Antlaşması'ndan beri Osmanlı Devleti'nin art arda yenilişlerine bir son vermek için yaptığı teşebbüslerin sonucudur. Tanzimat'ın ilanı (3 Kasım 1839) tabii ki birçok açıdan değişikliğe sebep olmuştur. Hukukun üstünlüğü ilk defa kabul edilmiştir ki, bu Osmanlı demokrasisi açısından temel bir adımdır. Osmanlı düşünce hayatı açısından ise çok farklı düşünce akımları Tanzimat'la birlikte girmeye başlamıştır. Osman'lı düşüncesine giren ilk akım, 18. yüzyıl Aydınlanma devri devlet felsefesidir. Daha sonra da, Romantizm, Yeni Pozitivizm, Yeni Realizm, Tarihi Materyalizm, Entüisyonizm, Evolüsyonizm (Evrimecilik), İdealizm ve Materyalizm, Fenomenoloji, Egzistansiyalizm ve Romantizm gibi çeşitli felsefe akımları girmiştir.

Bir geçiş ve buhran dönemi olan bu dönemde, felsefe eğitimi almak üzere Fransa, Almanya, İngiltere ve Amerika'ya gönderilmiş olan öğrencilerden, Fransa'dan dönenler Fransız felsefesini; Descartes ve Descartes'çılık, Bergson ve Bergsonculuk ile Egzistansiyalizmi, Almanya'dan dönenler Alman felsefesini; Felsefi Antropoloji, Yeni Ontoloji ve Fenomenolojiyi, İngiltere'den dönenler İngiliz felsefesini; Yeni Realizm ve Yeni Pozitivizmi, Amerika'dan dönenler ise Pragmatizmi ülkeye getirmişlerdir

Aydınlanma devri devlet felsefesinde devlet, her şeyden önce, bireylerin hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla meydana getirilmiş bir güven aracı olarak kabul edilmiştir. Bilindiği üzere, 18. yüzyıl Aydınlanma devri filozof ve düşünürleri, siyasi görüş ve düşünceleriyle yeni bir sosyal düzenin kurulmasına, devletlerin laik ve demokratik bir yapıya dayanmasına büyük

⁴² Necati ÖNER: a.g.e., s. 12.

ölçüde katkıda bulunmuşlardır. Özellikle Montesquieu ve J.J. Rousseau bu görüşleri daha geliştirmişler ve sonunda, 1789 Fransız Devrimini hazırlamışlardır. 18.yy. Avrupa'sını, Aydınlanma'dan Fransız Devrimine götüren fikir ve görüşlerin bazıları Tanzimat'la birlikte ülkemize de girmiştir. Ülkemizde özgürlük, eşitlik, adalet gibi kavramların geniş halk kitlelerine yayılmasında etkileri bulunan Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınlarımız, özellikle Lametrie, Voltaire, J.J. Rousseau, d'Alembert ve Diderot gibi Fransız ansiklopedist ve aydınlanmacılarının etkisinde kalarak devlet felsefesiyle uğraşmışlardır.⁴³

Tanzimat eşitlik ve hürriyet fikirlerini getirirken, bu fikirlerin yapacağı tesirleri de hesaba katmak gerekiyordu. Tanzimat'ın getirdiği düşünceler aslında İmparatorluğun parçalanmasına gidecek yolu da bir nevi açmış oluyordu. Bu anlamda Tanzimat'ın devlet adamları bir çıkmaza girmiş oluyorlardı. Yeni kuşakların Babıali Caddesi'nde savundukları yeni fikirlerle, devlet adamlarının içinde bulunduğu güç durum karşı karşıya geldi.⁴⁴ Bu durumun yarattığı etki Yeni Osmanlılar veya Genç Osmanlı'ların temel fikirleri haline gelecek ve 1865'de İstanbul'da 'Jön Türkler' adıyla bir cemiyet kurulacaktır. Kurucuları: Sağır Ahmet Bey'in küçük oğlu Mehmet, reji komiseri Nuri, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi, Reşad Bey, Agah Efendi, Ayetullah Bey idi. Derneğin fikir lideri Şinasi'nin Avrupa'ya gidişinden sonra, fikri liderliğe Namık Kemal getirilir. Dernek hızla büyür ve üye sayısı 245'e yükselir.

Jön Türklerin fikir kaynakları, yaptıkları tercümelerden de anlaşılacağı gibi, Montesquieu'nun hukuki, Rousseau'nun siyasi, Simith ve Ricardo'nun iktisadi görüşleridir. Jön Türklerin yaymaya çalıştıkları fikirler memleketin aydın ve yarı aydın kesiminde taraftar bulur. Yaptıkları gizli çalışmalarla 1876 Anayasasının ve I. Meşrutiyet devrinin başlamasını sağlarlar. Fakat Jön Türklerin bu hareketi ömrü çok kısa olan I. Meşrutiyetle bitmez, 33 yıl daha

⁴³ Ülker ÖKTEM: *a.g.m.*, s. 91.

⁴⁴ Hilmi Z. ÜLKEN: *a.g.e.*, s. 56

devam eder. Bu ikinci safhada Jön Türklerin fikirleri memlekette daha çok yayılma zemini bulur ve 'İttihat ve Terakki Cemiyeti' kurulur.

'İttihat ve Terakki Cemiyeti', Jön Türklerin bir kısmını içinde toplar ve 4 tıbbiyeli öğrenci tarafından 1889'da kurulur.⁴⁵ Jön Türklerle tamamen aynı görüşlere sahip oldukları söylenemez çünkü, Terakkicilere göre Osmanlı siyasi bütünlüğünü korumak başlıca gayeydi ve inkılapçı meşrutiyet fikrinin bu bütünlüğü tehlikeye düşüreceğini düşünüyorlardı.

Aydınlanma ve terakki fikirlerinin önderleri Şinasi, Münif Paşa ve Ali Suavi'dir. Fakat bu fikirler daha sonra romantik edebiyat anlayışı, devrimci ve heyecanlı bir ifade ile uzlaşarak Namık Kemal'de devam etmiş, Ahmet Mithat'da tarafçı bulmuş ve II. Meşrutiyet yıllarında M. Şemseddin'e kadar gelmiştir.⁴⁶

Tanzimat döneminden itibaren düşünce hayatı ve siyasi yapı genel hatlarıyla böyledir. Fikir adamları ve Osmanlı düşünce hayatına katkılarını ise şu şekilde özetlemek mümkündür:

Ziya Paşa (1825-1880): Tanzimat'tan sonraki fikir hayatımızda yeri olan düşünürlerimizden biridir. Geleneklere bağlıdır fakat 30 yaşında Fransız'ca öğrenince görüşlerinde değişiklikler olmuştur. Kimi zaman eskiye kimi zaman yeniye yöneliş vardır.

Namık Kemal'le birlikte Hürriyet gazetesini çıkarmıştır. Fikirleri Namık Kemal'in fikirleri kadar radikal değildir. Ziya Paşa, Namık Kemal'den daha ihtiyatlı bir fikir adamı olarak Osmanlı İmparatorluğunun idari yapısının ıslahına dair fikir geliştirmiş bir düşünce adamıdır.⁴⁷

Tanzimat yazar ve düşünürlerinin ilgisi büyük Fransız devrimini hazırlayan Aydınlanma filozoflarına yönelmiş ve onlardan çeviriler yapılmıştır.

⁴⁵ Murtaza KORLAELÇİ: *a.g.e.*, s. 204-214.

⁴⁶ Hilmi Z. ÜLKEN: *a.g.e.*, s.63-65.

⁴⁷ Şerif MARDİN, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çev. Mümtaz'er Türköne-Fahri Unan-İrfan Erdoğan, (İstanbul: İletişim yay., 1998), ss. 373-397.

Bu düşünürlerden biri olan Ziya Paşa, J.J. Rousseau'dan *Emile*'i çevirmiş ve bu çevirilerin bir bölümü 1881'de Mecmua-i Ebuzziya'da yayımlanmıştır.⁴⁸

Ziya Paşa, kararlı bir Batıcı değildir. Kültürel ve dinsel anlamda tutucu olmasına karşın devlet yönetiminde Batı biçiminde yöntemlerin uygulanmasını benimsiyordu. Özellikle meşrutiyet yanlısı idi. Fikir çatışmalarına veya farklı görüşlerin bir arada olmasına taraftar olan bir düşünce adamıdır. Bu anlamda özgürlük düşüncesinin gelişmesinde ve devlet yönetimindeki yolsuzlukların eleştirilmesinde önemli bir çabası olmuştur.⁴⁹

Namık Kemal (1840-1888): Tekirdağ'da doğdu. Hürriyet gazetesini çıkardı. Oyunları, romanları, şiirleri ve yazılarıyla Türkiye'de özgürlük ve yurt sevgisinin yayılmasına öncülük edenlerin başında gelir.

Namık Kemal, Ziya Paşa ile birlikte hürriyet, eşitlik, adalet gibi o zaman için yepyeni olan kavramları geniş halk kitlelerine yaymıştır. Ayrıca halk hakimiyeti, ferdin doğal hak ve doğal özgürlük düşüncesiyle, daha sonraki nesiller ve devrimler üzerinde etki uyandıran isimlerden biri olarak hafızalara yerleşmiştir.⁵⁰ Bununla birlikte mücadelelerini yaparken İslami inançlara bağlı kalmaya önem vermiştir. Devlet felsefesi ve uygarlıkta Avrupa'yı örnek almak ister. En çok Montesquieu ve Rousseau'dan etkilenmiştir.

Namık Kemal'e göre insan özgür bir varlıktır. Tanrı insanları özgür yaratmıştır. İnsan aklı ile hareket ederek doğal haklarını savunmalıdır. Namık Kemal'in bu görüşü ile aydınlanma felsefesinin etkisini sergilediği de görülmektedir. Ancak, aydınlanma filozoflarına göre akıl her şeyin kaynağıdır. Doğal hukukun kaynağı da akıldır. Namık Kemal'e göre ise aklı ve irade özgürlüğünü insana armağan eden Tanrı'dır. Namık Kemal'in kişinin hak ve

⁴⁸ Arslan KAYNARDAĞ: *a.g.m.*, s. 762.

⁴⁹ Ağah ÇUBUKÇU: *a.g.e.*, s. 35.

⁵⁰ Mehmet AKGÜN: *a.g.e.*, s. 75.

özgürlüğü konusunda, bireylerin devletle olan ilişkilerinde Batı felsefesinden daha çok etkilendiğini söyleyebiliriz.⁵¹

Namık Kemal, aydınlanmaya ilgisi olmasına rağmen, Renan materyalizmine karşı çıkmıştır. Karşı çıkmasının nedeni, bu Fransız düşünürün İslam'da gerçek anlamda felsefenin olmadığını iddia etmesi ve Renan'ın ilmi, matematik ve tabii ilimlerden ibaret görmesinden dolayıdır. Renan'ın, Arap felsefesi diye bir şeyin olmadığı şeklindeki iddiasına, Kemal, Aristo fiziğinin ve metafiziğinin İslamlaşmış versiyonu olan hikmet ilminin medreselerde öğretildiğini söyleyerek karşı çıkmıştır.

Aydınlanma düşüncesinin mekanikçi yönüne önem vermeyen Namık Kemal, bilakis sezgi ve duygu üzerinde önemle durmuştur.

Namık Kemal'in düşünce hayatında etkili olan Batı düşünürleri şunlardır: Platon, Aristo, Zenon, Çiçero, Descartes, Bacon, Rousseau, Voltaire, Condorcet, Turgot, Robespierre, Danton, Garibaldi, Silvio Pellico, Locke ve hoca olarak nitelediği Montesquieu'dur.⁵²

İbrahim Şinasi (1826-1871): Şair, tiyatro yazarı ve gazetecidir. Tanzimat'ın baş mimarı Reşit Paşa tarafından Paris'e gönderilmiştir. 1862'den itibaren Osmanlı düşüncesi üzerinde etkileri görülmeye başlandı. Namık Kemal gibi özgürlüğü savunan bir düşünürümüzdür. Doğu kültürü ile Batı akılcılığının kaynaştırılmasından yana olmuştur. Batının körü körüne taklit edilmesini istememiştir.⁵³

Aydınlanma görüşünü temsil eden Şinasi'ye göre, girdiğimiz yeni medeniyet, Avrupa'nın mucizesi akıl ve kanundur. Şinasi akıl kavramına düşüncelerinde merkezi bir yer vermiştir. Ona göre, çağdaş uygarlık aklın eksenini etrafında dönüyor ve bu eksenle orantılı olarak geliyordu. Bu

⁵¹ Agah ÇUBUKÇU: *a.g.e.*, ss. 36-39.

⁵² Bkz. Şerif MARDİN: *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, ss. 315-372.

⁵³ Agah ÇUBUKÇU: *a.g.e.*, ss. 30-31.

uygarlığın özünü akıl yoluyla kavrayan birey, onun gelişim sürecini de gene aklın ürettiği değerler aracılığıyla denetleyebiliyordu.⁵⁴

Şinasi'ye göre yeni değerler dünyasının başında adalet, halk ve hikmet (bilgelik) kavramları gelir. Ona göre yeni medeniyet İslamiyet'in ana ilkelerine uygundur, fakat ona yeni içerik getirmiş ve yeni bir insan tipi meydana çıkarmıştır.

Şinasi'nin etkilendiği filozoflar: Fontenelle, Voltaire, Montesquieu, Condorcet ve en sonra doğrudan doğruya temasta bulunduğu Pozitivist cereyandan Ernest Renan'ın tesirleri vardır.⁵⁵

Şinasi, pozitivistlere dolaylı yoldan açılan ilk Tanzimat aydınlarından. Düşüncelerindeki pozitivist temalar, daha çok Fransız Aydınlanma Felsefesinin izlerini taşır. Gerek şiirlerinde gerek gazete yazılarında görülen rasyonalist açı, modern Osmanlı kültürü içindeki ilk pozitivist yönelimin başlangıç noktalarını belirlemektedir.⁵⁶

Münif Paşa (1830-1910): Tanzimat döneminin kültür hareketinin öncülerinden biri de Münif Paşa'dır. Aydınlanmanın daha çekingen, muhafazacı, devlet sistemine daha bağlı bir düşünürüdür. Münif Paşa'nın siyasi ve fikri hayatının büyük bir kısmı II. Abdülhamid zamanına aittir. Bundan dolayı onun fikri hayatı ile memleketin siyasi yapısındaki değişiklik arasında bir paralellik kurmak mümkündür.⁵⁷

18. yy. ansiklopedistlerin yaptığı çalışmalara benzer çalışmalar yapmış; bir dergi çıkartmış ve dernek kurmuştur.⁵⁸ 'Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye' ismiyle kurduğu bu dernek ile bilim ve fennin memlekette

⁵⁴ Ekrem İŞİN: "Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 2, (İstanbul: İletişim yay., 1985), s. 354.

⁵⁵ Hilmi Z. ÜLKEN: *a.g.e.*, ss. 64-67.

⁵⁶ Ekrem İŞİN: *a.g.m.*, s. 354.

⁵⁷ Hilmi Z. ÜLKEN: *a.g.e.*, s. 69.

⁵⁸ Ülker ÖKTEM: *a.g.m.*, s. 92.

yayılması için gayret göstermiştir. 'Mecmua-i Fünun' adlı çıkardığı dergide ise bu cemiyetin işleyişini ve fikirlerini anlatmıştır.⁵⁹

Fransızca'yı öğreten bir ekol oluşturmuştur. Onun 'Muhaverat-ı Hikemiye' (Felsefe Konuşmaları) adlı kitabı (1859) -ki ilk çeviri felsefe kitabıdır⁶⁰- üç Fransızdan, Voltaire, Fontenelle ve Fenelon'dan çevirdiği diyaloglardan meydana gelir. Bu diyaloglarda, Herakleitos ve Demokritos gibi Yunan filozofları konuşur.⁶¹

Mecmua-i Fünun, Münif Paşa ile birlikte çalışan ansiklopedist bir zümrenin yazılarından oluşmuştur. Bu devrin başlıca hedefi, 'Aydınlanma'nın hakim fikirlerine dayanarak, Batı medeniyetinin yenilikleri, Osmanlı-Türk dünyasına bilinmeyen bütün yeni bilgi dalları hakkında haber vermektir. Bu dergide ve 'Hazine-i Evrak' adlı dergide yayımlanmış felsefi makalelerin etkisiyle 1878'de Darü'l-fünun'da felsefe derslerinin yer almasında etkisi olmuştur.⁶² Mecmua-i Fünun ile başlayan 'bilimsellik', anlaşılır dil, her konudan söz etme, popülerize edilen konular, ansiklopedizm eğilimi Osmanlı aydınları arasında yeni bir geleneğin başlangıcı sayılabilir. Bu eğilim aslında bir yandan da bilim ve dinin karşı karşıya gelmesini kolaylaştırmıştır.⁶³ 'Mecmua-i Fünun' dergisinde az da olsa pozitif bilimlerden ve önerilerden bahsedilirken yer yer evrim fikrine de yer verildiği görülüyor fakat bu, materyalizmin savunulduğu şeklinde yorumlanmamaktadır.⁶⁴

Ali Suavi (1839-1878): Tanzimat tarihinin en önemli düşünce adamlarından biri de Ali Suavi'dir. Yeni Osmanlılardandır. Özgürlükçü ve meşrutiyetçi görüşleri savunmuştur. Türk dili ve tarihi üzerinde çalışmıştır. Türkçülüğün önderi olmuştur. Ona göre Türkler yeryüzünün tarih yapan en büyük ulusudur.⁶⁵ Aynı zamanda dilde sadeleşmenin öncülerindendir.

⁵⁹ Mehmet AKGÜN: *a.g.e.*, s. 90-92.

⁶⁰ Mehmet Ö. ALKAN: "Türkiye'nin İlk Felsefe Dergisi: Felsefe Mecmuası", *Tarih ve Toplum*, No. 89, 1989, s. 49.

⁶¹ Arslan KAYNARDAĞ: *a.g.m.*, s. 762.

⁶² Hilmi Z. ÜLKEN: *a.g.e.*, ss. 68-70.

⁶³ Mehmet Ö. ALKAN: *a.g.m.*, s. 50

⁶⁴ Mehmet AKGÜN: *a.g.e.*, ss. 96-97.

⁶⁵ Agah ÇUBUKÇU: *a.g.e.*, ss. 40-41.

Terimlerin Türkçeleşmesi için ilk çabayı gösterenlerdendir. Çeviri alanında da önemli işler yapmıştır.

Türkiye’de ilk felsefe tarihi bilgisini Ali Suavi kendi gazetesinde ‘Tarih-i Efkar’ (Düşüncelerin Tarihi) başlığı altında vermiştir. Bu yazılarda Sokrates öncesi Yunan felsefecilerinin görüşleri oldukça geniş bir biçimde anlatılır, İslam felsefesiyle karşılaştırmalar yapılır. Yunan felsefecileri anlatılırken onların Batı Anadolu’lu oldukları, yaşadıkları kentlerin bugünkü adları verilerek iyice vurgulanır. Öyle ki, ‘Stoa’ felsefesine bile Anadolu’dan göçenlerin ön ayak olduklarına işaret edilir.⁶⁶

Ahmet Mithat (1844-1912): Tanzimat döneminde edebiyat yazılarının yanında felsefeye büyük ve sürekli yer verenlerden biri de Ahmet Mithat’tır. Ahmet Mithat, Batı’nın tekniğine, bilimine ve felsefesine hayrandı.

Onda Tanrısızlıktan dinciliğe, maddecilikten ruhçuluğa doğru bir gidiş görülür. Türk düşüncesinde Batı felsefesindeki sorunlar üzerine düşünme ilk defa Ahmet Mithat’ta görülür. Ahmet Mithat’ın Batı felsefesinde ilgilenmediği yön kalmamıştır. Schopenhauer’i eleştiren küçük bir kitap yazmıştır ayrıca ‘Tarih-i Hikmet’ adındaki kitabıyla kısa bir felsefe tarihi denemesi de yapmıştır.⁶⁷

Ahmet Mithat, ‘Dağarcık’ta materyalizme meyilli olduğu halde, hayatının ikinci devresinde İslam ahlakına ve doktrinine bağlı kuvvetlendi ve ilk fikirlerinden vazgeçerek ateizm ve materyalizmi savunan yazarlara hücum etti.⁶⁸ Ahmet Mithat, felsefe ile ilgili yazılarında, yeni öğrendiği Avrupa bilimi ve felsefe tarihi ile dini akidelerinin arasındaki uyuma özen göstermiştir.⁶⁹

Ahmet Mithat’ta aynı zamanda Naturalizm ile ilgili fikirlere de rastlanabilir. ‘Felsefe-i Zenan’ adlı eserinde Zekiye Hanım’ın Akile Hanım’a yazdığı mektupta şu cümlelere rastlarız:

⁶⁶ Arslan KAYNARDAĞ., *a.g.m.*, ss. 762-763.

⁶⁷ Arslan KAYNARDAĞ., *a.g.m.*, s. 763.

⁶⁸ Hilmi Z. ÜLKEN: *a.g.e.*, s. 115.

⁶⁹ Bayram A. ÇETİNKAYA: “Modern Türkiye’nin Felsefi Kökenleri”, *C.Ü.İ.F.D.*, c. 6, sayı: 2, (Sivas: 2002), ss. 80-81.

“... Yol arkadaşlarımız bu kayaları gördüklerinde ‘aman buraya gökten taş yağmış’ dediler. Ne saçma benzetme... Bunlar gökten yağmış olsa böyle bir düzen olur mu? Onları, dünyayı düzenleyen ‘doğa’ adındaki bir gücün birer birer yerleştirip dizdiği açıkça görülüyordu...”⁷⁰ Bu cümlelerden anlaşılıyor ki, her şeyin düzenleyicisi olarak doğa görülmektedir ve varlık somut olarak açıklanmaktadır.

Ahmet Mithat, sonradan tabi bu düşüncelerinden vazgeçerek maddeci ve evrimci görüşlerin karşısında yer almıştır.

Tanzimat’tan itibaren fikir adamlarının Türk düşünce hayatına katkılarını böyle özetlemek mümkündür. I. Meşrutiyeti de içine alan bu süreçte Osmanlı’nın içinde büyüyen hürriyetçi yaklaşımlar tabi ki fikir hayatına da fazlasıyla yansımıştır. Bu dönemden sonra çalışmamızın asıl konusunu da içeren yeni fikirlerden bahsedilecektir. Bu fikirler I. ve II. Meşrutiyet döneminde gelişme imkanı bulmuştur ve çalışmamızın temel kaynağı olan Felsefe Mecmuasından hareketle de sınırları çizilerek aktarılacaktır.

Bilindiği üzere Tanzimat Fermanı ile başlayan dönem içinde yetişen düşünürler, yurttaşların hak ve özgürlüklerini tanıtmak bakımından büyük çaba içerisinde olmuşlardır. 1908 Meşrutiyeti, bu düşünürlerin hazırladığı temel üzerine gelişme kaydetmiş, büyük ölçüde de bunların eseri olmuştur.⁷¹ II. Meşrutiyetin, politika buhranı yüzünden ilk günlerinde fikir hayatı, tam bir kaos halindedir.⁷² Bu dönem getirdiği özgürlük ortamı yanında, genellikle kararsızlık ve bocalama dönemi olarak da bilinir.⁷³ Bu dönemde basın hürriyeti uzun zaman açlığı duyulan çeşitli ve çatışkan bir çok fikirlerin birdenbire yayılmasına imkan vermiştir. Birbirine zıt birçok konu tartışılır olmuştur: Ferdietçilik, toplumculuk, sosyalizm, kapitalizm, hürriyetçilik, devletçilik, evrimcilik, inkılapçılık, feminizm vb. Birçok dergi ve gazete

⁷⁰ Ahmet MİTHAT: *Kadınların Felsefesi*, Yay. haz. Handan İnci, (İstanbul: Arma yay., 1998), s. 19.

⁷¹ Bayram A. ÇETİNKAYA: *a.g.m.*, s. 66.

⁷² Ülker ÖKTEM: *a.g.m.*, s. 93.

⁷³ Faruk ÖZTÜRK: “ II. Meşrutiyet Döneminde Ahlak Öğretimi ve Baha Tevfik’in ‘Yeni Ahlak’ı”, *Milli Eğitim Dergisi*, sayı: 145, 2000, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/145/ozturk.htm>

kapanmış ve yerine de birçokları çıkmıştır.⁷⁴ Baha Tevfik'in 1913 yılında çıkardığı ve çalışmamıza kaynaklık eden '*Felsefe Mecmuası*'da bu dönemde çıkmış dergilerden biridir.

Meşrutiyet dönemi fikri ve siyasi cereyanları, tarihçiler çoğunlukla üç kısma ayırmaktadırlar: Garpcılık, İslamcılık, Türkçülük. Fakat bu taksim, siyasal yönü ağır basan bir sınıflandırma olmaktadır. Felsefi cereyanları ise şu başlıklar altında verebiliriz:

1. Pozitivizm
2. Materyalizm
3. Anti-Materyalizm (Spiritüalizm)⁷⁵

1. *Pozitivizm*: 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20.yüzyılın başlarındaki düşünce hayatımızda önemli rol oynayan felsefi akımlardan biridir. Auguste Comte tarafından sisteme oturtulan bu akım birçok ülkede de taraftar bulmuştur.⁷⁶ Peki bu akım bizim ülkemize hangi kanallar ile geçiş yapmıştır? Bu soru etrafında pozitivizm ve pozitivizmin etkilerini çalışmamızın bu kısmında vermeye çalışacağız.

Pozitivizm, genel olarak modern bilimi temele alan, ona uygun düşen ve batıl inançları, metafizik ve dini, insanlığın ilerlemesini engelleyen bilim öncesi düşünce tarzları ya da formları olarak gören dünya görüşüdür. Saint-Simon ve özellikle de Auguste Comte tarafından kurulmuş bir felsefi öğretilerdir.⁷⁷ Pozitivizme göre bilgiye sadece olgulardan hareketle ve metafiziği reddederek ulaşılabilir.

Pozitivizmin memleketimize girişi doğrudan doğruya felsefi bir kanal ile olmayıp edebiyat akımları, o devirdeki okullarımıza konan müsbet dersler, doğrudan Fransızca tedrisat yapan okullar, Avrupa'ya gönderilen bazı

⁷⁴ Hilmi Z. ÜLKEN: *a.g.e.*, s.139.

⁷⁵ Bayram A. ÇETİNKAYA: *a.g.m.*, s. 70.

⁷⁶ Bkz. Auguste COMTE: *Pozitivizm İlmihali*, çev: Peyami Erkan, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986).

⁷⁷ Ahmet CEVİZCİ: *a.g.e.*, s. 707.

talebeler, eğitim müesseselerimize gelen yabancı uzmanlar, bazı dernekler v.s. ile olmuştur, denilebilir.⁷⁸

Pozitivizmin Türkiye'ye girişinde tercümelerin de rolü büyük olmuştur. E. Renan hariç hiçbir pozitivist filozofun kitabının tercümesi yoktur. Kitap tercümesi olmamasına rağmen bir takım yazıların tercümeleri dergilerde yer almaktadır. Ayrıca pozitivist olmamalarına rağmen Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın yaptığı tercümelerde pozitivist düşüncenin memleketimizde yayılmasına imkan sağlamıştır.

Pozitivizmin Türkiye'ye girişinde rol oynayan bir diğer unsur ise 'Yeni Osmanlılar Cemiyeti'dir. Ziya Paşa, Ali Suavi, Şinasi ve Namık kemal gibi düşünürlerin etrafında gelişen bu cemiyet üyelerinden bir kısmının yaptığı tercümeler bu akımın etkisini göstermiştir. Ayrıca 'İttihat ve Terakki Cemiyeti' de bu akımın ülkemize girişinde katkısı olan cemiyetlerden biridir. Özellikle Türk Pozitivisti Ahmet Rıza'nın bu derneğin reisi oluşu bunun örneklerindendir.⁷⁹ Yine bunların yanında pozitivizmin Türkiye'ye tanıtılmasında 'Servet-i Fünun', 'Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası', 'İctimaiyat Mecmuası', 'Bilgi Mecmuası' katkıda bulunan kuruluşlardır.⁸⁰

Pozitivizmin Türk düşünce dünyasında tanıtılmasında ve fikirlerinin yerleşmesinde katkıda bulunan fikir adamları ise şunlardır: Beşir Fuad, Ahmet Rıza, Salih Zeki, Rıza Tevfik, Hüseyin Cahid, Ahmet Şuayb ve Ziya Gökalp.

Beşir Fuad (1852-1887): I. Meşrutiyet döneminin önemli simalarından biri ve yakın dönem düşünce tarihimizin ilk tenkitçisidir.⁸¹ Doğum tarihi

⁷⁸ Murtaza KORLAELÇİ: *a.g.e.*, s. 201; Aslında Pozitivist Felsefeye ilk ilgi, daha doğrusu pozitivistlerin Türkiye'ye ilgisi, Auguste Comte'un Mustafa Reşit Paşa'ya yazdığı mektupla başlar. Comte bu mektubunda Tanzimat'ı kendi felsefesine göre açıklamaya çalışıyor, tasarladığı büyük insanlık dini için Türkiye'den yararlanmayı, İstanbul'u merkez yapmayı düşünüyordu. Bkz. Arslan KAYNARDAĞ: *a.g.m.*, s. 764.

⁷⁹ Murtaza KORLAELÇİ: *a.g.e.*, ss. 201-215.

⁸⁰ Bayram A. ÇETİNKAYA: *a.g.m.*, s. 71; Zafer TOPRAK: "II.Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 1, (İstanbul: İletişim yay., 1985), ss. 127-128.

⁸¹ Rahmi Rahmi KARAKUŞ: *1908-1933 Türkiye'de Felsefenin Kavranışı ve Bu Kavranışta Dinin Konumu Felsefe Serüvenimiz*, (İstanbul: Seyran yay., 1995), s. 80.

hakkında kesin bir bilgimiz olmasa da 5 Şubat 1887'de ruhun olmadığını ispat etmek için sol kolundaki atar damarı keserek intihar ettiğini biliyoruz.⁸²

Beşir Fuad, Auguste Comte, Büchner ve Spencer'i, ilim hususunda rehber edinmiştir. Yazı hayatına 1883 yılının sonlarına doğru başlayan Beşir Fuad, Almanca'dan çevirdiği 'Kalp' adlı uzun makalesinde kalbin ilham kaynağı olmadığını anlatmaya çalışır ve pozitivist ve materyalist tutumunu iyice belli eder. 'Haver' mecmuasında pozitivist ve materyalist tutumunu iyice belli eder. Ayrıca Romantizme de karşı çıkarak Naturalizmi ve Realizmi Türkiye'ye sokmaya çalışır.⁸³

Beşir Fuad, ruhun ölümsüzlüğüne inanmaz ve beden dışında bir ruh cevherinin varlığını kabul etmez. Bütün olayların deney ve gözlem temel alınarak incelenmesi gerekliliğini vurgular. Ona göre bazı olaylar gözlemlendikten sonra, bunların meydana gelişini sağlayan sebeplerin ne olduklarını düşünmek, gözlem ve deneye dayanan bilimlerin esasını oluşturur. Yani gözlem gösterir, deney ise bilgili kılar. Bu anlamda tabi ki metafiziği bilim olarak kabul etmez.

Hristiyanlığa son derece karşı olan Beşir Fuad'ın bu karşı oluş tavrı İslam dini için geçerli değildir. O, İslam dini aleyhine hiçbir yazı yazmamıştır. Aksine İslam dininden hep saygıyla söz etmiştir.⁸⁴

Türkiye'de ilk defa bu kadar etraflıca pozitivism ve onun edebiyata tatbiki olan naturalizmden bahsedip, bunları tam olarak kabul ettiği için ilk Türk pozitivist unvanını alan Beşir Fuad, çalışmalarını mecmualarda ve eserlerinde yansıtmıştır. Bu eserler sayesinde de fikirleri memleketimizde yayılma imkanı bulmuştur. Batının Türkiye'de bilinmeyen şöhretli düşünürlerinden (E.Zola, Alphonse Daudet, C.Dickens, G. Flaubert, L.Büchner, H.Spencer, D'Alembert, De la Mettrie, Chambers, Diderot,

⁸² Süleyman H. BOLAY: *Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, s. 80.

⁸³ Bkz. Murtaza KORLAELÇİ: *a.g.e.*, ss. 226-241.

⁸⁴ Mehmet AKGÜN: *a.g.e.*, ss. 161-176; Ekrem İŞİN: "Osmanlı Materyalizmi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 2, (İstanbul: İletişim yay., 1985), s. 365.

C.Bernard, Ribaut, Tarde) ilk defa bahseden ve tanıtmaya çalışan da Beşir Fuad'dır.⁸⁵

Ahmet Rıza: Ahmet Rıza'nın pozitivizmle ilgilenmesi yüksek tahsil için gittiği Paris'te başlar. Auguste Comte'un öğrencisi olan Pierre Lafitte'nin etkisinde kalan Ahmet Rıza, çeşitli yerlerde yazdığı yazılarda, başta A.Comte olmak üzere pozitivist, maddeci ve aydınlanmacı felsefecilerden birçok alıntılar yapmıştır.⁸⁶

Pozitivizm Jön Türk hareketi içinde, özellikle Ahmet Rıza'nın çabalarıyla yaygınlık kazanmıştır. Ahmet Rıza grubunun Osmanlı toplumunun geleneksel yapısı üzerine yaptıkları eleştirilerde pozitivizm bir arka plan oluşturur. Pozitivist fikirlerini yaymak için kullandığı yayın organı ise 'Meşveret'tir. Her on beş günde bir Fransızca ve Türkçe olarak yayınlanan bu gazete aynı zamanda Jön Türklerin de yayın organıdır.⁸⁷

İttihat ve Terakki komitesinin başkanlığına seçilen Ahmet Rıza daha sonra da milletvekili olarak Millet Meclisine girmiştir. Ahmet Rıza toplumsal ilerlemenin şartı olarak eğitimi vurgular. Eğitimi de Comte'a paralel olarak pozitif bilimle sınırlandırmıştır.⁸⁸

Rıza Tevfik (1868-1949): Meşrutiyet dönemi pozitivistlerinden biri de, Rıza Tevfik'tir. Onun döneminde felsefe ile ilgilenenler, filozof olmak iddiasından uzak dururken o, filozof imzasını kullanan ve bu yüzden eleştirilen bir düşünürümüzdür. Mehmet Cavit ve Ahmet Şuayb ile birlikte 'Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye' mecmuasını çıkarmıştır.⁸⁹

Felsefeyi Türkiye'de öğretim haline koyan ilk kişi Rıza Tevfik'tir. 'Rehber-i İttihad-ı Osmaniye' özel lisesinde felsefe dersleri vermiş; burada verdiği dersleri 'Felsefe Dersleri' adlı bir eserde toplayarak yayımlamıştır. Rıza Tevfik'in problemlere bakışında felsefenin sorgulayıcı tavrı açıkça

⁸⁵ Bayram A. ÇETİNKAYA: *a.g.m.*, s. 79.

⁸⁶ Arslan KAYNARDAĞ: *a.g.m.*, s. 764.

⁸⁷ Ülker ÖKTEM: *a.g.m.*, s.95.

⁸⁸ Murtaza KORLAELÇİ: *a.g.e.*, ss. 245-276.

⁸⁹ Bayram A. ÇETİNKAYA: *a.g.m.*, s. 72.

kendisini hissettirir. Bu tavır aynı zamanda metafiziğin karmaşasından da kurtulmayı sağlayacaktır. Böylece felsefe, bilimin verilerinden hareket etme noktasına da gelecektir.⁹⁰

İngiliz pozitivist filozoflarının etkisinde kalan Rıza Tevfik üstat olarak H. Spencer'i kabul eder. Eserlerinde ve makalelerde bu filozofun düşüncelerini aktararak deneysel metoda ve 'evrim' felsefesine bağlılığını da ortaya koymuş olur. Bir bakıma İngiliz pozitivist filozoflarının Türkiye temsilciliğini yüklenir. Rıza Tevfik, felsefe dersleri okutmakta öncülük ettiği gibi çağdaş batılı felsefecileri Türkiye'de tanıtmakta da öncülük etmiş bir düşünürümüzdür. Tanıttığı filozoflar arasında H. Spencer, Darwin, J.S.Mill gibi filozoflar bulunur.⁹¹

Ahmed Şuayb (1876-1910): Servet-i Fünun yazarları içinde Pozitivizmi itirazsız ve tenkitsiz bir şekilde takdim eden ve neslinin en kuvvetli felsefecisi Ahmed Şuayb, Meşrutiyet devri düşünürlerimizden biridir.⁹² Yazılarının çoğunu 'Ulm-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası'nda yayımlamıştır. Ayrıca pozitivizmle ilgili ilk telif kitap diyebileceğimiz 'Hayat ve Kitaplar' isimli eserinde pozitivizmi felsefi, edebi, tarihi yönleri ile toplumumuza tanıtmıştır.⁹³

A.Şuayb, Comte'a aşırı bir üstünlük atfetmiştir. Ona göre Comte, 'fen ve felsefenin sınırları'nı en iyi şekilde belirlemiş, insanlığın temel niteliklerini en güzel şekilde tespit edebilmiş biridir.⁹⁴ Şuayb, Comte'un en büyük talebelerinden biri olduğunu söylediği Taine'ı da bir filozof olarak anlatmaya çalışmıştır. Bunu yaparken 19. yüzyıldaki spiritüalizmden söz ettikten sonra, pozitivist felsefeye değinmiş; A.Comte'un üç hal kanununu açıklayarak, felsefenin fizik ötesi sorunlardan uzaklaştığını anlatmıştır.⁹⁵ Ayrıca

⁹⁰ Rahmi KARAKUŞ: *a.g.e.*, ss. 140-156.

⁹¹ Hilmi Z. ÜLKEN: *a.g.e.*, ss. 256-267; Murtaza KORLAELÇİ: *a.g.e.*, ss. 284-312.

⁹² Hilmi Z. ÜLKEN: *a.g.e.*, s. 150.

⁹³ Murtaza KORLAELÇİ: *a.g.e.*, s. 347.

⁹⁴ Rahmi KARAKUŞ: *a.g.e.*, s. 91.

⁹⁵ Bayram A. ÇETİNKAYA: *a.g.m.*, s. 74; Agah ÇUBUKÇU: *a.g.e.*, ss. 56- 59.

pozitivizme dayanarak sosyolojiye girmiş ve yeni akımlardan 'biyolojik sosyolojiyi' tanıtıcı mahiyette yayınlar yapmıştır.⁹⁶

Ziya Gökalp (1876-1924): Meşrutiyet tarihinde adeta başlı başına bir ekol olan ve sosyoloji ile özdeşleştirilmiş en etkili mütefekkirlerimizden biri de Ziya Gökalp'tir.

Ziya Gökalp, kurtuluşu ancak Türk toplumunun sosyal yapısının somut bir şekilde ortaya konmasıyla sağlanacağını düşünüyordu. Bu anlamda sosyolojinin önemine de işaret etmektedir. Özellikle A.Comte'un öğrencisi E. Durkheim'in sosyolojisinin, Türk toplumunun tüm sorunlarına cevap verecek bir okul olduğuna inanıyordu. Ziya Gökalp, Durkheim'in etkisinde kalarak toplumda başlıca iki gerçek görmüş, bu gerçekleri akılcı ve bilimsel bir yöntemle anlatmaya çalışmıştır. Bu gerçeklerden biri hars (kültür) diğeri medeniyet (uygarlık)'tir.⁹⁷ Hars içinde fert, sosyal bir vicdanın iradesini kendine önemli kılarken, medeniyet içinde fert sosyal bir aklın mantığı çerçeveleri içinde düşünmeye çalışır.⁹⁸

Ziya Gökalp için filozof ve felsefe, ülke hayatı için çok önemlidir. Çünkü felsefe tarih boyunca insanların değişik ilgilerine kılavuzluk eden bir disiplin olmuştur.⁹⁹

Gökalp Türkiye'de bilimsel düşünmenin saptanması ve ulusal değerleri ortaya çıkarması bakımından önemli bir isimdir. Özellikle büyük akımlar haline gelen Türkçülüğü, Batılılaşmayı ve İslamlaşmayı birleştirerek kendi öğretisini meydana getirmiştir.¹⁰⁰

Hüseyin Cahit (1874-1957): Meşrutiyet dönemi pozitivistlerinden biri olan Hüseyin Cahit, A. Comte'dan hiç bahsetmezken, bir başka pozitivist

⁹⁶ Ülker ÖKTEM: *a.g.m.*, s. 94.

⁹⁷ Bayram A. ÇETİNKAYA: *a.g.m.*, s. 75.

⁹⁸ Ziya GÖKALP: *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp yay., 1976), s. 33.

⁹⁹ Rahmi KARAKUŞ: *a.g.e.*, s. 167.

¹⁰⁰ Agah ÇUBUKÇU: *a.g.e.*, s. 82.

Taine'i üstat olarak kabul etmiştir. Pozitivizmin edebiyat yoluyla Türkiye'de yayılmasına gayret etmiştir.¹⁰¹

Buraya kadar bahsetmeye çalıştığımız pozitivizmin başlangıcı için kesin bir tarih verilememektedir. Fakat 17. yy.'da Bacon ve Galileo'nun düşünceleri ile pozitif felsefe anlayışı yayılmaya başlamıştır. Hobbes, Locke, Newton, Leibniz, Berkeley, Hume, D'Alembert, Cabanis, Saint-Simon ve Charles Fourier gibi filozofların katkıları ile gelişen pozitif düşünceler Auguste Comte tarafından sistemleştirilmiştir. A.Comte'dan sonra da pozitivizmi Emile Littre, Ernest Renan, Hoppolyte Taine, Pierre Laffitte, Emile Durkheim, John Stuart Mill ve Herbert Spencer gibi filozoflar yaymıştır.

Avrupa'da pozitivizm hızla yayılırken bizde de pozitif ilimlere karşı ilgi artmış ve yukarıda bahsettiğimiz fikir adamlarımızca da pozitivizmin Türkiye'ye girişi için ortam sağlanmıştır.¹⁰²

2. Materyalizm: Materyalizm, yalnızca maddenin gerçek olduğunu, madde ve maddenin değişimleri dışında hiçbir şeyin varolmadığını, varlığın madde cinsinden olduğunu öne süren görüştür. Bu anlayışa göre evrendeki tek töz maddedir. Varlık fiziksel bir nitelik taşıyor ve evrende tinsel bir tözün varlığı bulunmaz.

Felsefe tarihinde maddeci felsefeler ilk önce *atomculuk* örnek verilebilir. Atomculuk ilkçağ felsefesinde Leukippos, Demokritos, Epiküros ve Lucretius tarafından savunulmuştur. Atomculuğu 17. yüzyılda yeniden canlandıran ve bilimsel bir teori olarak öne süren düşünür ise Gassendi'dir. Diğer maddeci düşünürler ise şunlardır: Thomas Hobbes, P. B. Henri d'Holbach, L. A. Feuerbach, L. Büchner ve Karl Marx'tır.¹⁰³

Birçok ülkede yayılma ve gelişme imkanı bulan materyalizm, 19. yüzyılın sonlarına doğru Türkiye'de hissedilmeye başlanmıştır. Materyalizm, tarihi gelişimi ve fikri yapısına uygun olarak bizde de iki şekilde bir gelişme ve

¹⁰¹ Murtaza KORLAELÇİ: *a.g.e.*, s. 315.

¹⁰² Bkz. Murtaza KORLAELÇİ: *a.g.e.*, ss. 375-380.

¹⁰³ Ahmet CEVİZCİ: *a.g.e.*, s. 560-561.

yayılma eğilimi göstermiştir. Klasik materyalizm, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Türkiye'ye girip gelişme imkanı bulurken, buna karşılık diyalektik materyalizm ancak politik bir mülhaza olarak 1919'dan sonra girip sınırlı da olsa bir alana yayılma fırsatı bulabilmiştir.¹⁰⁴

Materyalizmin Türkiye'ye girişi doğrudan felsefi yolla olmamış, taraftar bulmasında bir takım kuruluşlar, süreli yayınlar ve filozofların eserlerinin çevrilmesi etkin konumda olmuştur. Süreli yayınlardan biri 'İctihad' dergisidir. Bu dergi kanalıyla materyalist düşünceler, Türkiye'de sistematik bir surette yayılma ve gelişme kaydetmiştir. Dergide Lucretius, Epiküros, E.Renan, Darwin ve Büchner'in tanıtıldığı görülmektedir.¹⁰⁵ Diğer bir süreli yayın ise Baha Tevfik'in çıkardığı '*Felsefe Mecmuası*' dır. Mecmuada Baha Tevfik, Subhi Ethem, Ahmet Nebil, Mehmet Necip, Naci Fikret, Mithat Cemal, Memduh Süleyman gibi düşünce adamlarımızın makaleleri bulunmaktadır. Materyalizm, bu isimler ve bu mecmua sayesinde Türkiye'de yayılmış ve sempatzan bulmuştur.¹⁰⁶ Yine dergilerden 'Piyano' ve 'Yirminci Asırda Zeka' dergileri de materyalist ideolojinin yaygınlık kazanmasında planlı bir yol takip etmişlerdir.

Materyalizmin Türkiye'ye girişinde etkili olan fikir adamlarımız ise şunlardır: Hoca Tahsin, Beşir Fuad, Ahmet Mithat Efendi, Baha Tevfik, Suphi Ethem, Memduh Süleyman, Dr. Ethem Necdet, Celal Nuri ve Dr. Abdullah Cevdet'tir.

Materyalist düşüncüyü ülkemizde tanıtan fikir adamlarından bazılarına tezimizin bu bölümünde temas etmeyeceğiz. Çünkü tezimizin konusunu oluşturan *Felsefe Mecmuası* adlı derginin tanıtımında bu düşünürlerden ayrıntılı olarak bahsedilecektir. Mecmuanın yazarlarından Baha Tevfik, Memduh Süleyman, Suphi Ethem'in felsefi anlayışları III. bölümde ayrıntılarıyla işlenecektir.

¹⁰⁴ Mehmet AKGÜN: *a.g.e.*, s. 12.

¹⁰⁵ Bayram A. ÇETİNKAYA: *a.g.m.*, s. 75.

¹⁰⁶ *Felsefe Mecmuası*'nda yer alan makalelerin ayrıntılı çözümlenmesi tezimizin III. bölümünde yapılacaktır.

Ahmet Mithat Efendi (1844-1912): Ahmet Mithat, aslında materyalizme cephe almış düşünürlerimizden biridir. Ancak onun bazı yazılarında materyalizme meyilli olduğu görülmektedir. Bu meyil, materyalizmi metotlu bir şekilde savunmuştur anlamına gelmemektedir.¹⁰⁷

Ahmet Mithat kendi çağının önde gelen yazı ve düşünce adamlarından biridir. Aydınlanma fikirlerine bağlılığı ile bilgiyi halka yaymada da örnek olmuş bir isimdir. Ahmet Mithat gençlik yıllarında materyalizme, olgunluk yıllarında ise spiritüalizme yakındır. Türk fikir hayatında ilk defa Ahmet Mithat'la batının felsefe problemleri üzerinde düşünölmeye başlanmıştır. O zamana kadar Tanzimat düşünürlerini ilgilendiren siyasi düşünceydi fakat Ahmet Mithat'la birlikte yeni bir ufukta açılmıştır.¹⁰⁸

Ethem Necdet (1887-1921): Abdullah Cevdet'in çıkardığı 'İctihad' mecmuasında yazıları bulunmaktadır. Ethem Necdet dünyada her şeyin, dağların, denizlerin, bitkilerin, hayvanların başkalaşım geçirdiklerini söyler. Çünkü ona göre değişim geçirmemek yok olmak demektir. Ethem Necdet'e göre dünya değişim gösterdi ve biz bu yenileşen değişen dünyaya ayak uyduramadık ve gerilemeye başladık

Ona göre, hayat, ebedi bir savaştır. Kuvvetli olanlar yaşama hakkına sahip olanlardır. Zayıfların ise yaşayabilme imkanları yoktur. Necdet'in bahsettiği bu anlayış Lamarck'ın başkalaşım felsefesinden hareketlidir. Genel hayat mücadelesini ise Darwin'den hareketle anlatır. Evrimci fikirlerini yazılarında aktarmaya çalışır. Lamarck, Darwin, Cuvier, Linnaeus ve Herbert Spencer gibi düşünürlerin etkisi altındadır.¹⁰⁹

Celal Nuri (1877-1939): Materyalist düşünürlerimizden Celal Nuri, İslam ile materyalizm arasında ilişki kurma denemesine girmiştir. İslam

¹⁰⁷ Bkz. Mehmet AKGÜN: *a.g.e.*, ss. 180 -194.

¹⁰⁸ Hilmi Z. ÜLKEN: *a.g.e.*, ss. 114 -123.

¹⁰⁹ Mehmet AKGÜN: *a.g.e.*, ss. 267 -278.

Dini'nin yapısıyla materyalizmin uyuştuğunu belirtir. Bu düşünce Abdullah Cevdet'te de vardır.¹¹⁰

Celal Nuri'ye göre materyalizm en yüce meslektir. Çünkü olayları izah için metafizik sebepler aramaz. Metafiziğe inanmayan Celal Nuri, ruhun baki olmadığına da işaret eder.¹¹¹

Abdullah Cevdet (1869-1932): Osmanlı materyalizmine modern bir uygarlık anlayışı kazandıran, Abdullah Cevdet'tir. İttihat ve Terakki'nin kurucuları arasındadır. Düşüncelerini çıkardığı 'İçtihad' dergisinde açıklamıştır.¹¹²

Kanunların laikleşmesi, Latin alfabesinin kabulü, Batı kıyafetlerinin alınması, kadınların hürriyeti ve Batı medeniyetine kökten giriş fikirlerini savunmuştur. Etkilendiği ve çevirilerini yaptığı düşünür Gustave Le Bon'dur. Bon'un yanında ayrıca Epikür, Renan, Hafız Şirazi, Felix Isnard ve L.Büchner gibi düşünürlerin de Abdullah Cevdet üzerinde etkisi vardır. Öyle ki Büchner ve Schopenhauer'i peygamber olarak kabul eder.

Abdullah Cevdet İslam ulemasıyla, biyolojik materyalist düşünürlerin fikirlerini karşılaştırmak ve eşleştirmek yoluyla, Müslümanlara İslam'ın biyolojik materyalizm olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.¹¹³

Materyalistlerden Hoca Tahsin ise, Türkiye'de Batı anlayışında ilk psikoloji kitabını yazan düşünürümüzdür.

Materyalizmin Avrupa'da hızlı bir biçimde yayıldığı 19. asırda, Batı ile olan ilişkilerimiz neticesinde bizde de materyalist fikirler yayılmıştır. Çeşitli materyalist düşünürler ya edebi alanda yazılan eserlerde veya mecmualarda yayınlanan makalelerde görüşlerini aktarmışlardır. Hoca Tahsin, Beşir Fuad ve Ahmet Mithat'ın çalışmaları metotsuz olmakla birlikte materyalizmin

¹¹⁰ Bayram A. ÇETİNKAYA: *a.g.m.*, ss. 81-82.

¹¹¹ Süleyman H. BOLAY: *Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, ss. 164- 172.

¹¹² Ekrem İŞİN: "Osmanlı Materyalizmi", *a.g.e.*, ss. 367.

¹¹³ Bayram A. ÇETİNKAYA: *a.g.m.*, ss. 76-77.

yayılması için ilk şartları oluşturmuştur. Daha sonra da Abdullah Cevdet ve Baha Tevfik sistemli bir şekilde materyalizmin yayılmasını sağlamışlardır.¹¹⁴

3. *Anti-Materyalizm (Spiritüalizm)*: Etki tepkiyi de doğurduğundan, meşrutiyet devrinde, materyalist düşüncüyü benimseyen düşünörlere şiddetli tepkiler de gelmiştir. Hatta bazı mütefekkirlerimiz bu akıma bir reaksiyon olarak anti-materyalist felsefeyi oluşturmaya çalışmışlardır.

Spiritüalizm ruhun maneviliğini, yani insanda organizmadan (bedenden) ayrı bir cevherin, bir prensibin mevcudiyetini kabul eden anlayıştır. Materyalizmin zıddıdır.¹¹⁵

Materyalist düşüncelere karşı olarak ortaya çıkan spiritüalist ve idealist felsefe, önce edebi sahada hissedilmiş, sonra felsefi sahaya kaymıştır. Memleketimizde Ortaçağ kelamcılığından felsefeye geçiş ve spiritüalist bir felsefenin yayılışı II. Meşrutiyetten sonraki yıllara rastlar.¹¹⁶

Spiritüalistlere göre toplumda dini duygular gittikçe zayıflamakta olup bunun sebebi de dinin asıl kaynaklarından öğrenilmemesidir. Spiritüalistlerin bu noktadaki amacı İslam'ın ilerlemeyi engelleyici bir unsur olmadığını ispatlamaktır. Bu anlamda düşünörlere bir yandan dini, kaynaklarına dönerek izah ederken, bir yandan da Avrupa'daki felsefi ve bilimsel gelişmelerden münevverleri haberdar etmeye çalışmışlardır.

Temsilcileri: Şehbenderzade Ahmet Hilmi, İsmail Fenni, Ömer Ferit Kam, Mehmet Ali Ayni, İsmail Ferit, Sait Halim Paşa, Mehmet Akif, Şeyh Musa Kazım, Mustafa Sabri, Milaslı İsmail Hakkı, Manastırlı İsmail Hakkı ve Hamdi Yazır'dır.

İslamcı cephenin yayın organı, 'Sırat-ı Müstakim' (sonradan ismi *Sebilürreşad* olmuştur)'dir. Ayrıca 'Beyanü'l- Hak', 'Mahfel', 'Liva-ı İslam',

¹¹⁴ Mehmet AĞÜN: *a.g.e.*, ss. 401-403.

¹¹⁵ Süleyman H. BOLAY: *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, (İstanbul: Ötüken yay., 1981), s. 267.

¹¹⁶ Süleyman H. BOLAY: *Türkiye'de Ruhçu ve Maddecî Görüşün Mücadelesi*, s. 190.

'Mekatip ve Medaris' gibi dergilerde bu cephenin yayın organları arasındadır.¹¹⁷

Şehbenderzade Ahmet Hilmi (1865-1914): Spiritüalizmin öncülerinden felsefi birikimi ileri seviyede olan Ahmet Hilmi'dir. Mutlak varlığın tevhidi konusunda hiçbir taviz vermeyerek, materyalizmin ve diğer felsefi ekollerin metafizik karşısındaki yetersizliğini ortaya koymuştur. Meselelere İslami bir yaklaşım getirmesi açısından önemlidir. Baha Tevfik ve Celal Nuri ile ciddi tartışmalara girmiştir.¹¹⁸

A. Hilmi, 1910 senesinde 'Hikmet Ceride-i İslamiyye'yi çıkarmaya başlar. 'Felsefe Mecmuası' ile aynı yıllarda yayınlanmış olan 'Hikmet', fikri bakımdan farklılaşmayı isimlerinde de barındırırlar. 'Felsefe Mecmuası', materyalist-pozitivist nitelikte yayınlarda bulunurken, 'Hikmet' dini niteliklere sahip bir etkinlik göstermektedir. Fakat ne kadar farklı olsalar da iki tarafta ilim ve fen üzerine hareket ediyorlardı.¹¹⁹ Ahmet Hilmi, materyalizmin temsilcileri olan Haeckel ve La Dantec'in görüşlerini tenkit etmiştir. Dolayısıyla eleştirileri Baha Tevfik'i de içine alıyordu.¹²⁰

Felsefe karşısında olumlu bir tavır sergilemekle beraber, mevcut felsefe ekolleri karşısında tenkitçi ve seçmeci bir tutumu tavsiye eden A. Hilmi, İslam içindeki yerini vahdet-i vücud mezhebi olarak belirlemiştir.¹²¹ Materyalizmi ise 'sapıklık felsefesi' olarak görmektedir.¹²²

İsmail Fenni (1855-1946): Ahmet Hilmi ile aynı konularda çalışan düşünürümüz İsmail Fenni, çağdaş batı felsefesindeki tetkikleriyle eski vahdet-i vücud fikirlerini canlandırmıştır. Hilmi Ziya Ülken'e göre İsmail Fenni, vahdet-i vücudçu ve modernist İslam filozoflarından.

¹¹⁷ Bayram A. ÇETİNKAYA: *a.g.m.*, ss. 83-85.

¹¹⁸ Hilmi Z. ÜLKEN: *a.g.e.*, s. 285.

¹¹⁹ Rahmi KARAKUŞ: *a.g.e.*, s. 130.

¹²⁰ Bayram A. ÇETİNKAYA: *a.g.m.*, s. 85; Süleyman H. BOLAY: *Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, ss. 213-215.

¹²¹ Rahmi KARAKUŞ: *a.g.e.*, s. 139.

¹²² Mehmet AKGÜN: *a.g.e.*, s. 388.

İsmail Fenni 'Materyalizmin Yıkılışı' adlı kitabında materyalizmin eleştirisini yapmıştır. Eleştirilerinin çoğu Büchner'in fikirlerine yöneliktir. Bunun yanında monizm, pozitivizm ve tekamül mezheplerini de eleştirmiştir.¹²³

Hilmi Ziya, İsmail Fenni'nin kesin ve sarıh olarak panteist olduğunu ifade eder. Fakat bu panteizm batının panteizmi ile birebir aynı değildir. Çünkü İslam ruhuna uygun bir vahdet-i vücud prensibine de dayandığını ifade eder.¹²⁴

Meşrutiyet devrin spiritüalistlerinden birisi de Ö. Ferit Kam'dır. Doğu ve Batı filozoflarını okuyarak bunlar hakkında eleştiriler yapmıştır. Allah'ın varlığı ve kainatın ve varlıkların yaratılması, Allah'ın insan ile münasebet kurması, nübüvvet, insanın yapısı, ruhun varlığı, ruhun hayatı, ölüm, ahiret hayatı, kaza-kader, takdir, iman, inkar, inkarın psikolojik sebepleri gibi meseleler üzerinde durmuştur.

Ferit Kam'la aynı spiritüalist akımın içinde olan diğer bir düşünürümüz Mehmet Ali Aynı'dır. (1869-1945)¹²⁵ M. A. Aynı'nın iki cephesi vardır: Biri basın hayatında çıkan felsefi eserlere dair güçlü eleştirel yazıları ile tenkitçi yönüdür. Bu anlamda Rıza Tevfik, Bahur İsrail, Baha Tevfik gibi düşünürlerin yazılarını eleştirmiştir. Diğer ise tasavvufa dönük yönüdür. Bu anlamda da Aynı tam bir mistiktir.¹²⁶

Görüldüğü gibi meşrutiyet devri ilim ve fikir adamlarımız Batı felsefesini ve filozoflarını takip edip, Osmanlı toplumunu bu düşünce akımlarından haberdar etmişlerdir. Sadece Batı felsefesiyle de sınırlı kalmayıp Doğu felsefesiyle de geniş bir şekilde ilgilenmişlerdir. Yani felsefe tek yönlü takip edilmemiştir. Bu etkiler tabi ki Cumhuriyet dönemini de içine alır. Bu düşünce akımlarının her biri Türkiye'ye girdikten sonra kaybolmamış ve günümüze kadar tartışılır halde varlık bulmuştur.

¹²³ Süleyman H. BOLAY: *a.g.e.*, s. 251.

¹²⁴ Hilmi Z. ÜLKEN: *a.g.e.*, ss. 294-296.

¹²⁵ Bayram A. ÇETİNKAYA: *a.g.m.*, ss. 86-87.

¹²⁶ Hilmi Z. ÜLKEN: *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 301.

Türk düşüncesinin gelişmesi büyük ölçüde toplumsal yaşamda ortaya çıkan sorunlarla ilişkilidir. Yani toplumsal sorunlara paralel olarak siyasal gelişme ve eğilimler düşünce hayatımızı yani felsefemizi yönlendirmiştir ve geliştirmiştir.¹²⁷ Bu aynı zamanda düşünürlerimizin birden fazla konuyla ilgisini de beraberinde getirmiştir. Yani felsefe, düşünürlerimiz için tek alan olmayıp aynı zamanda şair ya da ideolog ya da siyasetçi ve ya bunlardan birkaçını nitelik olarak barındırdıklarını biliyoruz. Bu fikir adamlarımızın en önemli ortak tarafı hepsinin bilim karşısında takındığı tavidir. Yani bilimin gerekli olmadığına inanan hiç bir isim yoktur. II. Meşrutiyet yıllarında bu anlamda en etkili isimlerden biri Ziya Gökalp'tir. Gökalp'le birlikte sosyolojik düşüncenin hakimiyeti oldukça güçlü olmuştur. Felsefe konularına ve felsefi düşünüşe olan etkisi fikri yönelişlerin genel niteliği açısından da önemlidir. Onun Batılılaşmak yanında Türkleşmek ve İslamlaşmak idealini yaygınlaştırması, Osmanlı aydınının zihin dünyasına genişlik kazandırmıştır.

Felsefi düşünüş ve onun niteliği bakımından II. Meşrutiyet sonrası, öncesine göre daha verimli ve yoğun geçmiştir. Bunun en önemli nedeni ise eğitim kurumlarına felsefe derslerinin konulmasıdır.¹²⁸ Liselerde felsefe ve sosyoloji derslerinin artması, felsefe ile ilgili yazı ve yayınların çoğalması yeni bir aydın tipinin ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Bu aydın, Meşrutiyet aydınından daha bilgili, daha objektif ve daha bilinçli olan Cumhuriyet aydınıdır.¹²⁹

Cumhuriyet, ülke insanı için düzen ve istikrarın hakim olduğu bir dönemdir. Cumhuriyet dönemindeki etkinliklerin özünü oluşturan 'yeni insan ve yeni toplum' deyimindeki 'yeni' kavramının içeriği, başta millilik olmak üzere asrılık, medenilik, ilmilik, laiklik, inkılapçılık gibi kavramlardan oluşmaktadır. Bu kavramlar içinde en baskın olanları millileşmek ve

¹²⁷ Osman KAFADAR: "Türkiye'de Felsefecilerin İlk Örgütü: Türk Felsefe Cemiyeti (1928-1929)", *Tarih ve Toplum*, sayı:189, 1999, s. 173.

¹²⁸ Rahmi KARAKUŞ: *a.g.e.*, s.179.

¹²⁹ Arslan KAYNARDAG: *Bizde Felsefenin Kurumlaşması ve Türkiye Felsefe Kurumu'nun Tarihi*, (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu yay., 1994), s. 4

batılılaşmaktır. Dolayısıyla Millileşmek ve Batılılaşmak Cumhuriyet dönemine yön veren temel unsurlardır.¹³⁰

Cumhuriyet döneminin başlarında özellikle pragmacı felsefe, Bergsoncu felsefe ve diyalektik maddeciliğe ilgi vardır.

William James ve John Dewey'in temsil ettiği pragmacı akım, gerçeğin uygulama dışında bir ölçüsü yoktur; her varsayımın, her yasanın geçerliği ancak deneme ve uygulama sonunda belli olur, görüşünü savunuyordu. Bu bakımdan, geri kalmışlığın nedenlerini Doğunun soyut kavramlarıyla gizemci ve metafizik etkilerinde bulan Türk aydınlarının pragmacılığı benimsemesi doğaldı. Bunlar: Mehmet Emin Erişirgil, Avni Başman gibi...¹³¹

Meşrutiyet'in son yıllarında Bergson'dan bahsedilmeye başlanmıştır. Bergson'un 'yaşama atılımı' kuramının Türkiye'ye gelmesinde çeviri ve yazılarıyla Mustafa Şekip Tunç'un etkisi vardır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki düşünce hareketlerinden biri de Konya'da 'Yeni Fikir' dergisini çıkaran Naci Fikret ile Namdar Rahmi Karatay'ın benimsedikleri 'enerjetizm' idi. Enerjetizm, madde ile, hatta ruh ile ilgili her şeyi 'enerji' ile açıklıyordu.¹³² Enerjetizm felsefesinde etkilendikleri isim W. F. Ostwald'tır.¹³³ Bunların dışında tabi ki her yeni felsefe ve bilim akımı hızlı bir biçimde Türkiye'ye gelmeye başladı. Örneğin; Einstein'ın 'görelilik kuramı', 1922 yılında Mehmet Refik tarafından 'Einstein Nazariyesi' adlı bir kitapla tanıtılmıştır.¹³⁴

Cumhuriyet Döneminde felsefe ile ilgili çalışmalara bakacak olursak; Milli Eğitim Bakanlığı 1923-1928 yılları arasında otuz kadar çeviri ve telif felsefe kitabı yayımlamıştır. Bu durum felsefenin öneminin anlaşıldığının bir göstergesidir. 1928'de Latin Alfabesinin kabulü ile yeni bir döneme de girilmiş

¹³⁰ Bkz. Rahmi KARAKUŞ: *a.g.e.*, ss. 187-194

¹³¹ Rahmi KARAKUŞ: *a.g.e.*, ss. 241-259

¹³² Süleyman H. BOLAY: *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, s. 93.

¹³³ Arslan KAYNARDAĞ: *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Felsefe*, (Ankara: Kültür Bakanlığı yay., 2002), s. 43

¹³⁴ Arslan KAYNARDAĞ: "Türkiye'de Felsefenin Evrimi", *a.g.e.*, ss. 766-767

ve dergi, kitap ve okur sayısında artış olduğu gözlenmiştir. 'Türk Tarih Kurumu' yeni bir tarih anlayışı oluşturmaya yönelmiş, 1933'de 'üniversite reformu' yapılmış ve bütün bu yeniliklerin ışığında felsefe öğretimi de yeni boyutlar almıştır. 1933'te İstanbul'da Üniversite'nin felsefe bölümünde biri doçent, diğerleri asistan üç felsefeci göreve başlamıştır. Doçentin adı Hilmi Ziya Ülken, asistanların adları Macit Gökberk ve Halil Vehbi Eralp idi. Hilmi Ziya Ülken, 1928'te 'Türk Felsefe Cemiyeti'ni kurmuş ve Mehmet Servet'le birlikte 1927'de *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası*'nı çıkarmıştır. (Bu dergi hakkında ayrıntılı bilgi tezimizin üçüncü bölümünde verilecektir.) Yine 1933'te ünlü Alman bilimsel felsefe profesörü Hans Reichenbach, felsefe bölümüne çağırılmıştır.¹³⁵ Ayrıca 1936 yılında da Ernst von Aster ülkemize gelmiş ve on iki yıl kalmıştır.¹³⁶

Cumhuriyet Dönemi felsefecileri şunlardır: İzmirli İsmail Hakkı, Ahmed Naim, Elmalılı Hamdi Yazır, Mehmet Ali Ayni, M. Emin Erişirgil, M. Şekip Tunç, Mehmet İzzet, Orhan Saadettin, Hilmi Ziya Ülken...

Belli bir dönemi aktardığımız bu çalışmada görülüyor ki ülkemizde hiç de azımsanmayacak bir felsefe birikimi vardır. Batılılaşma ile başlayan bu süreçle birlikte bir sürü yeni kavramla tanışılmış, yeni akımlar ülkemize girmiş, fikir dünyası canlanmıştır.

Felsefe diğer bütün bilgi dallarından farklı olarak yaşadığı çağın koşullarını değiştirme gücüne sahiptir. Bunun en iyi örneğini de felsefenin yaptığı katkılarla Türk düşünce tarihinde açık bir şekilde gözlemleyebiliriz.

¹³⁵ Arslan KAYNARDAĞ: *a.g.m.*, s. 767.

¹³⁶ Arslan KAYNARDAĞ: *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Felsefe*, s. 19.

3. Osmanlı Düşüncesini Şekillendiren Diğer Unsurlar

Batı felsefesinin yanı sıra, Osmanlı düşüncesini şekillendiren bir takım diğer unsurlar da söz konusudur. Bunlar arasında özellikle dikkati çeken İslam felsefesi geleneğidir. Bu kısımda İslam bilginlerinin Osmanlı düşüncesinin şekillenmesine olan katkılarını inceleyeceğiz.

Grekçe ‘sevgi’ anlamına gelen *fila* ile ‘hikmet’ anlamına gelen *sofia*’dan oluşan ve ‘hikmet sevgisi’ demek olan *filasofia* kelimesi, Arapça’ya *felsefe* şeklinde geçmiştir. Varlığı derinden kavrayıp tutarlı bir şekilde yorumlayanlara da *filasofos* (hikmeti seven) denmiştir. Tarihte bu unvanla anılan ilk düşünürün ise Thales olduğu bilinmektedir.¹³⁷

Çok uzun bir geçmişe sahip olan felsefe, insanın olduğu her yerde, aklın önderliğinde ve ilimleri kuşatıcı bir nitelikte önderlik yapmıştır. Bu anlamda tabi ki bir çok bilim dalının felsefesi olduğu gibi büyük dinlerinde felsefesi olmuştur. İslam felsefesi için, özel ve dar anlamıyla Müslüman filozofların ortaya koydukları felsefi düşüncenin genel adıdır diyebiliriz.¹³⁸

İslam dünyasının, daha ilk halifeler devrinde fetihlerle sınırları alabildiğine genişlemiştir. Fetihlerle genişleyen İslam coğrafyasında Müslümanlar; Helenistik, İran, Hint ve diğer kültürlerle tanışınca yabancı kültür merkezleri de Müslümanların eline geçmiş oldu. Bunun sonucunda başlayan kültür ve düşünce alışverişi, her alanda kendini göstermiştir.¹³⁹ Bu da bize gösteriyor ki İslam düşüncesi, kendi içine kapalı bir çevrede oluşmamış, hem Şark hem de Garp’ın etkisiyle şekillenmiştir. Bu anlamda İslam felsefesinin etkilendiği düşünce kaynakları arasında en önemlisi Klasik Yunan ve Hellenistik felsefelerdir. Daha sonra ise İran ve Hint düşüncesi gelir.¹⁴⁰

¹³⁷ Mahmut KAYA: “Felsefe”, *DİA*, c. 12, (İstanbul: TDV, yay., 1995), s. 311.

¹³⁸ Mehmet BAYRAKTAR: *İslam Felsefesine Giriş*, (Ankara: TDV yay., 1997), s. 1.

¹³⁹ Mahmut KAYA: *a.g.m.*, s. 312.

¹⁴⁰ Mehmet BAYRAKTAR: *a.g.e.*, s. 31.

İslam'da felsefe hareketi Abbasiler zamanında tercümeyle başlamıştır. Hilmi Ziya Ülken'e göre bu tercüme faaliyeti sırasında orijinal hiçbir filozof yetişmemiştir. Felsefe cereyanlarının doğuşu dördüncü asır (Hicri) başlarında olmuştur.¹⁴¹

İslam felsefesinde ilk önce tabiat felsefesi adıyla tanınan mektepleri görüyoruz. Ondan sonra asıl İslam Felsefesi iki mektebe ayrılmıştır: Biri Eflatun ve Aristo felsefelerini uzlaştıran ve bunları Yeni Eflatuncu tefsirlerle tamamlayan Meşşai mektebidir. İkincisi ise, Yeni Eflatuncu felsefeyi tasavvufu karıştırarak ona yeni bir hamle yapan İshraki mektebidir. Bu iki büyük felsefe cereyanı dışında İslam şüphecileri, kelamla mücadele ve kısmen telif eden müstakil filozoflarla, tarih felsefesi yapan İbn Haldun gibi mütefekkirlerde görülmektedir.

Felsefe cereyanları başlangıcından beri kelam ve mektepleriyle mücadeleye giriştiği için kelamın felsefileşmesine ve aynı zamanda felsefenin de dinle uzlaşmasına ve din felsefesi veya tasavvuf şeklini almasına sebep olmuştur.¹⁴²

İslam felsefesinin doğuşu özellikle felsefi tercümelere bağlıdır. Abbasiler zamanında Mansur'la başlayan tercüme hareketinin hedefi, başta Aristo ve Eflatun olmak üzere Yunan düşünürlerinin eserlerini Arapça'ya kazandırmaya yönelikti. Mansur devrinde (8. yy.) başlayan bu tercüme faaliyeti 11. yy.'a kadar sürmüştür.¹⁴³ Bu anlamda Halife Mansur zamanında tercüme bürosu ve bir kütüphane olarak kurulan 'Hizanetü'l-hikme', Halife Memun zamanında 'Beytülhikme' (830) adıyla resmi bir kurum olma hüviyetine kavuşturulmuştur. 'Beytülhikme', Ortaçağın en büyük araştırma merkezi ve bir ilimler akademisi hüviyetindedir.¹⁴⁴

İslam Dünyasında çeşitli kültürlerle tanışılmasının kaçınılmaz sonucu olarak felsefi bir çok ekol ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, *Dehriyye*'dir.

¹⁴¹ Hilmi Z. ÜLKEN: *İslam Düşüncesi*, (İstanbul: Ülken yay., 2000), s. 161.

¹⁴² Hilmi Z. ÜLKEN: *İslam Düşüncesi*, s. 162.

¹⁴³ Mehmet BAYRAKTAR: *a.g.e.*, s. 37.

¹⁴⁴ Mahmut KAYA: *a.g.m.*, s. 312.

Dehriyye'ye göre madde ezelidir ve bir yaratıcısı yoktur. Dehriyye, materyalist ve ateist bir dünya görüşünü ifade eder. Kelamcılar ve Meşşai filozoflarca şiddetle eleştirilen bu görüş, İslami değerleri toptan reddettiği için bir gelenek kuramamıştır. Diğer bir akım, *Tabiatçılar*'dır. Tabiatçıların oluşumunda hem Kur'an'daki doğa ile ilgili ayetlerin etkisi hem de Öklit, Batlamyus, Hipokrat ve Galen'den yapılan tercümelerin etkisi olmuştur. Tabiattaki her türlü oluşum, değişim ve gelişimi teorik düzeyde temellendirmeye çalışan bu akım, tabi varlıklar arasında görülen sebep-sonuç ilişkisini belirleyen prensibin ne olduğunu araştırmıştır. İslam düşünce tarihinde en yaygın etkiye sahip olan akım ise *Meşşailik*'tir. Meşşailik, Aristo doktrinini temel alan ve Kindi, Farabi, İbn Sina, İbn Rüşd gibi ünlü filozoflar tarafından temsil edilmiş bir akımdır. Mantık ve metafiziğe dayanır ve İslam doktrini ile çabuk uyduğu için medreselerin resmi felsefesi haline gelmiştir.¹⁴⁵

X. yy.'ın ikinci yarısına gelindiğinde ise İslam toplumunda *İhvan-ı Safa* adlı yeni bir felsefi hareket ortaya çıkmıştır. Bu hareket, Batını-İsmaili eğilimler taşır. Dinin cehaletle kirletildiğini ve bundan arınmanın ancak felsefe ile mümkün olacağını savunmuşlardır. Bunun için de İslam şeriatının Yunan felsefesiyle uzlaştırılması gerektiğini söylemektedirler.

Diğer bir felsefi akım da *İşrakilik*'tir. Meşşailiğe karşı 12. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Mistik zevk ve duyguları esas alır. Meşşai filozofların Aristo'ya ilgisi nasılsa, İşrakilerin Eflatun'a ilgisi öyledir. İslam düşünce tarihinde bu felsefe akımlarından hiçbir akıma bağlı olmayan, fakat ortaya koyduğu son derece dikkate değer fikirleriyle 'bağımsız filozof' denebilecek birçok düşünce adamı vardır. Bunların başında *Gazzâlî* ve *Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî* gelmektedir. Bunların yanında *Bîrûnî*, *İbnü'l-Heysem*, *İbn Haldun*, *Fahreddîn er-Râzî*, *Seyfeddin el-Âmidî*, *Adudüddîn el-Îcî*, *Teftazânî*, *Devvânî* gibi isimleri de sayabiliriz.

İslam dünyasında felsefe, çeşitli akımlarla varlığını sürdürürken bir kesim de ona karşı çekimser davranmış veya olumsuz tavır koymuştur.

¹⁴⁵ Hilmi Z. ÜLKEN: *İslam Düşüncesi*, s. 171.

Felsefeye yöneltlen eleştiriler, her şeyden önce onu dine karşı bir silah olarak kullanmak isteyen materyalist-ateist çevrelerden ve teorik felsefenin alanına giren bazı problemlerin dini akideyle bağdaşmamasından kaynaklanmıştır.¹⁴⁶

Şüphesiz Batının uyanışını sağlayan en önemli etken Arapça'dan yapılan tercümelerdir. İslam düşüncesi, özellikle 10. yüzyıldan itibaren tercümeler yoluyla Batıya da aktarılmaya başlanmış ve bu, Batıda felsefi bir geleneğin doğmasına sebep olmuştur. Tercümelerle bir yandan unutulmuş olan Aristo başta olmak üzere bazı Yunanlı düşünürler canlandırılırken, diğer yandan Müslüman filozofların felsefesi öğreniliyordu. Tabi tercümelerin yanında Endülüs İslam devletleri kanalıyla da İslam medeniyeti tanıtılmıştır.¹⁴⁷ Buradan anlaşılıyor ki Rönesans'ın oluşmasında batı, İslam bilim ve felsefesine çok şey borçludur.

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren devlet-tekke-medrese ilişkilerinin bir denge içinde götürülmesini amaçlamıştır. Bunun da tabi ki devlete en büyük katkısı ilim faaliyetlerinin de süreklilik kazanmasıdır. Orhan Gazi tarafından 1336'da İznik'te kurulan ilk Osmanlı medresesinin başına İbn Arabî'ye nisbet edilen 'Ekberîyye' tarikatının simalarından olan Davud-ı Kayserî'nin getirilmiş olması da bu anlamda atılan ilk adımdır denilebilir. Yine ilk şeyhülislam olan Molla Fenarî'nin, İbn Arabî'nin yetiştirdiği Sadreddin Konevî'nin eserlerini şerh etmesi, İbn Arabî düşüncesinin Osmanlı düşüncesine etkisini ciddi anlamda göstermektedir. Bu etki daha sonra Kutbuddin İznîki, Yazıcızade kardeşlerden 'Muhammediyye'nin yazarı Ahmed Bican, Mehmed Bican, Şeyh Akşemseddin, Eşrefoğlu Rûmî, Molla Abdullah-ı İlâhî ve daha başka mutasavvıf-alimler kanalıyla sonraki asırlara taşınmıştır.¹⁴⁸ Osmanlı düşüncesinin oluşum döneminde etkisi olan isimlerin

¹⁴⁶ Mahmut KAYA: *a.g.m.*, ss. 313-316.

¹⁴⁷ Mehmet BAYRAKTAR: *a.g.e.*, ss. 243-246.

¹⁴⁸ Hüseyin SARIOĞLU: "Osmanlı'da Felsefe-Kelam-Tasavvuf İlişkileri", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, c. 8, Bilim, (Ankara: Yeni Türkiye yay., 1999), s. 219

ya İbn Sînâ-Gazzâlî ya da Fahreddîn er-Râzî-Nasîreddin et-Tûsî geleneğinin temsilcileri olduğu da görülmektedir.¹⁴⁹

Osmanlı düşüncesinin gelişimi açısından ve Osmanlıda İslam düşünce yapısının etkisi açısından Fatih Sultan Mehmet zamanında ciddi gelişmeler olmuştur. Sultan Fatih kendi döneminde ilmi ve felsefi tartışmaları geliştirmek için Zenon'un ve Aristo'nun felsefesine veya eski Yunan felsefesine vakıf kimseleri huzuruna çağırıp, dinlediği bilinmektedir. Yine Osmanlılarda tehafüt geleneğini başlatan da Fatih Sultan Mehmet'tir.

Klasik Dönem Osmanlı Düşünce Hayatının temsilcileri ise şunlardır: Davud-ı Kayserî, Şeyh Bedreddin, Molla Hüsrev Mehmed Efendi, Molla Fenârî, Ali Tûsî, Hocazâde Muslihiddin Mustafa, Molla Lütî, Kemal Paşazâde, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, Lütî Paşa, Matrakçı Nasuh, Takiyeddin, Cebbar Kulu, Ebussuud Efendi, Kınalızâde Ali Çelebi, Fuzûlî ve Katip Çelebi'dir.¹⁵⁰

Çağdaş İslam düşüncesi ya da modern dönemde İslam düşüncesine baktığımızda İslam coğrafyasının önemli bir kısmının Batılı sömürgecilerin hegemonyası altında bulunduğunu görüyoruz. Bu dönemde İslam dünyasındaki fikri, siyasi ve iktisadi çözümlerin olmasıyla, Müslüman aydınlar kendi modernliklerini oluşturma sürecine girerler.¹⁵¹ Bu dönemde Cemaleddin-i Efgânî, modernist görüşleriyle ortaya çıkarak bu topluma yeni bir dinamizm kazandırmak isteyen fikir adamlarından biridir. Efgânî, son dönem Osmanlı aydınları üzerinde de ciddi bir etkiye sahiptir. Türk dünyasındaki, anti-materyalistler Efgânî'nin düşüncelerini temel almışlardır. Özellikle Efgânî'nin İslam birliğini savunması, insan haklarından bahsetmesi, materyalizme karşı geliştirdiği tavır ve özgürlük fikirleri bir kısım Türk aydınları üzerinde etkili olmuştur. Efgani'nin yanında birlikte hareket ettikleri

¹⁴⁹ Bekir KARLIĞA: "Osmanlı Düşüncesinin Oluşumu", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, c. 7, Düşünce, (Ankara: Yeni Türkiye yay., 1999), s. 32

¹⁵⁰ Süleyman H. BOLAY: "Klasik Dönem Osmanlı Düşüncesi ve Osmanlıda Tehafüt Tutkusu", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, c. 7, Düşünce, (Ankara: Yeni Türkiye yay., 1999), ss. 113-125

¹⁵¹ Mevlüt UYANIK: "Çağdaş İslam Düşüncesi", *Felsefe Ansiklopedisi*, ed. Ahmet Cevizci, c. 3, (Ankara: Babil yay., 2005), s. 454.

isim ise Muhammed Abduh'tur. Efgani ve Abduh'un fikirleri Türkiye'de *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* dergilerinin kadrosu üzerinde etkilidir. Bunlar, İslam dünyasının geri kalışındaki kusurun İslam'dan değil tam tersine dinlerini yanlış anlayan ve onun ortaya koyduğu idealleri gerçekleştirilmeyen Müslümanlardan kaynaklandığını ısrarla vurguluyorlardı.¹⁵² Efgani'nin anti-materyalistlerden olan şair Mehmet Emin'e, dolayısıyla da 'Türk Yurdu' çevresine etkisi de oldukça fazladır.¹⁵³

Yine bu dönemde Hint yarımadasında modernist görüşleriyle tanınan Seyyid Ahmed Han, Emir Ali ve Muhammed İkbal, İslam toplumunun geri kalmışlığını çözmek için dini, felsefi, içtimai ve siyasi alanlarda fikir üretmişlerdir. Bu düşünürler, Batı düşünce ve kültürünün hakim olduğu bir çağda yaşadıkları ve modernist görüşleriyle tanındıkları halde, İslami dünya görüşünün ve hayat anlayışının üstünlüğünü her vesileyle savunmuşlardır. Çünkü onlara göre İslam yanlış anlaşılmış yine bunun düzeltilmesi İslam'ı doğru anlatmakla mümkün olacaktır.¹⁵⁴

20. yy.'a Batının hegemonyası altında giren İslam toplumlarındaki fikir adamları Batı karşısında üç gruba ayrılmışlardır: Karşı çıkanlar, kabul edenler ve seçmecilikten (eklektisizm) yana olanlar. İlk gruptakiler Batının İslam medeniyetini görmezden gelen tavrı karşısında İslam felsefesini yeniden canlandırmak istiyorlardı. 20.yy'ın ilk çeyreğinde Türkiye'de hukuk reformu tartışmalarında, metot olarak fıkıh usulünü öneren ve bu konudaki görüşlerini temellendiren Said Halim Paşa'yı, yayımladığı *Hikmet* mecmuasında Batı felsefesine ciddi eleştiriler yönelten Ahmed Hilmi'yi ve İzmirli İsmail Hakkı'yı da bu kategoride düşünmek mümkündür. İkinci grup ise Batıda ortaya çıkan pozitivizm, materyalizm, liberalizm, sosyalizm, marksizm ve egzistansiyalizm gibi düşünce hareketine açık olan düşünürlerden oluşmaktadır. 'Bir fikir Batı kaynaklıysa iyidir' şeklinde bir önyargının hakim olduğunu bu gruptakiler de görmekteyiz. Üçüncü gruba gelince, bunlar kendi

¹⁵² Mahmut KAYA: *a.g.m.*, s. 318.

¹⁵³ Bayram A. ÇETİNKAYA: *a.g.m.*, s. 87.

¹⁵⁴ Mevlüt UYANIK: *a.g.m.*, s. 457

düşünce ve kültür değerleriyle modernist düşünce akımları arasındaki benzerlikten yola çıkarak yeni bir sistem kurmayı amaçlayan gruptur. Fazlurrahman ve Seyyid Hüseyin Nasr, bu grupta değerlendirilebilir.¹⁵⁵

Görüldüğü gibi İslam dünyasında felsefe, kesintisiz olarak devam eden bir yönelimi oluşturur. Çok çeşitli kültürlerden ve felsefelerden etkilerle ve diğer kültür ve felsefeleri etkilemesiyle İslam felsefesi daha da genişleyecektir. Türk düşünce dünyasında İslam düşüncesinin yeri tabi ki 600 yıllık Osmanlı İmparatorluğunda da gizlidir. İmparatorluğa katkısı olan fikir adamları kendi kültürüne sahip çıkarak imparatorluğu bu kadar zaman ayakta tutmuşlardır.

¹⁵⁵ Mahmut KAYA: *a.g.m.*, s.316-319

İKİNCİ BÖLÜM
FELSEFE MECMUASI VE FELSEFE VE İÇTİMAİYAT
MECMUASI

1. Felsefe Mecmuası'nın Tanıtımı

Birinci bölümde, yirminci yüzyılın ilk çeyreğindeki Türk Felsefi düşüncesinin genel yapısı ve o dönem felsefi eğilimleri üzerinde durmamızın iki önemli sebebi vardır. İlki, araştırmamızın temel ilgi alanı olan *Felsefe Mecmuası* ve *Felsefe ve İktimaiyat Mecmuası*'nın bir bütün olarak Türk felsefi geleneği içerisindeki yerini görebilmek; ikincisi ise, dergilerdeki felsefi metinlerin çözümlenmesine bir zemin oluşturabilmektir. Bu bölümde ise genel olarak dergilerin yayın hayatına giriş serüvenleri, iç ve dış özellikleri ve dergilerin içeriği hakkında bilgiler verilecektir.

1.1. Derginin Yayın Hayatına Girişi

Tezimizin birinci bölümünde genel çerçevesini çizdiğimiz üzere, 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı toplumunda siyasal, sosyal ve ekonomik alanlardaki değişimle birlikte, düşünsel açıdan da hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Düşüncel alandaki bu değişimin etkileri, Osmanlı basın ve yayınında, özellikle de fikir dergilerinde daha çok görülmektedir.

İlk Osmanlı dergileri, Tanzimat'la birlikte Batı'ya yönelişin bir uzantısıdır. Tanzimat Batı'ya açılıştır ve Osmanlı'yı özellikle Batı'nın bilim ve tekniği ilgilendirmektedir. Dergiler, Batı'yı tanıtan yazılara yer verirler, Batı'daki bilimsel ve teknik gelişmeyi Osmanlı okuyucusuna tanıtırılar. Tanzimat'la birlikte gündeme gelen Osmanlı Aydınlanma girişi, 1860'lı yıllarda önemli bir gelişim sağlamıştır. Osmanlı dergiciliği de ansiklopedist

yaklaşımıyla bu gelişmeye katkıda bulunmuştur.¹ II. Abdulhamid'in tahta geçmesiyle 1878'da kurulan Sansür Heyeti'yle basın etkin bir biçimde denetime alınmıştır. II. Abdülhamid döneminde siyasal sorunlara değinemeyen dergilerde izlenen tartışmalar oldukça yavandır. Çoğunlukla, edebiyat, ilim ve fen'le ilgili konular, dünyayla ilgili genel haberler ve yararlı bilgiler verilmekle yetinilir. Öte yandan, bu dönemde yayımlanan dergilerde, görsel malzemeye ağırlık verilmeye başlandığı görülmektedir.²

II. Meşrutiyet'le birlikte yayın hayatında köklü dönüşümler izlenmiştir. Kanun-i Esasî'nin 23 Temmuz 1908'de yürürlüğe girmesiyle ortaya çıkan özgürlük ortamı, her türlü görüş ve düşüncenin rahatça ifade edilebildiği bir dönemi açmıştır.³ Bu çoğulcu özgürlük ortamı, ilk etkilerini yayın faaliyetlerinin artmasında göstermiştir. Öyle ki, 1908'de II. Meşrutiyetin ilanından 1918'e kadar geçen dönemde yayımlanan süreli yayınların sayısı binin üstündedir. Bu süreli yayınlar çok çeşitli konularla ilgilidir. Söz konusu dönemde onlarca bilim, sanat, felsefe, mizah, kadın, gençlik, öğrenci, din, aile, müzik, eğlence ve askerlik dergileri yayımlanmıştır. Fakat bu dergiler, kısa ömürlü olmuş ve genellikle küçük boyutlarda ve 2-8 sayfa arasında yayımlanmıştır. II. Meşrutiyet döneminin basın açısından bir diğer özelliği de, süreli yayınların Anadolu'da yaygınlık kazanmasıdır. II. Meşrutiyetle birlikte Anadolu'nun birçok yöresinde o zamana kadar görülmeyen sayıda gazete ve dergi çıkmıştır. Öte yandan, II. Meşrutiyet'in özgürlükçü ortamında yayın hayatına çıkan ve kapanan pek çok derginin yanında, nispeten uzun süre yaşayan, ardından sivrilen, açtığı tartışmalarla günümüzde bile önem taşıyan bazı dergiler olmuştur.⁴ II. Meşrutiyet dönemi dergilerinde kısmi de olsa bir uzmanlaşmaya gidilmiştir. Fakat Tanzimat ve I. Meşrutiyet devrinin

¹ Zafer TOPRAK: "II.Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 1, (İstanbul: İletişim yay., 1985), ss. 13-15.

² Zafer TOPRAK: a.g.m., ss. 16-18.

³ Bkz. Rahmi KARAKUŞ: *1908-1933 Türkiye'de Felsefenin Kavranışı ve Bu Kavranışta Dinin Konumu Felsefe Serüvenimiz*, (İstanbul: Seyran yay., 1995), s. 97.

⁴ Bülent VARLIK: "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 1, (İstanbul: İletişim Yay., 1985), ss. 116-117.

ansiklopedist anlayışı genel olarak terk edilememiştir. Bu devrin dergilerinde popüler anlayış ve sade bir dil kullanma geleneği devam ettirilmiştir.⁵

Osmanlı'da bilim ve felsefe çalışmalarına yer veren ilk kuruluşun 1820'lerde kurulan 'Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi' olduğu görülmektedir. Bu cemiyette, Batı kültürüne ve yeniliklere açık birkaç kişi, bilim ve felsefeye yönelik çalışmalar yapmışlar ve öğrenciler yetiştirmişlerdir. Bundan sonra bilim cemiyeti olarak 1851'de kurulan 'Encümen-i Dâniş', 1861'de kurulan 'Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'dir. 'Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye', halka açık konferanslar ve yayınladığı 'Mecmua-i Fünun'la bilim ve felsefe konularına yer veren etkinlikler gerçekleştirmiştir. 1863 yılında kurulan Darülfünunda ise ancak 1912'de Edebiyat Fakültesinin açılmasıyla birlikte oluşturulan Felsefe Bölümünde bilim ve felsefe çalışmalarına başlanabilmektedir.⁶

Osmanlı'da felsefe alanındaki asıl canlılığın ve ileriye dönük çalışmaların periyodik şekilde çıkan dergilerde ve yayımlanan kitaplarda ivme kazandığı görülmektedir. İşte araştırmamızın temel unsurlarından ilkinin oluşturan ve Baha Tevfik'in 1913'te çıkarttığı 'Felsefe Mecmuası', Türk felsefi geleneğine önemli bir katkıyı ifade etmektedir.

'Felsefe Mecmuası', 'Teceddüd-ü İlmî ve Felsefî Kütüphane' (Bilim ve Felsefede Yenilik Kitaplığı)'si tarafından yayımlanmıştır. Baha Tevfik önderliğinde 5 Temmuz 1326 (18 Temmuz 1910) kurulan 'Teceddüd-ü İlmî ve Felsefî Kütüphane'si, ülkedeki fen ve felsefe alanındaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, kuruluştan bir, bir buçuk yıl gibi kısa bir süre içerisinde on bir tane kitap yayımlamıştır. Baha Tevfik, bu kütüphaneyle ilgili olarak; memleketimizde ilk defa felsefe duygusunu uyandıran ve ilk defa felsefe eserler yayımlayan bu kütüphanenin, gençlerin felsefeye rağbet etmesine, en küçük ailelerden en büyük salonlara, özel derslerden, resmi ders programlarına kadar felsefenin girmesine katkı

⁵ Rıza BAĞCI: "II. Meşrutiyet Devrinde Baha Tevfik'in Çıkardığı Bir dergi: Felsefe Mecmuası", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, no: 11, (İzmir: E.Ü.E.F.Y., 2004), s. 36.

⁶ Arslan KAYNARDAĞ: *Bizde Felsefenin Kurumlaşması ve Türkiye Felsefe Kurumu'nun Tarihi*, (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu yay., 1994), ss. 2-3.

yaptığı, bu yazısının yazıldığı andan üç yıl öncesine kadar da ülkede felsefenin söz konusu olmadığı, hatta felsefe için gerekli dilin bile olmadığı ve bu kütüphaneye bu lisanı, bir çok eksiklerine rağmen tesis ettiklerini ifade etmektedir.⁷ Aynı yazıda Baha Tevfik, savaş dolayısıyla (Balkan Savaşları) kısa bir süre yayına ara veren kütüphanenin 'Felsefe Mecmuası' ile yayını sürdürdüğünü, kitap yayınına başladıklarını, bu çerçevede okullara mahsus olan *Muhtasar Felsefe* isimli bir kitap çıkaracaklarını, bunun ardından da çevirisini yaptıkları *Felsefe Tarihi*'nin üçüncü cildini yayınlayacaklarını belirtmektedir.

'Teceddüd-ü İlmî ve Felsefî Kütüphane'si 'Felsefe Mecmuası'nın (1913) yanı sıra, 'Piyano Mecmuası' (1910), 'Yirminci Asırda Zeka Mecmuası' (1912) isimli felsefi ve sosyal konuları işleyen dergiler de çıkartmıştır.

Baha Tevfik ve arkadaşları, Balkan savaşları nedeniyle 'Teceddüd-ü İlmî ve Felsefî Kütüphanesi'nin yayınına ara verdiği 'Yirminci Asırda Zeka Mecmuası' için gerekli hazırlıklar tamamlanıncaya kadar bilimsel, sosyolojik ve felsefi her türlü yeniliklerden okuyucuları haberdar etmeyi düşündükleri bir dergi yayınlamaya karar verirler. İşte bu ortam içinde Türkiye'nin ilk felsefe dergilerinden biri olan 'Felsefe Mecmuası', II. Meşrutiyet'in kısmi uzmanlaşma anlayışı ile popüler yaklaşım ve sade bir dil kullanma geleneğinin tipik bir sentezi olarak yayın hayatına başlamıştır.

'Felsefe Mecmuası' Türkiye'de yayımlanan ilk felsefe dergilerinden biridir.⁸ Bu nedenle bu dergi, Türk felsefe tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Derginin sahibi Ali Fuat, müdürü Baha Tevfik'tir. 'Felsefe

⁷ Bahâ TEVFİK: "Birkaç Söz", *Felsefe Mecmuası*, say: 1, (İstanbul: Araks Matbaası, 1913), s.1.

⁸ Bazı kaynaklar 'Felsefe Mecmuası'nın Türkiye'de yayınlanan ilk felsefe dergisi olduğunu ifade etmektedirler. Bkz. Hilmi Z. ÜLKEN: *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, (İstanbul: Ülken yay., 2005), s. 234; Bkz. Mehmet Ö. ALKAN: "Türkiye'nin İlk Felsefe Dergisi: Felsefe Mecmuası", *Tarih ve Toplum*, No. 89, 1989, s.49; Bkz. Arslan KAYNARDAĞ: "Türkiye'de Felsefe'nin Evrimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3, (İstanbul: İletişim yay., 1983), s.763. Ancak Rıza Rıza BAĞCI: Türkiye'nin ilk felsefe dergisinin Baha Tevfik önderliğinde çıkan "Felsefe Mecmuası" olmadığını, M. Zekeriyâ tarafında gençleri felsefi cerayanlardan haberdar etmek isteyen, 1911 yılında Selânik'te yayınlanan "Yeni Felsefe Mecmuası" olduğunu ifade etmektedir. Rıza BAĞCI: *Baha Tevfik'in Hayatı Edebî ve Felsefî Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, (İzmir: Kaynak Yay., 1996), s. 34; Rıza BAĞCI: "Baha Tevfik Üzerine", *Tarih ve Toplum*, sayı: 62, 1989, s. 61; Rıza BAĞCI: "II. Meşrutiyet Devrinde Baha Tevfik'in Çıkardığı Bir dergi: Felsefe Mecmuası", *a.g.e.*, s. 32.

Mecmuası'nın başında yayım tarihi yoktur. Bu nedenle derginin çıkış tarihiyle ilgili çeşitli kaynaklarda farklı tarihler verilmektedir.⁹ Bu durumun nedeni, çeşitli kütüphanelerde derginin ciltli bir şekilde bulunması, bu ciltlerde her sayının yayın tarihini gösteren dış kapaklarının olmayışı ve cilt kapağında da her hangi bir tarihin bulunmaması gösterilebilir. Fakat Rıza Bağcı'nın tespitine göre derginin ilk sayısının yayın tarihi 8 Mayıs 1913 iken, onuncu sayısının yayın tarihi ise 27 Ekim 1913'tür. 5 Kasım 1913 yılında ise dergi on sayı olarak ciltlenip neşredilmiştir.¹⁰

Derginin hangi sıklıkla yayımlandığına dair kapak kısmında herhangi bir bilgi yoktur. Fakat Baha Tevfik'in "Hali Hazırın Felsefesi: Millileşmek Emeli" isimli yazısından anlaşıldığına göre dergi on beş günde bir yayımlanmıştır.¹¹

1.2. Derginin Dış Özellikleri

Bu araştırmada, 'Felsefe Mecmuası'nın Milli Kütüphane (Kayıt no: 0241654, Tasnif no: 1956 SA 380)'de bulunan ve bir cilt halinde basılmış olan koleksiyon esas alınmıştır.

İncelediğimiz dergi, 16 x 23 ebatlarında olup ikinci hamur kağıda basılmıştır. Bir cilt halinde ciltlenmiş bulunan dergi Osmanlıca olarak yayımlanmıştır. Derginin ilk on (10) sayısı birinci cilt olarak düşünülmüş, Baha Tevfik'in 'Birkaç söz' adlı girişinden sonra derginin birinci cildinin içindikiler kısmına yer verilmiştir. Ayrıca ikinci ciltte yer alacak bazı yazıların

⁹ Felsefe Mecmuası'nın çıkış tarihi bazı kaynaklarda, 1911 olarak ifade edilmektedir. Bkz. Süleyman Hayri BOLAY: *Türkiye'de Ruhçu ve Maddecî Görüşün Mücadelesi*, (Ankara: Akçağ yay., 1995), s.105; Bazı kaynaklarda ise 1912 olarak ifade edilmektedir. Bkz. Hilmi Z. ÜLKEN: *a.g.e.*, s. 234.

¹⁰ Bağcı, derginin yayın tarihiyle ilgili tespitini "Karagöz" gazetesindeki ilanlara dayandırdığını ve bu tarihin kesin olduğunu ifade etmektedir. Rıza BAĞCI: *Baha Tevfik'in Hayatı Edebî ve Felsefî Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, s. 34; Rıza BAĞCI: "Baha Tevfik Üzerine", *a.g.e.*, s. 61; Rıza BAĞCI: "II. Meşrutiyet Devrinde Baha Tevfik'in Çıkardığı Bir dergi: Felsefe Mecmuası", *a.g.e.*, ss. 31-32.

¹¹ Baha TEVFIK: "Hali Hazırın Felsefesi: Millileşmek Emeli", *Felsefe Mecmuası*, (İstanbul: Araks Matbaası, 1913), s.3.

başlıkları da bu cilt içinde verilmiştir. Fakat ‘Felsefe Mecmuası’ yalnızca on sayı ve bir cilt olarak Türk düşünce tarihi içindeki yerini almıştır.¹²

Derginin dış kapağında Alman filozofu Schopenhauer’in fotoğrafı yer almaktadır. Derginin birinci sayısında ‘Felsefe Mecmuası’ başlığının hemen altında ‘Muârizlara Hürmet, Lâ-kâydılara Merhamet’ cümlesi yer almaktadır. Derginin ikinci sayısından itibaren, buna ek olarak başlığın hemen üstünde ‘Din gayr-ı ihtiyari bir felsefe, Felsefe ihtiyârî bir dindir’ cümlesi bulunmaktadır.

Derginin sayılarının yayım tarihi, sırası, sayfa, basıldıkları matbaa, sahibi ve müdürü aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Felsefe Mecmuası¹³

Yıl	Sayı	Cilt	Tarih	Sayfa	Matbaa	Sahibi	Müdürü
1	1	1	8 Mayıs 1913	1-16	Araks Matbaası	Ali Fuad	Baha Tevfik
1	2	1	19 Mayıs 1913	17-32	Araks Matbaası	Ali Fuad	Baha Tevfik
1	3	1	1913	33-48	Zerafet Matbaası	Ali Fuad	Baha Tevfik
1	4	1	19 Haziran 1913	49-64	Zerafet Matbaası	Ali Fuad	Baha Tevfik
1	5	1	10 Temmuz 1913	65-80	Zerafet Matbaası	Ali Fuad	Baha Tevfik
1	6	1	31 Temmuz 1913	81-96	Zerafet Matbaası	Ali Fuad	Baha Tevfik
1	7	1	21 Ağustos 1913	97-112	Nefaset Matbaası	Ali Fuad	Baha Tevfik
1	8	1	24 Eylül 1913	113-128	Nefaset Matbaası	Ali Fuad	Baha Tevfik
1	9	1	1913	129-152	Nefaset Matbaası	Ali Fuad	Baha Tevfik
1	10	1	27 Ekim 1913	153-175	Nefaset Matbaası	Ali Fuad	Baha Tevfik

Dergiyle birlikte öğrenciler için sekiz sayı olarak yayımlanan ‘Mektep Dersleri’ adlı bir ek de yer almaktadır. Bu derslerin içeriği ‘bilim ve felsefe’ ağırlıklıdır. Mektep Dersleri adını taşıyan bu çalışma, derginin sekizinci sayısına kadar verilmiş ve bu sayıda tamamlanmıştır. Daha sonra Felsefe Mecmuası’nın birinci cildinin arkasına eklenip tekrar basılan bu küçük eser ‘ayrıca kitap olarak neşrolunacaktır’¹⁴ denildiği halde, kitap haline getirilememiş ve derginin eki olarak kalmıştır. Cildin sonuna eklenen Mektep Dersleri kısmının sayfa numarası 1 den başlamakta ve toplam 64 sayfadır.

¹² Bkz. Mehmet Ö. ALKAN: “Türkiye’nin İlk Felsefe Dergisi: Felsefe Mecmuası”, *a.g.e.*, s. 376.

¹³ Tabloda, derginin sayılarının yayın tarihleri Rıza Bağcının tespitlerinden hareketle düzenlenmiştir. Derginin üçüncü (3) ve dokuzuncu (9) sayılarının kesin tarihlerine ulaşamamıştır. Bkz. Rıza BAĞCI: *Baha Tevfik’in Hayatı Edebî ve Felsefî Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, ss. 240-241.

¹⁴ *Felsefe Mecmuası*, sayı: 8, İstanbul: Nesafet Matbaası, 1913), s.128.

Felsefe Mecmuası, Mektep Dersleri ekiyle birlikte toplam 175+64=239 sayfadan ibarettir.

1.3. Derginin İç Özellikleri

1.3.1. Derginin Planı

‘Felsefe Mecmuası’nın çıkarılma amacı, planı ve hangi konulara yer vereceği kapağında ve Baha Tevfik’in ‘Birkaç Söz’ isimli yazısında açıklanmıştır. Derginin dış kapağında derginin planıyla ilgili olarak “felsefenin çeşitli dallarından, tarihinden, günümüzdeki gelişiminden söz eden birçok makaleyi, biyografiyi ve felsefe sözlüğünü kapsadığı” ifade edilmektedir. İç kapağında ise, “Felsefe Makaleleri, Biyografi, Felsefe Tarihi, Dinler Tarihi, Doğu Felsefesi, Ahlak Bahsi, İlmi İctimâ-i, Felsefe Kamusu, Kainatın Muammaları, Fizyoloji, Psikoloji, İlm-i Lisan” cümlelerine yer verilerek derginin genel içeriği hakkında bilgi verilmektedir. Baha Tevfik derginin ilk sayısında amacını şöyle ifade etmektedir. “Bizde bir felsefe dili yoktur, ben bunu yapmaya çalışıyorum. Doğu ve Batı arasındaki zikzakları kesmek, Doğu kaynaklarının artık yeni bir ürün veremeyeceğini ilan etmek istiyorum. Batının hayatının üstünlüğü, felsefenin üstünlüğüyle paraleldir.... Savaş (Balkan Savaşları) nedeniyle bir aralık yapılamayan yayın etkinliğinin bu mecmua ile yeniden başladığı vurgulanmaktadır.”¹⁵ Nitekim ilk felsefe sözlüğü çalışması bu dergide görülmektedir.

Dergide, Baha Tevfik’in yanında Subhi Edhem, Ahmet Nebil, Mehmet Necip, Naci Fikret, Mithat Cemal, Memduh Süleyman gibi yazarların yazıları ve Ömer Seyfettin’in şiirleri yer almaktadır.¹⁶

¹⁵ Baha TEVFIK: “Bir Kaç Söz”, *Felsefe Mecmuası*, (İstanbul: Araks Matbaası, 1913), s. 1.

¹⁶ Hilmi Z. Ülken, ‘Felsefe Mecmuası’ndaki bütün yazıların Baha Tevfik tarafından kaleme alındığı ifade etmektedir. Bkz. Hilmi Z. ÜLKEN: *a.g.e.*, s.234. Fakat, Ülkenin bu iddiası doğru değildir.

1.3.2. Derginin İçeriği

Derginin genel hatlarıyla planını verdikten sonra, şimdi derginin içeriği hakkında bilgi verip, derginin içindekiler kısmı verilecektir. Üçüncü bölümde dergideki felsefeyle ilgili metinlerin ayrıntılı olarak çözümlemesi üzerinde durulacağından burada sadece derginin içeriğini vermekle yetineceğiz.

‘Felsefe Mecmuası’nda, Türkiye’de ilk defa bir ‘Felsefe Kâmusu’ hazırlama çalışmaları başlamıştır. Bu amaçla derginin kimi sayılarında ve ‘Mektep Dersleri’ adlı ekin aralarında felsefi kavramların Fransızca ve Osmanlıca karşılıklarıyla açıklamaları içeren bir sözlüğe yer verilmiştir. Bu sözlüğün hazırlanma çabasının gerekçesi şöyle ifade edilmektedir: “Kimya ıstılahâtı bilmeyen bir kimse, kimyager değilse maruz addedilebilir. Hendese ıstılahatı bilmeyen de mühendis değilse kezâlik mâzurdur. Çünkü ne kimya ne de hendese umuma mahsus ilimlerden değildir. Onların mütehasısları olur ve mütehasısları tarafından mevz-u bahs edilirler. Halbuki felsefe böyle değildir. O bütün tabakât-ı beşeriyeye hatta en basit ve âdilerine bile şâmildir. Herkesin kendine mahsus yanlış yahut doğru, âmîyâne yahut âlimâne bir felsefesi vardır. Binaenaleyh herkes -doğru bir surette idare-i kelimeler edebilmek için- ıstılahâtı felsefiyeyi bilmek mecburiyetindedir...”¹⁷ Felsefe Kamusu’nun hazırlanışının bir başka gerekçesi de genç mütercimlerin felsefi eserleri tercüme ederken çektikleri sıkıntıdır: “Lisanımızda felsefi kelime ve ıstılahların ekseriya mukabili bulunamamakta ve bunun için genç mütercimlerimiz pek büyük müşküllere tesadüf etmektedir...”¹⁸ İşte bütün durum, Baha Tevfik’i bu sıkıntıları ortadan kaldıracak bir sözlük hazırlamaya sevk etmiştir. Oldukça özetlenmiş küçük olan bu sözlük daha çok Felsefe Mecmuası’nda çıkan yazılarda geçen terimleri ihtiva etmektedir. Yaklaşık 120 terimi kapsayan bu sözlük çalışması, Baha Tevfik’in kısa bir süre sonra

¹⁷ “Felsefe Kâmusu”, Mektep Dersleri içinde, *Felsefe Mecmuası*, sayı: 7, (İstanbul: Nesafet Matbaası, 1913).

¹⁸ “Felsefe Kâmusu”, Mektep Dersleri içinde, *Felsefe Mecmuası*, sayı: 7, , (İstanbul: Nesafet Matbaası, 1913).

ölümü üzerine, tamamlanamamış ve kitap haline getirilememiştir.¹⁹ Batı tipinde bir sözlük olması bakımından, bu sözlük çalışması dikkate değerdir.

Dergide, 'Felsefi Düşünüşler'²⁰ başlığı altında, eski ve yeni filozoflara ait felsefi sözlere yer verilmektedir. Bu felsefi sözlerin, özel bir fikir veya meslekten hareketle düzenlenmediği ve aralarında zıt görüşlerin de yer aldığı ifade edilmektedir. Ayrıca, dergide her hangi bir tasnife tabi tutulmaksızın yer verilen bu felsefi sözlerin daha sonra tasnif edilerek kitap haline getirileceği vurgulanmaktadır.²¹

'Terâcim-i Ahvâl' kısmında, Herbert Spencer'in biyografisine yer verilmektedir. Bu felsefecinin hayatı ve felsefi görüşleriyle ilgili daha sonra uzun makaleler yazılacağı ifade edilerek, burada kısaca hayatı ve felsefesi üzerinde durulmuştur. Ayrıca Spencer'in resmi de bulunmaktadır.²²

'Âsâr-ı Cedîde' başlığı altında ise, derginin yayımlandığı dönemde doğuda ve batıda felsefeyle ilgili yayımlanan kitap, dergi tanıtımı ve eleştirisi yapılmaktadır.²³

Felsefe ağırlıklı bir dergi olan Felsefe Mecmuası'nda, çeşitli felsefi konuları içeren yazılar bulunmaktadır. Toplam 175 sayfa olan Felsefe Mecmuası'nda, kitap tanıtımı, kitap ve makale eleştirisi, felsefe sözlüğü, biyografi, okuyucudan gelen mektuplar ve onlara yazılan cevaplar, felsefi özlü sözler ile şiirler hariç kırk altı (46) felsefi içerikli makale yer almaktadır. Bu kırk altı makalenin dağılımı ise şöyledir.

Çeviri makaleler yedi (7), telif makaleler ise otuz dokuz (39) tanedir. Telif makaleleri ise kendi arasında şöyle gruplandırabiliriz: Genel felsefe: 15, Felsefe tarihi: 12, Özel felsefe dalları: 9, (Dil felsefesi: 4, Ahlak felsefesi: 4, Din felsefesi: 1), Mantık: 3.

¹⁹ Rıza BAĞCI: *Baha Tevfik'in Hayatı Edebî ve Felsefi Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, s.185.

²⁰ "Felsefi Düşünüşler", *Felsefe Mecmuası*, sayı: 3, ss. 36-38; sayı: 5, 74-75; sayı: 10, 160-161; *Mektep Derleri*, sayı: 7, s. 53.

²¹ Bkz. *Felsefe Mecmuası*, s. 36.

²² "Teracim-i Ahval", *Felsefe Mecmuası*, sayı: 10, s. 159.

²³ "Âsâr-ı Cedîde", *Felsefe Mecmuası*, sayı: 1, s. 13; sayı: 3, 47-48; sayı: 7, 109

Felsefe Mecmuası'ndaki Baha Tevfik ve arkadaşlarının yazılarında materyalist ve evrimci fikir ve görüşlere yer verdikleri görülmektedir. Teceddüd-ü İlmî ve Felsefî Kütüphanesi adı altında yapılan gerek kitap, gerek mecmua ve gerekse gazete yayınlarında materyalist fikir ve görüşlerin sistemli bir şekilde savunulduğu görülmektedir.

Felsefe Mecmua'sının içeriği aşağıda verilmiştir:

Cilt: 1, Sayı:1, 1329 (1913)

1. "Birkaç Söz" Baha Tevfik, s. 1.
2. "Maksat ve Meslek", Baha Tevfik, ss. 1-3.
3. "Hâli Hâzırın Felsefesi: Millileşmek Emeli", Baha Tevfik, ss. 3-5.
4. "Felsefe-i Hâzıra: Kant" Baha Tevfik, ss. 6-8.
5. "Kainatın Muammaları", Ernest Haeckel, (çev. B. Tevfik), ss. 9-12.
6. Âsârî Cedîde (Makale Tenkidi), "Yeni Bir Felsefe" yazar: Edvar Lerire, s. 13.
7. "Felsefe-i Müâşeret", Ahmet Nebil, ss. 14-16.

Cilt: 1, Sayı: 2, 1329 (1913)

8. "Hali Hazırın Meselesi: Memleketimizde Ahlak ve Amilleri", Baha Tevfik, ss. 17-19.
9. "Felsef-i Hâzıra: Kant", Baha Tevfik, ss.20-23.
10. "Felsefi Bir Şirin Nesir Tercümesi" Kevt, s. 23.
11. " Kainatın Muammaları", Ernest Haeckel, (çev. B. Tevfik), ss.24-28.
12. "Tenkid-i Felsefe: Ric-at ve Teslim Hakkında", Ahmet Nebil, ss.29-30.
13. "Felsef-i Müâşeret", Ahmet Nebil, s. 31.
14. Âsârî Cedîde (Kitap Tanıtımı), "Hareket Felsefesi", s. 32.

Cilt: 1, Sayı: 3, 1329 (1913)

15. "Felsef-i Hazıra: Kant", Baha Tevfik, ss.33-36.
16. Felsefi Düşünüşler, ss.36-38.
17. "Kainatın Muammaları", Ernest Haeckel, (çev. B. Tevfik), ss.39-44
18. "Kanunların E'vicacı", Mithat Cemal, ss. 45-47.
19. Okurlarımıza Tavsiyelerimiz, s. 47.

20. Âsârı Cedîde (Kitap Tanıtımı), “Felsefi Mektuplar”, ss. 47-48.

Cilt: 1, Sayı: 4, 1329 (1913)

21. “Tenkid-i Felsefi: Ali Kemal Beyin İlm-i Ahlakı Hakkında”, Baha Tevfik, ss. 49-55.

22. “Kainatın Muammaları”, Ernest Haeckel, (çev. B. Tevfik), ss. 56-61.

23. “Kanunların E'vicacı”, Mithat Cemal, ss. 62-64.

Cilt: 1, Sayı: 5, 1329 (1913)

24. “Tenkidi Felsefe: Ali Kemal Beye Cevap”, Baha Tevfik, ss. 65-69.

25. “Felsef-i Lisan: Lisanımızda Şekli ve Ma'nai Tekamül”, Mehmet Necib, ss. 69-74.

26. Felsefi Şiirler, Ömer Seyfettin, ss. 72-73.

27. Felsefi Düşünüşler, ss. 74-75.

28. “18. Asırda Fransız Felsefesi”, Baha Tevfik, ss. 76-78.

29. Haberler: (Ali Keal Beyin İlm-i Ahlakı Hakkındaki Baha Tevfikin Yazısı Üzerine Okuyucudan Gelen Mektup), ss. 79-80.

Cilt: 1, Sayı: 6, 1329 (1913)

30. “Lamarck ve Lamarckizm”, Subhi Edhem, ss. 81-84.

31. “Terbiyeye Dair”, Naci Fikret, ss. 84-86.

32. “Felsef-i Hazıra: Kant”, Baha Tevfik, ss. 87-90.

33. Felsefi Şiirler, Ömer Seyfettin, s. 89.

34. “Kainatın Muammaları”, Ernest Haeckel, (çev. B. Tevfik), ss. 91-93.

35. Haberler:(B.L. imzalı) (Okuyucudan gelen mektuplar), ss. 93-95.

36. Cevap (Baha Tevfik'in mektuplara cevabı), ss. 95-96.

Cilt: 1, Sayı: 7, 1329 (1913)

37. “Lamarck ve Lamarckizm”, Subhi Edhem, ss. 97-101.

38. “Batıl İtikadlar ve Hal-i Hazırda İzdivaç”, Baha Tevfik, ss. 102-105.

39. “Felsef-i Hazıra: Kant”, Baha Tevfik, ss. 106-109.

40. Âsârı Cedîde: İçtihat Hakkında, s. 109.

41. “ Kainatın Muammaları”, Ernest Haeckel, (çev. B. Tevfik), ss. 110-112.

Cilt: 1, Sayı: 8, 1329 (1913)

42. "Lamarck ve Lamarckizm", Subhi Edhem, ss. 113-119.
43. "İslâhı Hurûf Meselesi", Baha Tevfik, ss. 119-122.
44. "Terbiyeye Dair: Namus", Naci Fikret, ss. 122-125.
45. "Felsef-i Lisan: Lisanımızda Şekli ve Ma'nai Tekâmül" (ikinci makale), Mehmet Necib, ss. 125-127.
46. Felsefe Mecmua'sının ikinci cildinin bazı muhteviyatı, s. 128.²⁴

Cilt: 1, Sayı: 9, 1329 (1913)

47. "Lamarck ve Lamarckizm", Subhi Edhem, ss. 129-136.
48. "Felsef-i Lisan: Lisanımızda Şekli ve Ma'nai Tekâmül" (ikinci makale devamı), Mehmet Necib, ss. 137-138.
49. "Hal-i Hazırın Meselesi: Hakiki Mürteciler ve Avrupalılaşmak", Memduh Süleyman, ss.139-141.
50. "Felsefe-i Edyân", Memduh Süleyman, ss. 142-144.
51. "Felsef-i Hazıra: Kant", Baha Tevfik, ss. 145-150.
52. Felsefe Kamusu, (Baha Tevfik) ss. 150-151.
53. Felsefi Düşünüşler, s. 152.

Cilt: 1, Sayı: 10, 1329 (1913)

54. "Lamarck ve Lamarckizm", Subhi Edhem, ss. 153-157.
55. "Bir Rica" Baha Tevfik, ss. 157-158.
56. "Terâcimi Ahvâl, Herbert Spencer", ss. 159-160.
57. "Felsefi Düşünüşler", ss. 160-161.
58. "Felsefe Kamusu", ss. 161-168.
59. "Kainatın Muammaları", Ernest Haeckel, (çev. B. Tevfik), ss. 169-175.

Ayrıca dergiyle birlikte ek olarak verilen ve toplam 64 sayfa olan Mektep Dersleri kısmında ise genel olarak üç temel konu üzerinde durulmaktadır. Bunlar: Felsefe, ilimler ve ilimlerin tasnifi ve mantık'dır. Bu kısımda, öğrencilere yönelik bilim ve felsefeyle ilgili bir takım bilgiler verilmektedir.

²⁴ Felsefe Mecmua'sının ikinci cildi çıkartılmamıştır.

Mektep Dersleri adlı ekin içeriği aşağıda verilmiştir:

Cilt: 1, Sayı:1, 1329 (1913)

1. "Felsefe Nedir", ss.1-4.
2. "Fizyoloji", ss.5-6.
3. "Felsefe Kamusu", ss.7-8.

Cilt: 1, Sayı: 2, 1329 (1913)

4. "Felsefe Nedir", ss. 9-11.
5. "İlimler ve İlimlerin Tasnifi", ss. 12-14.
6. "İlim ve Evsâfı", ss. 14-15.
7. "Felsefe Kamusu", s. 16.

Cilt: 1, Sayı: 3, 1329 (1913)

8. "İlimler ve İlimlerin Tasnifi", ss. 17-23.
9. "Felsefe Kamusu", s. 24.

Cilt: 1, Sayı: 4, 1329 (1913)

10. "İlimler ve İlimlerin Tasnifi", ss. 25-28.
11. "Arzın Menşei ve Tarihi", Ahmet Nebil, ss. 29-31.
12. "Felsefe Kamusu", s. 32.

Cilt: 1, Sayı: 5, 1329 (1913)

13. "İlimler ve İlimlerin Tasnifi", ss. 33-40.

Cilt: 1, Sayı: 6, 1329 (1913)

14. "İlimler ve İlimlerin Tasnifi", ss. 41-43.
15. Bir Sayfa Mantık, s. 44-48.

Cilt: 1, Sayı: 7, 1329 (1913)

16. Bir Sayfa Mantık, ss. 49-53.
17. "Felsefi Düşünüşler", s.53.
18. Doktor, Kemal Lehvi, "606 Hakkında" (Aleyhine), ss. 53-56.

Cilt: 1, Sayı: 8, 1329 (1913)

19. “Bir Sayfa Mantık”, ss. 57-60
20. Doktor Hayri Kemal, Doktor Saib, “606 Hakkında (lehine), ss. 61-63.
21. “Cinâî Romanlar ve Hakiki Eserleri”, Memduh Süleyman, ss. 63-64.

2. Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası’nın Tanıtımı

2.1. Derginin Yayın Hayatına Girişi

Felsefe ile ilgili yazı ve yayınların çoğalması, liselerde felsefe ve sosyoloji derslerinin gittikçe önem kazanması, zamanla yeni bir aydın tipinin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Bu aydın Meşrutiyet aydınından daha bilgili, daha objektif ve daha bilinçliydi. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte hızlanan değişim sürecinde, felsefe etkinliğinin önemi daha çok kavranmaya başlandı. Çünkü batılılaşma, çağdaşlaşma sorunsalı ile karşı karşıya kalan Türk toplumu, bu konuda soru sormak, konunun temelindeki felsefeyi, o felsefenin ilkelerini öğrenmek istiyordu.²⁵ Bu nedenle toplumda, felsefe ile ilgili araştırma ve tartışmaların daha fazla yapılması gereği hissedildi. Bu isteği, üniversite ve liseler karşılayamamaktaydı. Bu eksikliği ve ihtiyacı karşılayacak politika üstü bir dernek veya dergiye ihtiyaç vardı. İlk olarak Sultan Abdülaziz zamanında başlayan ve Avrupa tesiriyle vücuda gelen fikir hareketleri, oluşturulma amaçları çok farklı mekan ve dergilerle giderilmeye çalışılmıştır. Fakat ilk dönemdeki bu çalışmalar daha çok propaganda şeklinde gerçekleşmiştir. Bunun yanında savaş yıllarında üniversitede (Darulfünun) ve dergilerde hüküm süren sosyolojizm istilası serbest ve tartışmalı konuşmaların yapılmasını imkansız bir hale getirmiştir. Dolayısıyla bu dönemde bu tür konular hakkındaki konuşmaların tartışmadan ziyade telkin edici bir tarzda olduğu görülmektedir. Bu tür konulara ilgi duyan kişilerin

²⁵ Arslan KAYNARDAĞ: *Bizde Felsefenin Kurumlaşması ve Türk Felsefe Kurumu’nun Tarihi*, s. 3.

siyaset ve öğretim çevreleri dışında serbest olarak konuşabilmeleri ve fikirlerini bir telkin havasından ziyade münakaşa halinde ortaya konulması ancak 1926 yıllarında gerçekleşebilmiştir. Bu dönemde her ne kadar bazı dergilerde sosyolojiyle ilgili makalelerin yoğunlukta olduğu dergiler çıkıyorsa da salt felsefi düşüncelerin incelendiği bir derginin varlığından söz edilememektedir.²⁶ Bu boşluğu gören devrin kimi aydınları söz konusu eksikliği gidermek için yeni bir dergi çıkarmaya karar verirler.

‘Felsefe ve İktisaiyat Mecmuası’nın çıkarılma fikrinin kime ait olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Hilmi Ziya Ülken’in belirttiğine göre Mehmet Servet kendisine ‘İktisaiyat’ isimli bir dergi çıkarmayı teklif etmiş, fakat kendisi farklı eğilimleri de içerecek böyle bir derginin adının ‘Felsefe ve İktisaiyat’ olmasının daha uygun olacağını söylemiştir. Orhan Saadettin de bu görüşü uygun bulmuştur. İstiklal Lisesi Müdürü Agah Sırrı’nın himayesinde bu dergi çıkarılmıştır.²⁷ Böylece, derginin sahibi Agah Sırrı, müdürü Mehmet Servet, idarehanesi İstanbul/Çemberlitaş’taki İstiklal Lisesi olmak üzere Mayıs 1927’de yayın hayatına girmiştir. Derginin kurucuları arasında şu kişiler yer almıştır: Agah Sırrı (Levend), Mehmet Servet (Berkin), Hilmi Ziya (Ülken), Hatemi Senih (Sarp), Orhan Saadettin (Berksoy), Ragıp Hulusi (Özdem).²⁸

‘Felsefe ve İktisaiyat Mecmuası’nın kurucuları, herhangi bir felsefe ve sosyoloji görüşünü geliştirme iddiasında değildirler. Onlar daha çok bu disiplinlerin önce öğretim hayatına, sonra da aydınlar arasında ve toplumda yayılması amacıyla didaktik bir görev üstlenmişlerdir. Artık, Meşrutiyet felsefecileri gibi, felsefeyi kendi dünya görüşlerinin toplumda yayılmasına bir araç olarak kullanma peşinde değildirler. Aynı zamanda Cumhuriyetin ilk yıllarında ‘Hayat’ dergisinin yaptığı gibi inkılapları felsefi olarak temellendirme iddiasında da değildirler. Bu durum, Türkiye’de ilk defa hasbi bir felsefe

²⁶ Hilmi Z. ÜLKEN: “Yeni Felsefe Cemiyeti ve Türkiyede Felsefe Cemiyetinin Tarihçesi”, *Sosyoloji Dergisi*, sayı:2, (İstanbul: İ.Ü.E.F.Y., 1943), ss. 360-361.

²⁷ Hilmi Z. ÜLKEN: “Yeni Felsefe Cemiyeti ve Türkiyede Felsefe Cemiyetinin Tarihçesi”, *a.g.e.*, s. 361.

²⁸ Hilmi Z. ÜLKEN: *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 439.

hareketi olarak kayda değerdir.²⁹ Bu tutum ise, dönemin entellektüel ortamında, o zaman kadar yapıldığının aksine olarak, felsefe ve sosyoloji konularının siyaset ve okul çevrelerinin dışında serbestçe konuşulabileceği ve tartışılabilceği bir örgütün kurulması ihtiyacını ortaya çıkarmış ve bunun mümkün olabileceğini göstermiştir.

‘Türk Felsefe Cemiyeti’nin kurulması fikri, ilk defa ‘Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası’nın yayını sırasında yapılan toplantılarda oluşmuştur. Bu toplantılarda, bilimde uzmanlığın öne çıktığı bir dönemde, bilimin bireysel çabalara değil, daha çok toplumsal bir bilinçle gerçekleştirilen ortak çalışmalara dayandığı gerçeğinden hareketle, felsefe ve sosyal bilimlerin de üretimi ve yaygınlaştırılmasının da yalnız başına bireysel imkan ve çabalardan beklenilemeyeceği, bu amaca ancak örgütlenmiş ortak çabalarla ulaşılabilceği görüşü hakim olmuştur.³⁰ ‘Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası’ yöneticileri 1928 yılı başlarında ülkenin felsefe ve sosyoloji alanındaki bütün meslektaş ve gönüllüler ile çalışmak arzusu ve yalnız ‘fikri’ değil, organize olmuş bir örgüt yapısı içinde daha yakın maddi temaslar kurmak ihtiyacıyla bir meslek örgütü kurmayı kararlaştırmışlardır. Bu amaçla, İstanbul Darülfünunu’nda ve liselerde felsefe öğretimi yapan kişilere davet gönderilmiştir. Bu hareketin de başında, ‘Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası’nda olduğu gibi Mehmet Servet ve Hilmi Ziya yer almaktadır.³¹

20 Ocak 1928 tarihinde İstiklal Lisesi’nin yeni taşınmış olduğu Şehzadebaşı’ndaki binasında bulunan dergi idarehanesinde toplanılarak Mehmet Ali Ayni başkanlığında yapılan görüşmeler sonucunda ‘Türk Felsefe Cemiyeti’ adıyla örgüt kurulmuştur. Görüşmeler sonunda kurulan cemiyetin nizamname şartları da kararlaştırılır. Her ayın son Perşembe günü ilmi toplantılar yapılmasına karar verilmiştir. ‘Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası’nın cemiyetin resmi yayın organı olması kabul edilmiştir. Böylece derginin son üç

²⁹ Osman KAFADAR: “Türkiye’de Felsefecilerin İlk Örgütü, Türk Felsefe Cemiyeti (1928-1929)”, *Tarih ve Toplum*, sayı: 189, 1999, s. 174.

³⁰ Türk Felsefe Cemiyeti Katibi Umumiliği, “Türk Felsefe Cemiyeti”, *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası*, sayı:7, (İstanbul: İktisat Matbaası, 1928), ss. 473.

³¹ Bkz. Osman KAFADAR: *a.g.m.*, s. 174.

sayısı 'Türk Felsefe Cemiyeti'nin resmi organıdır' ibaresiyle yayınlanmıştır. Ayrıca cemiyetin idare heyetine genel sekreter olarak Mehmet Servet, idare üyeliklerine ise Mustafa Şekip, Orhan Sadettin seçilmiştir.³²

Toplam otuz iki kişiden³³ oluşan bu topluluk, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de felsefi düşüncenin gelişmesine ve Türk felsefi geleneğinin oluşmasına yaptığı katkılardan dolayı önem arz etmektedir.

'Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası'nın ve 'Türk Felsefe Cemiyeti'nin kapanmasına gelince, cemiyetin kurucularından Hilmi Ziya'nın askere gitmesi ve Mehmet Servet'in de Darülfünun Müderris vekilliğine atanması nedeniyle cemiyet aktif elemanlarından mahrum kalmış ve toplanamamıştır. Hilmi Ziya'nın belirttiğine göre, cemiyetin dağılmasında daha derinde olan kişisel anlaşmazlıkların, hatta hırsların rolü önemlidir. Bir meslek örgütü olarak kurulan cemiyette, uzmanlığa pek önem verilmemiş, felsefeden sosyolojiye, eğitimden psikolojiye fazla ortak noktası olmayan çok çeşitli alanlardan pek çok kişi cemiyete girmiştir. Cemiyetin sınırları gereğinden fazla geniş olduğundan, üyeler arasındaki anlaşmazlıklar cemiyetin toplanamamasına ve sonuçta da kapanmasına yol açmıştır. Aynı sıralarda yeni harflere geçilmesiyle 'Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası'nın satışının son derece düşmesi ve bir takım maddi imkansızlıklar derginin düzenli olarak yayınlanmasına engel olmuş ve sonunda dergi kapanmıştır.³⁴

1927-1930 yılları arasında çıkan cumhuriyet dönemi felsefe dergilerinden 'Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası', gerek makalelerinin kalitesi gerekse 'Türk Felsefe Cemiyeti'nin yayın organı olması bakımından Türk felsefe tarihi açısından önemli bir yere sahiptir.

³² Hilmi Z. ÜLKEN: "Yeni Felsefe Cemiyeti ve Türkiyede Felsefe Cemiyetinin Tarihçesi", *a.g.e.*, s. 361; Osman KAFADAR: *a.g.m.*, s. 175.

³³ Bu kişilerin isimleri için bkz. *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası*, sayı: 6, (İstanbul: Matbaa-ı Amidi, 1927), ss. 377-378.

³⁴ Hilmi Z. ÜLKEN: *a.g.m.*, s. 364. Ayrıca Bkz., Osman KAFADAR: *a.g.m.*, s. 176.

2.2. Derginin Dış Özellikleri

Bu araştırmada, 'Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası'nın Milli Kütüphane (Kayıt No: 0582452, Tasnif no:1956 SA 149)'de bulunan iki cilt halinde basılmış olan koleksiyon esas alınmıştır.

İncelediğimiz dergi 15,3 X 25 ebatlarında olup ikinci hamur kağıda basılmıştır. İki cilt halinde ciltlenmiş bulunan derginin ilk cildinde 1- 4 sayılar, ikinci cildinde ise 5-9. sayılar yer almaktadır.

Dergi toplam 9 sayı çıkarılmıştır. İlk 7 sayısı Arap harfleriyle, 8. ve 9. sayılar ise 1928'deki Harf Devrimi nedeniyle latin harfleriyle basılmıştır. Derginin ilk 6 sayısı birinci cildi oluşturmakta olup sayfa numaraları birbirini takip etmektedir. Birinci cilt toplam 484 sayfa olup, 6. sayının sonunda yayınlandığı anlaşılan fihrist kısmı, derginin 1-4. sayılarının yer aldığı ilk cildinin başına konulmuştur. Derginin ikinci cildi 7. sayıdan itibaren başlamaktadır. Bu sayının sayfa sayısı 72'dir. 7. sayının sonunda Darülfünun müderrislerinden Mehmet Ali Ayni'nin Türk Felsefe Cemiyetinin 28 Haziran 1928 tarihli 5. İlmi İctimai'nda sunulan tebliğ ilave olarak verilmiştir. 'Türk Mantıkçıları' isimli bu ilave 14 sayfadır. Türkçe basılan 8. ve 9. sayılar ise toplam 127 sayfadır. 9. sayının başında kapak yer almamaktadır. Derginin sadece 1. ve 8. sayılarında önsöz vardır.

Derginin sayılarının yayım tarihi, sırası, sayfa, basıldıkları matbaa, sahibi ve müdürü aşağıda tabloda verilmiştir.

Tablo 2: Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası

Yıl	Sayı	Cilt	Tarih	Sayfa	Matbaa	Sahibi	Müdürü
1	1	1	Mayıs 1927	1-80	Matbaa-i Ebu'z-Ziyâ	Agâh Sırrı	Mehmet Servet
1	2	1	Haziran 1927	81-160	Matbaa-i Ebu'z-Ziyâ	Agâh Sırrı	Mehmet Servet
1	3	1	Temmuz 1927	161-240	Matbaa-i Ebu'z-Ziyâ	Agâh Sırrı	Mehmet Servet
1	4	1	Ağustos 1927	241-320	Matbaa-i Ebu'z-Ziyâ	Agâh Sırrı	Mehmet Servet
1	5	1	Kasım 1927	321-400	Matbaa-i Amidi	Agâh Sırrı	Mehmet Servet
1	6	1	Aralık 1927	401-484	Matbaa-i Amidi	Agâh Sırrı	Mehmet Servet
1	7	1	Ocak 1928	1-72	İktisat Matbaası	Agâh Sırrı	Mehmet Servet
2	8	2	Temmuz-Eylül 1929	5-64	Hüsnütabiat Matbaası	Agâh Sırrı	Mehmet Servet
2	9	2	1929-1930	65-127	İstanbul Sanayi Nefise Matbaası	Agâh Sırrı	Mehmet Servet

Derginin 6. ve 7. sayılarının kapaklarında 'Ayda bir neşrolunur' ibaresi bulunurken, 8. sayıda 'Üç ayda bir çıkar' cümlesi yer almaktadır. Bunun yanında dergilerde "Türk Felsefe Cemiyetinin Yayın Organıdır" ibaresine 7. sayıdan itibaren yer verilmiştir.

2.3. Derginin İç Özellikleri

2.3.1. Derginin Planı

'Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası'nın çıkartılma amacı, planı ve hangi konulara yer verileceği derginin ilk sayısında 'Mukaddime' isimli yazıda ifade edilmiştir.³⁵ Burada açıklandığına göre derginin amacı, felsefi ve sosyal konularla ilgilenenlerin bu konudaki bilgilerini artırmayı sağlamak ve onların araştırmalarını doğru bir şekilde yapabilmeleri için rehberlik etmektir. Lise ve Darulfünun öğrencilerinin yeterli derecede yabancı dil bilmedikleri ifade edilerek, onların felsefi ve sosyal teorileri içeren kitaplara ulaşamadıkları, bu nedenle de derginin bu konudaki boşluğu dolduracak yayınları içereceği vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, dergide felsefe metinleri yanında, toplumbilim, tarih, edebiyat ve psikoloji gibi sosyal bilim metinlerine de yer verilerek öğrenci ve öğretmenler için ders kitapları dışında bir yardımcı kaynak oluşturma amaçlamaktadır. Ayrıca, felsefenin millileşmesiyle orijinal araştırmaların ortaya çıkarılmasına yardımcı olmak derginin en önemli amaçlarından biri olarak zikredilmektedir.

Mukaddime'de derginin planıyla ilgili olarak ise şöyle bir düzenleme yapılacağı ifade edilmektedir: Dergi dört bölüm olarak düzenlenmiştir:³⁶

1. Nazari Kısım
2. Tedrisi (Ta'mimi) Kısım

³⁵ "Mukaddime", *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası*, sayı:1, ss. 1-3.

³⁶ "Mukaddime", *a.g.e.*, s. 4.

3. Tatbiki Kısım
4. Tahlil ve Tenkidi Kısım

Derginin amacı ve planını verdikten sonra, şimdi derginin içeriği üzerinde kısaca durularak içindekiler kısmı verilecektir. Üçüncü bölümde dergideki felsefeyle ilgili metinlerin ayrıntılı olarak çözümlemesi yapılacağından burada da sadece derginin içeriğini vermekle yetineceğiz.

2.3.2. Derginin İçeriği

‘Felsefe ve İktisaiyat Mecmuası’nda, felsefe merkezi bir öneme sahip olmakla birlikte, sosyoloji, tarih, edebiyat, psikoloji, ekonomi gibi diğer sosyal bilim dallarına da yer verilmiştir. Bu nedenle, Felsefe ve İktisaiyat Mecmuası bir felsefe dergisi olmanın ötesinde bir sosyal bilimler dergisi olmayı hedeflemektedir. Zira derginin bu kadar kapsamlı bir programı hedeflemesinde, dönemin şartları içinde felsefe ile ilgilenenlerin azlığı nedeniyle daha çok sosyal konulara yer verilerek dergiye olan ilgiyi artırma düşüncesi etkili olmuştur denilebilir.³⁷

Derginin felsefe dergisinden daha çok bir sosyal bilimler dergisi olması nedeniyle farklı disiplinlerden pek çok müellifin makaleleri yer almaktadır. Dergide, Mehmed Servet, Ragıp Hulusi, Orhan Sadettin, Agâh Sırrı, Hatemi Senih, Hilmi Ziya, Ziyaeddin Fahri, Ömer Celâl, İsmail Hüsrev, Kamil Zekar, Mustafa Şekip’in telif yazıları ve Nüzhet Servet, Ragıp Hulusi, M. İlhami, Muzafer Şerif’in çevirileri yer almaktadır.

Derginin ‘Nazari Kısım’ında teorik yazıların yer aldığı metinler oluşturmaktadır. Fakat bu kısım kısa tutulmuştur. ‘Tedrisi Kısım’ adlı başlık

³⁷ Bkz. Süleyman TUĞRUL: *Felsefe ve İktisaiyat Mecmuası’nın Türk Toplum Bilimindeki Yeri*, (Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2002, s. 65.

altında, lise ve Darulfünun öğrencileri hedeflenerek öğretim konularına yer verilmiştir. Dergide daha çok bilgilendirme ve öğretime dayalı metinlere yer verilmektedir.

Derginin ‘Tatbiki Kısım’ isimli alt başlığı altında, uygulamalı konular yer işlenmiştir. Bu kısımda, lise ve öğretmen okullarındaki felsefe, sosyoloji ve psikoloji programları hakkında değerlendirmelerde bulunan yazılar yer almaktadır. Eğitim ve öğretime dayalı yayın politikası olan derginin yazarlarının çoğunun lise öğretmenlerinden oluşması, dergide lise programlarının iyileştirilmesine yönelik eleştiri ve önerilerin de yer almasını sağlamıştır. “Felsefe, İhtimaiyat ve Ruhیات- Liselerde”³⁸, “Felsefe ve İhtimaiyat Programı Hakkında Teklif”³⁹ isimli iki tane Mehmet Servet’in, bir tanede Hatemi Seni’ın “Felsefe ve İhtimaiyat Programları”⁴⁰ isimli yazısı yer almaktadır. Bu yazıların üzerinde durduğu konular ise şöyledir: Liselerde ve öğretmen okullarında verilen felsefe, sosyoloji ve psikoloji derslerinin gerek ders kitaplarında, gerek ders programlarında, gerekse öğretimde bu disiplinlerin iç içe geçtiği, halbuki bu disiplinleri birbirlerine yakın olsalar da, kendilerine has konu ve yöntemlerinin olduğu ve bunların birer bağımsız bilim dalı olarak ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, yazarlar, ders programlarında ve ders içeriklerinde bir takım yeni öneriler sunmaktadırlar.

‘Tahlil ve Tenkit Kısmı’ altında, Türkiye’de ve Avrupa’da derginin yayımlandığı dönemde felsefeyle ilgili kitap, dergi, kongre tanıtımı ve eleştirisine yer verilmektedir. Ayrıca, okuyucudan gelen eleştiriler de bu kısımda yayımlanmaktadır.⁴¹

³⁸ Mehmet SERVET: “Felsefe, İhtimaiyat ve Ruhیات- Liselerde” *Felsefe ve İhtimaiyat Mecmuası*, sayı: 2, ss. 145-150.

³⁹ Mehmet SERVET: “Felsefe ve İhtimaiyat Programı Hakkında Teklif”, *Felsefe ve İhtimaiyat Mecmuası*, sayı: 3, ss. 220-230.

⁴⁰ Hatemi SENİH: “Felsefe ve İhtimaiyat Programları”, *Felsefe ve İhtimaiyat Mecmuası*, sayı: 3, ss. 231-233.

⁴¹ Bkz. Tahlil ve Tenkit Kısmı”, *Felsefe ve İhtimaiyat Mecmuası*, sayı: 3, ss. 234-240; sayı: 4, ss. 315-318; sayı: 4, ss. 319-320; sayı: 5, 389-391; sayı: 5, 392-394; sayı: 6, 469-470; sayı: 8, 50-51; sayı: 8, 51-54; sayı: 9, 103-105; sayı: 9, 106-119; sayı: 9, 120-127

Toplam 697 sayfa olan dergide, kitap, dergi tanıtımları ve eleştirileri, Lise ve Muallim mektepleri programlarının tartışıldığı kısımlar ve okuyucudan gelen mektuplar hariç elli yedi (57) makale yer almaktadır. Bu makalelerin alanlara göre dağılımı ise şöyledir:

Sosyoloji: 23, Felsefe: 14, Edebiyat: 7, Psikoloji: 5, Tarih: 2, Ekonomi: 2, Fizik: 2, Düşünce tarihi: 1, Matematik: 1.

Felsefe içerikli makalelerin dağılımı ise şöyledir: Çeviri makaleler yedi (7), telif makaleler de yedi (7) tanedir. Telif makaleleri ise kendi arasında şu şekilde gruplandırabiliriz: Genel felsefe: 1, Felsefe tarihi: 2, Özel felsefe dalları: 3 (Bilim felsefesi: 2, Estetik: 1) ve Mantık:1.

Felsefe ve İctimaiyat Mecmuasının içeriği aşağıda verilmiştir:

Cilt: 1, Sayı: 1, Mayıs 1927

1. “Mukaddime” ss.1-5.

Nazari Kısım

2. “İş’in Tarifi Hakkında Birkaç Not”, Mehmed Servet (Berkin), ss. 6-25.

Tedrisi Kısım

3. “Bilgi Mevzuları Arasında Lisan - İlimde Müsbetçilik”, Ragıp Hulusi, ss. 26-30.

4. “Şekil Nazariyyesi - Ruhiyyatta Yeni Cereyanlar (1)”, Dr. Orhan Sadettin, ss. 31-35.

5. “Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler” (1) Agâh Sırrı (Levend), ss. 36-46.

6. “Eflatun’un İctimai Fikirleri” (1), Hatemi Senih, ss. 47-53.

7. “Hendese Nedir?” (1) A. S. Eddington, (çev. M. İlhami), ss. 54-61.

8. “İntihar” (1) Hilmi Ziya (Ülken), ss. 62-65.

Tatbiki Kısım

9. “Vergi Siyasetimizin Esasları”, Ömer Celâl, ss. 66-72.

10. “Liseler ve Muallim Mekteplerinde İctimaiyyat Programları”, Hilmi Ziya, ss. 73-75.

Tahlil ve Tenkid Kısmı

11. "İçtimaiyat, Ali Kami", Mehmet Servet, ss. 76-77.
12. "Hayat Mecmuası", C. (?), ss. 78-79.
13. "Fransız Mecmuaları", Hatemi Senih, s. 80.

Cilt: 1, Sayı: 2, Haziran 1927

Nazari Kısım

14. "Heyecan Hakkında", Hilmi Ziya, ss. 81-101.

Tedrisi Kısım

15. "İctimâiyât Nedir?", Werner Sombart, (çev. Nüzhet Servet) ss. 102-110.
16. "Lisan Tedkikatı Nasıl Yapılır?", Emile Meyerson, (çev. Ragıp Hulusi), ss. 111-115.
17. "Şekil Nazariyesi" (2), Orhan Sadettin, ss. 116-121.
18. "Eflatun'un İctimai Fikirleri" (2), Hatemi Senih, ss. 122-125.
19. "Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Fuzuli'de Tasannu" (2), Agah Sırrı, ss. 126-130.
20. "Hendese Nedir?" (2), A.S. Eddington, (çev. M. İlhami) ss. 131-138.
21. "İntihar" (2), Hilmi Ziya, ss. 139-143.

Tatbiki Kısım

22. "Müfredat Programları (Anket)", s. 144.
23. "Felsefe, İctimâiyât ve Ruhiyyât-Liselerde ", Mehmed Servet, ss. 145-150.

Tahlil ve Tenkid Kısmı

24. "Türk Medeniyeti Tarihi, Ziya Gökalp", Muhyiddin, ss. 151-156.
25. "Bir Tenkide Cevap" Ali Kami, ss. 156-158.
26. "Ali Kami Beyefendi", Mehmet Servet, s. 158.
27. "Einstein Nazariyelerinin İlmi Kıymeti, Hasan Hamdi", M. İlhami, s. 159.

Cilt: 1, Sayı: 3, Temmuz 1927

Tedrisi Kısım

28. "Felsefe Nedir?", Orhan Sadettin, ss. 161-167.
29. "Teheyücat Hakkında", Hilmi Ziya, ss. 168-178.
30. "İctimâiyâta Göre Bilgi Nazariyesi", Hatemi Senih, ss. 179-186.

31. "Bediyyâtın Mevzû'u ve Usûlü", Ziyaeddin Fahri (Fındıkoğlu), ss. 187-194.
32. "Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Fuzuli'de Tasannu" (3), Agah Sırrı, ss. 195-201.
33. "İctimâiyât Dersleri, Birinci Ders: Mukaddime", Mehmed Servet, ss. 202-206.
34. "Hendese Nedir?" (3), A.S. Eddington, (Çev. M. İlhami), ss. 207-211.
35. "İntihar" (3), Hilmi Ziya, ss.212-216.
36. "Potlaç: Mukavelenin İctimaî Menşei", Hilmi Ziya, ss. 217-228.

Tatbîkî Kısım

37. "Felsefe ve İctimaiyat Programı Hakkında Teklif", Mehmet Servet, ss. 229-230.
38. "Felsefe ve İctimaiyyat Programları", Hatemi Senih, ss. 231-233.

Tahlil ve Tenkid Kısmı

39. "Faust, Goethe, (çev. Galib Bahtiyar)", Orhan Sadettin, ss. 234-240.
40. "İlahiyat Fakültesi Dergisi", sayı:5-6", Hilmi Ziya, s.240.

Cilt: 1, Sayı: 4, Mayıs 1928

Tedrisî Kısım

41. "Sokrat", Orhan Sadettin, ss. 241-253.
42. "Türk Tarihine Başlangıç" (1) Muhyidin, ss. 254-263.
43. "Dini İctimâiyât: Birinci Ders", Hilmi Ziya, ss. 264-271.
44. "[Tabiat] Kanunları Tahavül Edebilir mi?" (1), Henri Poincare, (Çev. M. İlhami), ss. 272-281.
45. "Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Fuzuli'de Tasannu" (4), Agah Sırrı, ss. 282-289.
46. "Hâricî İdrak Meselesi", Hatemi Senih, ss. 290-295.
47. "İctimaî Statik", Lester Ward (Çev. Nüzhet Servet), ss. 296-303.
48. "Yunanistanda İctimaî Fikirler", İsmail Hüsrev, ss. 304-308.

Tatbiki Kısım

49. "Tahriri Nüfus ve İctimaiyat", Kamil Zekar, ss.309-311.
50. "Bizde Fikir Hareketleri", Hilmi Ziya, ss.311-314.

Tahlil ve Tenkid Kısmı

51. "Ziyafet, Eflatun, (çev. Şadiye Perin)", Orhan Sadettin, ss.315-318.
 52. "Hüsnü İdare-I Akl, Descartes, (çev. İbrahim Ethem b. Mesud)", Ziyaeddin Fahri, ss. 319-320.

Cilt: 1, Sayı: 5, Kasım 1927

Tedrisi Kısım

53. "Dini İctimâiyât: İkinci Ders, İtikadların Menşei Meselesi", Hilmi Ziya, ss. 321-333.
 54. "Kanunlar Tahavül Edebilir mi?", Henri Poincare, (Çev. M. İlhami), ss. 334-340.
 55. "Kıymetler Alemi", Célestin Bougle, (Çev. Nüzhet Servet), ss. 341-350.
 56. "İlmin Felsefi Kıymeti", Hatemi Senih, ss. 351-356.
 57. "İctimaî Hadise Nedir?", İsmail Hüsrev, ss. 357-369.

Tatbiki Kısım

58. "Beşeri Edebiyatın Ma'şeri Esasları", Hilmi Ziya, ss. 370-379.

Tahlil ve Tenkid Kısmı

59. "İlim ve Faraziye, Henri Poincare", M. İlhami, ss. 380-383.
 60. "Yeni İctimaiyat Dersleri, Mehmet İzzet", Mehmet Servet, ss. 383-388.
 61. "Suri ve Tatbiki Mantık, Hasan Ali", Hilmi Ziya, ss. 389-391.
 62. "Ulusal Karakter ve Ekonomi (Ekonomi Felsefi Deneme), Herman Levy", Dr. R. (?), ss. 391-392.
 63. "Felsefe Alanında Edebi Raporlar, Herausgegeben von Arthur Hoffmann Effurt", Dr. R. (?), ss. 392-394.
 64. "Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, cil. 5, sayı: 6", Hilmi Ziya, s. 395-397.
 65. "Journal de Phychologie (Psikoloji Dergisi) 15 October 1927", Hatemi Senih, s. 398.
 66. "Felsefe Doktoru Orhan Sadettin Efendi'ye", Şaziye Perin, s. 399-400.

Cilt: 1, Sayı: 6, Aralık 1927

Tedrisi Kısım

67. "Türk Tarihine Başlangıç: İkinci Ders", Muhyiddin, ss. 401-411.
68. "Umûmi Fizikde Usûl" (1), Buvas, (Çev. M. İlhami) ss. 412-423.
69. "Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Baki'de Tasannu" (5), Agah Sırrı, ss. 424-433.
70. "Kıymetler ve Şe'niyetler", Célestin Bougle, (Çev. Nüzhet Servet), ss. 434-447.
71. "İstihsâl", Mehmed Servet, ss. 448-465.

Tahlil ve Tenkid Kısmı

72. "Toplum Temelli Gönüllü Eğitim Sosyo-pedagojik Teorisi, Paul Natorp", Ragıp Hulusi, ss. 466-468.
73. "Metafizik ve Ahlak Mecmuası, 1927 Temmuz-Eylül", Hilmi Ziya, ss. 469-470.
74. Ruhiyat Mecmuası, 15 Teşrinî Sani 1927, n: 8", Hilmi Ziya, ss. 470-471.
75. "Şaziye Perin Hanımefendi'ye", Orhan Sadettin, ss. 471-473.
76. "Türk Felsefe Cemiyeti", Mecmua Müdüriyeti, ss. 473-474.
77. "Türk Felsefe Cemiyeti Müzakarat ve Tebliğatın Hulasaları", Türk Felsefe Cemiyeti Katib-i Ummumiliği, ss. 475-478.
78. "Mecmua İdaresine Gönderilen Eserler ve Mecmualar", ss. 479-480.
79. "Birinci Cildin Fihristi", ss. 481-484.

Cilt: 1, Sayı: 7, Ocak 1928

80. "İkinci Cilde Başlarken", Mecmua Müdüriyeti, s. 1.

Tedrisi Kısım

81. "Umumi Fizikde Usul", Buvas, (M. İlhami), ss. 2-17.
82. "Riyazi İlimlerin Usulü ve Menşei", Hatemi Senih, ss.18-27.
83. "Dini İctimâiyât: Üçüncü Ders, Dinlerin Tekamülü", Hilmi Ziya, ss. 28-41.
84. "Kıymetlerin Tefaruku", Célestin Bougle, (Çev. Nüzhet Servet), ss. 42-51.
85. "Behaviorism (Davranışçılık)", C. K. Ogden, (Çev. Muzaffer Şerif) ss. 52-61.

Tahlîl ve Tenkîd Kısmı

86. "İstatistik ve Tecrübe", Hilmi Ziya, ss. 62-63.
 87. "Mecelle-I Umuru Belediye-Muharriri: Osman Nuri Bey", Ali Kami, ss. 64-68.
 88. "Usul Hakkında Nutuk", Ziyaeddin Fahri, ss. 69-72.
 89. "İlave: Türk Mantıkçıları", Mehmed Ali Ayni, ss. 1-14.

Cilt: 2, Sayı: 8 (1), Eylül 1929

90. "Muhterem Okuyucularımıza", Müdürlük, ss. 5-7.
 91. "Pierre Janet'nin Ruhیات Sistemi", Mustafa Şekip (Tunç), ss. 8-16.
 92. "Sociologie et géographie humaine (Sosyoloji ve Beşeri Coğrafya)", Max Bonnafoous, ss.17-26
 93. "İtalyan Felsefesinin Muâsır Cereyanları" (1), Aldo Franceschini, ss. 27-33.

Notlar ve Tenkitler

94. "İktisat Tarihi, Charles Gide ve Charles Rist", Mehmet Servet, ss. 34-49.

Hulâsalar ve Tahliller

95. "Alman Felsefe Tarihi, Emile Brehier", Mustafa Şekip, ss. 50-51.
 96. "Ahlaki Hayatın Fizyolojik Temelleri, D. Paradi", "Les Conceptions de la vie, HaraldHöfdding", "Tarih Bilim ve Felsefesi, H. See", "Sosyal Psikolojiye Giriş, Dr. Charles Blodel", M. İlhami, ss. 51-54.

Mevkutelere

97. "Publications of the American Sociological Society", Ahmed Niyazi, ss. 54-60.
 98. "Eleştirel Felsefe Tarihi, A. Franceschini", ss. 60-64.

Cilt: 2, Sayı: 9 (2), 1930

99. "Felsefe ve İlmin Bugünkü Hudutları", Mustafa Şekip (Tunç), ss. 65-72.
 100. "İtalyan Felsefesinin Muasır Cereyanları " (2), Aldo Franceschini, ss. 73-77.
 101. "Behaviorism", A. Niyazi, ss. 78-93.

Notlar ve Tenkitler

102. "Anadolu Türkleri ve Musiki İstikbalimiz", Mahmut Ragıp, ss. 94-102.

103. “Etienne Gilson’a Göre Orta Zaman Felsefesi”, M. Şekip, ss. 103-105.

104.”Metafiziğe Dair”, Mehmet Servet, ss.106-119.

Hulâsalar ve Tahliller

105. “Kongreler: VII. İtalyan Milli Felsefe Kongresi”, A. Franceschinni, ss. 120-127.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TAHLİL VE TASNİF

1. Felsefe Mecmuası'ndaki Felsefeyle İlgili Metinlerin Tanıtımı ve Çözümlemesi

Felsefe Mecmuası'nda, 'Mektep Dersleri' ekinde yer alan makaleler de dahil olmak üzere toplam kırk altı (46) felsefi içerikli makale bulunmaktadır. Bu makaleler, öncelikli olarak çeviri ve telif makaleler olarak ikiye ayrılabilir. Çeviri makaleler, toplam yedi tanedir. Bu makaleler, Baha Tevfik'in çevirisini yaptığı Ernest Haeckel'in "Kainatın Muammaları" isimli çalışmasından oluşmaktadır. Geri kalan toplam otuz dokuz (39) telif makaleyi de işlenen konulara göre kendi içinde gruplara ayırmak mümkündür. Bunlardan on ikisinde felsefe tarihi, on beşinde genel felsefe, dokuzunda özel felsefe dalları ve üçünde mantıkla ilgili konular işlenmiştir. Şimdi bu makaleleri yukarıdaki sınıflamaya uygun olarak inceleyeceğiz.

Çeviri Makaleler:

"Kainatın Muammaları", Ernest Haeckel, (çev. Baha Tevfik), ss. 9-12; 24,28; 39-44; 56-61; 91-93; 110-112; 169-175

Baha Tevfik'in Türkçe'ye tercüme edip *Felsefe Mecmuası*'nda yedi sayı olarak yayımladığı eserlerden biri de, Ernest Haeckel'in 'Kainatın Muammaları' (The Riddle of The Universe)'dır. Bu eserin ancak iki bölümü dergide yayımlanmış, üçüncü ve dördüncü bölümlerinin *Felsefe Mecmuası*'nın ikinci cildinde yayımlanacağı ifade edilmiştir.¹ Fakat Mecmuanın ikinci cildi yayımlanmadığından bu gerçekleştirilememiştir.

Ernest Haeckel, mekanist ve biyolojik materyalizmin ve monizmin en hareketli savunucularından biridir. Baha Tevfik, hayatı boyunca Ernest Haeckel'in fikirlerinin iyi bir savunucusu olmuş, bazı düşüncelerini de sert bir biçimde eleştirmiştir. Haeckel'in düşüncelerini aktarmak için bu eserini mecmuada yayımlamıştır. Bu makalelerin genel içeriği şöyledir:

¹ Bkz. *Felsefe Mecmuası*, s. 128.

Baha Tevfik'in, çevirilerinden Haeckel'in, Kant-Laplace teorisini çok sert bir biçimde eleştirdiğini görüyoruz. Ona göre bu teori aslında Allah'ın varlığını ispata yardımcı olmuş bir teoridir. Çünkü teori alemin bir başlangıcı olduğu düşüncesinden yola çıkar. Bu düşünce ilk hareketi ve o da ilk hareket ettiriciyi yani Tanrı'yı zorunlu kılar. Haeckel bu fikirleri kabul etmez. Haeckel'e göre Tanrı fikrinin, ilk insanların doğa olaylarını korkuları nedeniyle ilahlara atfetmeleriyle oluştuğunu söyler. Ona göre Tanrı, tabiattaki doğal olaylarının bütünüdür. Bu da Tanrı'yı madde ile bir tutmak demektir. Evren hayatını ise evrim teorisiyle anlatmaya çalışır. Ona göre insanlar, hayvanlardan farklı şeyler değildir ve insan maymundan türemiştir. Madde ile ruhun da bir bütün olduğundan hareketle, maddeden ayrı bir ruhun varlığını da inkar etmiştir.

Telif Makaleler:

a. Genel Felsefe:

"Maksat ve Meslek", Baha Tevfik, ss.1-3:

Bu yazıda Baha Tevfik, felsefenin tanımını yaparak onun önemini vurgulamaktadır. Tevfik'e göre, felsefe geleceğin ilmidir. Her asırda her yerde ilim belirli bir noktaya kadar ilerlemiş, ondan öteye geçememiş ama geçmek arzusu göstermiştir. İlim ve fennin geçmediği saha, faraziye ve nazariye sahasıdır ki buna felsefe denir. Her zaman dünün felsefesi bugünün ilim ve fenni, yarının ilim ve fenni, bugünün felsefesidir. Baha Tevfik'in daha önceden yayımladığı bir makalesinden aldığı bu ifadeler bize gösteriyor ki bilim ve felsefe ona göre ayrılmaz bir bütündür ve felsefe bir bilim olarak görülmelidir.

Baha Tevfik ayrıca bir memleketin ahlak ve adabına ve halkın mizacına bile felsefi fikirlerin hakim olduğunu ifade eder. Felsefi fikirlerden uzak olanların da hayvanlar gibi yaşadığını ve hayatlarında bir düzenin olmadığını söyler.

Makalede ayrıca düşünme ile ilgili fikirlerine de yer verir. Ona göre düşünen özneye, düşünülen nesneyi ayrı ayrı incelemek gerekir. Burada devreye fizyoloji ve psikoloji bilimleri girer. Ona göre iyi ve doğru düşünebilmek ve düşündüğü gibi hareket etmekte önemlidir. Burada da devreye ahlak girer. İşte felsefenin esasını teşkil edenler bunlardır. Bu noktada Baha Tevfik bir görev üstlenir ve amacının ilerlemek olduğunu, geleceği görmeye çalışmak olduğunu söyler. Bu ise usul ile olur. Ona göre usul ise bugünkü ilim ve fendir. Baha Tevfik'in ifadeleriyle "usulsüz filozof pusulasız kaptana benzer".

Cahillikten, mağlup edilmesi gereken bir düşman olarak bahseden yazar, son olarak şunları söyler: "Hakikat; her zaman söylenmelidir. Onun söylenmesi için hususi bir mevsim ve hususi bir muhit olamaz."

"Hâli Hâzırın Felsefesi Millileşmek Emeli", Baha Tevfik, ss. 3-5:

Baha Tevfik, bu makalesinde, II. Meşrutiyet devrinin Türkçülük, Milliyetçilik akımını ağır bir şekilde eleştirir ve millileşmenin ne demek olduğunu anlatmaya çalışır. Bunu anlatmaya ve açıklamaya çalışmasının nedeni aslında millileşmenin bir ideal olamayacağını belirtmek istemesidir. Baha Tevfik, bunu, Avrupalılaştırmanın zorunlu olduğunu söyleyerek yapar.

Baha Tevfik'e göre milli kelimesinin ne anlama geldiğini kimse tarif etmemektedir. Bu konuda bazı yayınların dışında kimse bir şey yapmamıştır. Tevfik makalesinde, dildeki değişimlerin millileşmeyi sağlamakta yeterli olmayacağını şöyle ifade eder: "İsmimizi Ahmet'ten Gökalp'e, Hasan'dan Karataş'a tahvil etmekle millileşeceğimizi zannedenler, milliyetin ancak muzır ve müfteris cihetini, riyakar ve müdaheneci sa'y-i bihudesini istiare etmiş oluyorlar".

Baha Tevfik'e göre milliyet, milletin beğenilen alışkanlıklarını canlandırmak olsa bile, geçmişteki ve şimdiki alışkanlıklarımızın hangisinin korunup hangisinin terk edileceği önemli bir meseledir. Ona göre, çünkü milli meziyetlerimiz takdire değer bir şey olsaydı bugün bu halde bulunmazdık.

Bunu da şöyle ifade eder: “Eğer dünkü secaya-yı ırkıye ve mezaya-yı milliyemiz şayan-ı takdir bir şey olsaydı, bugün bu halde olmazdık... Bugünkü tembellik, bugünkü teşebbüssüzlük, bugünkü medeniyetsizlik, bugünkü siyasi ahlaksızlık tamamıyla dünkü gurur-u milliyenin, dünkü akıncılığın, dünkü göçebeliliğin, dünkü yeniçeri kavgalarının ancak isimlerini değiştirmiş şekilleridir... Millilik diye isterseniz elbisemizi, evlerimizi, lisanımızı terk edelim. Yine eskisi gibi... kavuk giyinelim, damlarda, çadırlarda oturalım...”

Görüldüğü gibi, Baha Tevfik pozitivist ve materyalist bir düşünür olarak milliyetçi düşünceye ve milliyetçiliğe açıkça karşıdır. Tüm bunların yerine Avrupalılaşmayı yani çağdaşlaşmayı ideal edinir. Bunun da özgür bir ortamda fikri bağımsızlık ve bireysel girişimcilikle gerçekleşeceğine inanır.

“Batıl İtikadlar ve Hal-i Hazırda İzdivaç”, Baha Tevfik, ss. 102-105:

Baha Tevfik, bu makalesinde halk içindeki yanlış fikirlerden ve kalıplaşmış itikatlardan bahseder. Ayrıca makalede bir arkadaşı ile karşılaşmasının ardından evlilik kurumu ile ilgili fikirlerini anlatır. Fikirlerini anlatırken evlilik kurumuna şiddetle karşı çıktığını görüyoruz ve karşı çıkmasının sebeplerini de yine makalesinde aktarmıştır. Tevfik'e göre Türk milletinin en önemli özelliklerinden biri göçebeliktir. Milletimiz çiftçisiyle, küçük esnafıyla, memuruyla tam bir göçebe hayatı yaşar. Bütün Türkler, yarın ne olacaklarını bilmeyen, geleceklerini planlamayan insanlardır. Ekonomik güçleri azdır ve büyük çoğunluğu fakirlik içindedir.

Bu sosyal ve ekonomik sebepler dışında başka sebeplerde vardır ki evliliğe cehennemi bir şekil verir. Bu sebeplerin başında ailesizlik gelir. Ailesizliğin sebebi ise tesettürdür. Bunu şöyle aktarır: “Bizde aile yoktur, aile hayatı teşekkül edemez. Erkeklerle kadınlar arasında tesettür namı altındaki ayrılık bir sedd-i çini dehşet ve kuvvetiyle dururken ne medeniyet, ne terakki, ne ahlak, ne de bahtiyarlık bütün erkekler ve bütün kadınlar için birer tabiri-bimanadan ibaret kalacaktır.”

Tevfik'e göre tesettür, gelişmemiz için büyük bir engeldir. Başımıza gelen felaketler, ailesizlikten ve ailesizlik de tesettürden kaynaklanmaktadır. Bu şartlar altında Baha Tevfik'e göre evlilik bir felakettir ve bundan kaçınmak gerekir. Bu düşüncelerle tabi ki Baha Tevfik de hiç evlilik yapmamıştır.

“Anlıyor musun azizim? Bizim memleketimizde izdivac bir felakettir, felaketin içinde bir felakettir, hatta felaketin dışında da felakettir... Size bila-tereddüd tekmil-i izdivac etmiş kişileri misal gösterebilirim!... Bundan katiyyet tevakki ediniz!..”

“Hâl-i Hâzırın Meselesi: Hakiki Mürteciler ve Avrupalılaşmak”, Memduh Süleyman, ss.139-141:

Bu makale Baha Tevfik'in yakın arkadaşı Memduh Süleyman tarafından kaleme alınmıştır. Bu makale Baha Tevfik'in *Millileşmek Emeli* adlı makalesinin bir devamı niteliğindedir. İkisi de aynı konuyu yani milliyetçi düşüncenin sakıncalarını konu edinmişlerdir. Fakat Memduh Süleyman biraz daha ileri giderek devrin milliyetçi düşüncesine ve milliyetçi yazarlara isim vermeden ağır eleştirilerde bulunmuştur.

Memduh Süleyman, milliyetçiliği zaten çürük ve sallanan sosyal dengemizi sarsan bir irtica hissi 've milliyetçi gençleri ise 'hakiki mürteciler' olarak gösterir. Ona göre bu gençler sosyal hayatımızı korkunç, tehlikeli bir bozulmaya sürüklemektedirler. Bunu da şöyle ifade eder: Toplumumuz bozulmuştur. Çünkü ilimden, ahlaktan her şeyden mahrumdur. Fikir namına kırık dökük usulsüz olarak birkaç kitaptan toplanmış ehil bir gruptan; teşebbüs namına ötekine berikine Bab-ı Hükümet'e açılan dilenci bir elden ve hislerine göre hareket eden bir gruptan başka ne var? Bizim için ' Amaca ulaşmak için her vasıta meşrudur' düsturu gizlenen bir ahlak anlayışı haline gelmiştir. Sosyal hayatımız içinde her fert diğer bir ferdin zararına yaşıyor. Bunun üzerine sosyal dengemizin temeli çürüktür. Bundan başka bu dengeyi tamamen sarsan gayesi olmayan bir arzuyu tahrip etmekten doğan bir geriye

dönüş vardır. Ortaya çıkan son hadiseler sebebiyle ‘Türkler, Türkler’ diye bağırıldılar. Memduh Süleyman, bu çağırışı yersiz ve bayağı bulur.

Memduh Süleyman’a göre eğer gelişmek ve ilerlemek istiyorsak, ideallerimizi vatan, millet, hükümet gibi fikirler etrafında değil, medeniyet, Avrupalılaşmak gibi fikirlerde aramalıyız. Çünkü Avrupalılaşmak dinimize ve milli duygularımıza bir zarar getirmez. Bunu şu cümlelerle ifade eder: “...Avrupalılaşmak ne bir dinden ayrılmaktır, ne de milliyeti gayb etmektir... Avrupalılaşmakla dinimize de bir zarar-ı tari olmaz. Nasıl ki Uygur, Çağatay lisanlarıyla görüşmek, Buharalıların giydiği kisveyi giymek Türklüğümüze bir ilave etmezse Avrupalılaşmakla da milliyetimizi gayb etmeyiz... Avrupalılaşmak... ne boyun bağı takmak, ne frak giymek ne Beyoğlu muhitinde yaşama, dans etme veya ne de her gördüğü şeyi bir nazar-ı istih’aflla istikbal eylemek Avrupalılığa bir numune olamaz...”

“Felsefe-i Muâşeret”, Ahmet Nebil, ss.14-16; 31-32:

Ahmed Nebil, bu makalelerinde toplumsal yaşamda insanlar arası ilişkileri tartışmaktadır. Nebil, insanların bir arada yaşamak için belli kaidelere uyması gerektiğini iddia eder. Rahat yaşamak için ‘iyi geçinmek’ gerekliliğini vurgular. Bunu şöyle anlatır. “Filhakika rahat yaşamak için ‘iyi geçinmek’ lazımdır. Ve tabi... beşeriyetin henüz pek cahil ve mutaasıp olduğu pek eski zamanlarda bu iyi geçinmek ihtiyacı kendini şimdikinden daha bariz bir tarzda gösteriyordur.” Ayrıca riyanın, nezaket adı altında saklandığını ileri sürer. Makalenin devamında birbiriyle karşılaşan insanların hallerinden ve davranışlarından söz eder. Özellikle insanların karşılaştıklarında hakiki selamlamayı bilmediklerini ifade eder. Genç bir kadınla yaşlı bir kadını selamlamanın bile farklı olması gerektiğini söyler. Ayrıca daima büyüğün küçüğü selamlaması gerektiğini söyler. Fakat aynı yaşta ve aynı mertebede olan kişiler birbirlerine aynı anda selam vermelidirler. Tüm bu selamlama şekillerini ve yolda birbiriyle karşılaşan insanların birbirine nasıl davranması gerektiğini Ahmed Nebil, yazılarında ayrıntılı olarak işlemektedir.

“Felsefe Nedir”, Mektep Dersleri, ss.1-4; 9-11:

Baha Tevfik, Felsefe Mecmuası'yla birlikte, öğrencilere bilim ve felsefeyle ilgili kendi görüşlerini aktardığı bir ek de vermiştir. Mektep Dersleri adını taşıyan bu ek, 8. sayıya kadar verilmiş bu sayıda tamamlanmıştır. Daha sonra da birinci cildin arkasına eklenip tekrar basılmıştır. Bu ekte yer alan felsefe ile ilgili tanım ve açıklamalardan, dini ve geleneksel felsefeden farklı bir felsefenin anlatılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Bu yazılarda, felsefenin tarifi, mahiyeti, kısımları, faydası, gayesi, konusu diğer bilimlerden üstün olma özellikleri üzerinde durulur. Bu, şöyle ifade edilir: Felsefe bir ilm-i nazım, ve bir ilm-i evveldir. Hülâsa felsefe düşüncenin ilmi oluyor. Düşünmeyi öğretiyor... Buradan anlaşılıyor ki umumi ve külli olan ve bütün hususi ilimlerin fevkine yükselerek vücut ile ilmin ta menabî'ne çıkan şeyler felsefenin mevzuunu teşkil edecek. Halbuki diğer eşyaya hakim olmak meziyyetine haiz iki mevcud vardır ki tedkiki felsefeyi büsbütün, istiab etmemekle beraber ona mensubdur: Tabiat ve İnsan.

Baha Tevfik, makalenin devamında şunları ifade etmiştir: Her şeyin ilk sebebi, sebep olanı, yaratıcı tabiattır. İnsan ise alemin merkezidir. İlim dairemize giren her şey bizim için var olan, girmeyen ise var olmayandır. Bize göre var olan da ilgi ve sevme derecemize göre ve aklımızın kanunlarına göre vardır. Felsefe falan ve filan şeyi öğretmez, düşünmeyi öğretir. Her şeyi derinlemesine inceler ve her şeyi açıklamaya çalışır. Böylece muktedir ve seçkin adamlar yetiştirir. Felsefe yolunun ilk işlevi gözlemdir, insanın kendi kendini gözlemesidir.

Bu metinden de anlaşılacağı üzere felsefe her şeyin ötesinde bir alan olarak gösterilmektedir ve bilimin ayrıcalıklı yeri de belirtilmektedir.

“Arzın Menşei ve Tarihi”, Ahmet Nebil, Mektep Dersleri, ss.29-31:

Ahmed Nebil, hakkında çok fazla bilgi bulunmasa da yazılarından anlaşılıyor ki, O da Baha Tevfik gibi dönemin düşünce hayatına katkı

sağlamak amacıyla fikirlerini aktarmıştır. Sosyalizm taraftarıdır ve sosyalizm hakkında tanıtıcı yazılar yazmıştır. Döneminde yine Sosyalizmi eleştiren yazarlara da cevap vererek fikirlerini tanıtır. Tabii sadece siyasi yazıları yoktur. Nitekim *Felsefe Mecmuası*'nda çıkan bu makalesinde, yeryüzünün geçmişi ve tarihinin birçok insanı düşündürdüğünü ve bu konunun, kendi hayal dünyasını da meşgul ettiğini söyleyerek konuyu 'Laplas' adlı teori çerçevesinde açıklar. Nebil'e göre bu teori, arzın tarihini 5 devreye ayırır: 1. Devre-i Mütakaddime: Bu devrede canlı hayatı yoktur. 2. 1.Devre (Paleozoik): Bu devrede hayvanların en küçük numuneleri görülür. 3. 2.Devre (Mezozoik): Bu devrede sürüngenlerin yaşadığı belirtilir. 4. 3.Devre (Selozoik): Bu devrede üstün hayvanlar görülmeye başlanmıştır. 5. 4.Devre (Antropozoik): Bu devrede de insan türü ortaya çıkmıştır. Bu devrenin tabakalarının birincisinde iptidai, vahşi ve barbar insanlar bulunur. Bu devrin başlangıcından bu ana kadar 300 bin sene geçmiştir.

İlimler ve İlimlerin Tasnifi, Mektep Dersleri, ss.12-14; 14-15; 17-23; 25-28; 33-40; 41-43:

Bu kısım öncelikli olarak ilimlerin tasnifinden bahseder. İlimler tasnif olunurken, bu ilimlerin nasıl oluştuğunun da verilmesi gerektiğini ifade eder.

İkincisi, "Ulûm ve Tasnif-i Ulûm" genel başlığını taşır ve bu bölümde şu konular işlenir: "Felsef-i Ulûm ve Buna Dair Eserler, Felsefe-i Ulûm ve Fünûnun Mevzuu, İlim ve Evsafı, Ulûm ve Fünun ve Sanayi-i Nefise, Ulûm ve Fünunun Tatbikat ve Serematı, Ulûm ve Fünûn ve Ahlak, Ulûm ve Fünûnda Terakkî, Fikr-i Fennî, Terbiye-i Fenniye, İlim ve Fen, Tasnif-i Ulûm ve Fünûn, Ulûmu Maddiye, Riyaziyyat, Tabiiyyat ve Aksamı, Hayatiyyât (Biyoloji), Ulûm-ı Maneviye ve Aksamı, Mâ-fevka't-tabiiyyât (Metafizik)."

b. Felsefe Tarihi:

"Felsefe-i Hâzıra: Kant" Baha Tevfik, ss. 6-8; 20-23; 33-36; 87-90; 106-109; 145-150:

Baha Tevfik, mecmuanın birinci sayısından itibaren altı yazısında Kant felsefesine yer vermiştir. Bunu yapmasının nedeni Kant felsefesini tanıtmaktır. Bu tanıtımda yer alan başlıklar şunlardır:

- Felsefenin Son Şekli
- On sekizinci Asırda Alman Felsefesi
- Kant,
- Kant'ın Yöntemi
- Soyut Akıl Hakkında Araştırma ve İmkân-ı İlim
- Düşünceye Ait Özelliklerin Tetkik ve Tahlili
- Metafizik Mümkün müdür?
- Ruh ve Kainat ve Allah Hakkında Kant'ın Düşünceleri
- Pratik Akıl ve Ahlak, Sanat.

Baha Tevfik, bu çalışmasında Kant'ın, "Saf Aklın Eleştirisi" kitabını tahlil eder. Kant'ın görüşlerini aktarırken, kendi görüşlerine de yer vermeyi ihmal etmez. Özellikle Kant felsefesindeki Tanrı kavramını açıklayıp, daha sonra kendi materyalist ve ateist görüşlerini de aktarır. Bunu şöyle dile getirir: "Hatta bize kalırsa Allah fikri, esasen bir faraziyedir. Bu faraziye insanların kendi nefsinin düşünmelerinden ileri gelmiştir. Ebediyen yaşamak fikri insana ölümü muvakkat addetmek ve bir müddet sonra dirilerek yine hayata devam eylemek fikrini vermiş ve bu ölüm beşerin aczini meydana koyduğu için, fikir bu gibi aczlerden maarra daha yüksek bir mükemmeliyet tasavvuruna mecbur olmuştur; işte bu tasavvur Allah'tır."

Baha Tevfik, bu çalışmada Kant'ın metafiziğe kayan bazı görüşlerini tenkit etmekle birlikte, onu birtakım kalıplaşmış inançları yıkan ilk büyük filozof olarak da değerlendirmektedir.

Baha Tevfik, Kant'ı aynı zamanda Kopernic'e benzeterek şunları söylemiştir: "Kozmografya alanında Kopernic ne yaptı ise alem-i ilimde Kant da onu yaptı. Kopernic, güneş arzın etrafında döner nazariyesini sonuçlarını ve ayrıntılarını bozmadan değiştirdi. Ve tamamiyle aksine bir nazariye va'z

ederek, arz güneşin etrafında döner dedi. İşte bunun gibi Kant da o zamana kadar akıl, eşya etrafında döner nazariyesini bozarak eşya, aklın etrafında döner kaidesini vaz etti.”

“18. Asırda Fransız Felsefesi”, Baha Tevfik, ss.76-78:

Baha Tevfik, yüklendiği görev gereği felsefeyi halka anlatma çabasında yer verdiği makalelerinden biri de 18. asırda Fransız Felsefesi ve filozoflarını genel hatlarıyla anlatmaktır. 18. yüzyılda Fransa’nın aydınlanmasına katkıda bulunan filozofları aktardığı bu yazısında şu filozoflara yer verilmiştir: Condillac, Denis Diderot, La Mettrie, Baron d’Holbach, Helvetius, Voltaire, Montesquieu, Rousseau. Bu filozoflardan bahsederek, o dönem felsefesinin özetini yapmıştır.

“Lamarck ve Lamarckizm”, Subhi Edhem, ss. 81-84; 97-101; 113-119; 129-136; 153-157:

Subhi Edhem’in kaleme aldığı dizi yazılarından biri de Lamarck üzerinedir. Subhi Edhem bu yazı serisini, Evrimci Kuramın kurucularından olan Lamarck’ın yaşamı ve görüşlerini anlatmak üzere hazırlanmıştır. Bunu yapmasının sebebini ise Lamarck’ın yeterince anlaşılamamış olduğunu düşünmesidir. Darwin’in dünyaca tanınmış olmasına rağmen Lamarck’ın tanınmadığını düşünen yazar, son zamanlarda Fransa’da bazı doğa bilginlerinin Lamarck hakkında kitaplar yazdıklarını ifade eder.

Ona göre, hayat sahibi olanların değişmeye uğradıklarını ilk defa anlatan ve fikir ileri süren Lamarck’tır. Lamarck, evrim teorisini geliştirmiştir. Bugün mevcut olan türlerin eskiden var olup sonradan yok olmuş olan türlerden değişimle türeyip çıktıkları fikrini paleontolojiye dayandırarak felsefede iyi bir çığır açtığını söyler. Bugünkü varlıkların bir evrimin ürünü olduğunu herkese kabul ettirmiştir. Yani değişim ve başkalaşımda çevrenin önemi Lamarck’a göre çok büyüktür. Subhi Edhem’e göre evrim meselesi, büyük ve bilimsel bir hareketi temin etmiştir.

Subhi Edhem, Lamarck'ın yok edici bir kuvvet tarafından türün ortadan kaldırılması konusundaki görüşlerine de yer verir. Çevre, türlerin olgunlaşmasına ve yeniden canlandırılmasına, bazı türlerin de tükenmesine ve yok edilmesine çalışır. Türlerin çevre tarafından yok edilmesi çok kolaydır. Darwin tarafından açıkça anlatılan rakip türler vasıtasıyla başka bir türün yok edilmesi teorisi, aslında Lamarck tarafından ifade edilmiştir.

Subhi Edhem, Lamarck'ın evrimci fikir ve görüşlerini anlatırken, kendisine ait materyalist fikir ve görüşlerini de belirtmektedir. Yazara göre madde ve kuvvet asıl ilkedir ve ikisi de yok olmaz, ölümsüzdür. Ona göre madde değişerek canlıların meydana gelmesini sağlamaktadır. Hayat, bir yaratıcının eseri değildir. Işık, elektrik, hararet ve nemin meydana getirdiğidir. Dini fikirler insanı yanıltır çünkü bütün canlılar ona göre ilkel bir durumdan evrim neticesinde gelişmiş bir duruma geçmişlerdir.

c. Özel Felsefe Dalları:

c.1. Dil Felsefesi:

"Felsef-i Lisan: Lisanımızda Şekli ve Ma'nai Tekamül", Mehmet Necib, ss. 69-74; 125-127; 137-138:

Mehmed Necib, bu makalelerinde dilimiz ve onun şekil ve anlamı konusunda geçirdiği evreleri anlatmaktadır. Otuz kırk sene evveline kadar bizde henüz felsefi ve ilmi bir yönelimin olmadığından hareketle sözlerine başlar. Tahsilimizin büyük kısmını ayırdığımız iki veya üç lisanımız var iken, bizim bu üç lisanın her şeyin de gözümüze çarpan başkalığın niçinini araştırmaya yönelmediğimizi şöyle ifade eder: Mesela bu üç lisanın her şeyinde gözümüze çarpan başkalığın artık niçinini araştırmaya yükselecek yerde biz bu başkalığa ayrı makul denebilir bir yolda gidermek, öteden beri yapılanı taklitten bu üç lisanı beraberiyile lügata, daha garibi kaide imtizac ettirmeye çalışıp gidiyorduk.

Yazar makalenin devamında imlada yapılması gerekli olan mantık hataları üzerine ciltler dolusu kitap oluşturulabileceğini de ifade eder. Buna felsefi lisanımız ve linguistiğimiz de katılması gerektiğini düşünür. Makalenin devamında ıslahı olmasını düşündüğü kelimeleri yazar incelemeye başlar. Örneğin; ekmek, iki, ikindi, eklemek gibi sözcüklerin aynı kökten türediklerine dikkat çekerek bir tür etimolojik çalışma yapmıştır.

Mehmet Necib, sade dil ve Türkçe yazma çığırının 1900'lerdeki en önemli temsilcisidir. Bu yüzden Türkçü Necib diye de bilinir. Bu konuda özellikle Ömer Seyfettin'i etkilediği bilinmektedir.²

"İslâhı Hurûf Meselesi", Baha Tevfik, ss.119-122:

Baha Tevfik, o devirde kullanılan dilin, ıslahıyla ilgili çalışmalara bu metninde de yer vermiştir. Düşüncelerini anlattığı bu yazıda aslında dil felsefesine de girmiş bulunmaktadır. Şunları ifade eder: "Eğer yazıda mühim bir ıslah meydana getirmek istiyorsak, tereddüt etmeden ve korkmadan, birbirinden ayrı harfleri kabul etmeliyiz. Her harf için bir tek şekil olmalı ve şekil hemen hiç bozulmadan el yazısına da tatbik edilmeli. Sonra noktalar kaldırılmalı. Harekeler harflerin üzerlerine değil, aralarına konmalı. Ve isimlerine sesli harf denilmeli. Bunlar hareke mahiyetinde bulunduklarından Arapça ve Farsça kelimelere de tatbik edilmeli. Her açıdan takdire şayan fenni bir yazı meydana getirilmeli."

Aslında Baha Tevfik'in temel gayesi halkın anlayabileceği bir dil kullanmak gerekliliğidir. Daha fazla sayıda halka ulaşma isteği gazete ve dergi sahiplerince dili de sadeleşmeye yönlendirmiştir. Baha Tevfik'de bu düşüncelerle baştan itibaren yazılarında sade ve anlaşılır bir dil kullanmaya gayret etmiştir.³

² Selçuk ÇIKLA: "Baha Tevfik'in Edebiyatçılığı, Tesirleri ve Sıra Dışı Edebî Görüşleri, Muhallif, Asi ve Sıra Dışı-II, *Tarih ve Toplum*, c. 40, sayı: 235, 2003, s. 52

³ Selçuk ÇIKLA: *a.g.m.*, s: 52

c.2. Ahlak Felsefesi:

“Hâli Hâzırın Meselesi: Memleketimizde Ahlak ve Âmilleri”, Baha Tevfik, ss. 17-19:

Baha Tevfik'in Felsefe Mecmuası'nda üzerinde ısrarla durduğu konulardan biri de ahlaktır. Ahlak konusunu felsefi bir zeminde incelemek istemiştir.

Tevfik, dini kaynaklı bir ahlak anlayışına karşıdır. Ahlakı, laik bir konu ve felsefenin bir dalı olarak görür. Ahlakı şöyle tanımlar: “Ahlak demek, iyiyi kötüyü bilmek demek değildir. Ahlak, iyiyi kötünden ayırmaktan çok, iyi olduğu kesinlik kazanan fiillerin yapılması ve fenalığı açıkça belli olan hareketlerin yapılmaması azmini takviye ile uğraşır. İyi ve kötünün belirlenmesine gelince bu, ahlak gibi özel bir bilim dalının değil, belki bütün bilimlerin ve fenlerin, bütün eğitimin en esaslı bir görevidir. Ahlak, yalnız bu esaslı görevin sonuçlarını tatbik ettirebilmekle uğraşırsa ahlak olur ki bu da insandaki nefis hakimiyetinin tamamiyle tesisine bağlıdır... Şu halde millet de ciddi bir ahlak meydana getirmek için önce eğitimi olabildiğince genelleştirmek, yaymak, ikinci olarak da bireylerdeki nefis hakimiyeti kuvvetini artırmak gerekir...”

Bu sözlerle gerçek ahlakın ne demek olduğunu Baha Tevfik anlatmaya çalışmıştır. Bunu aktarırken dönemin basın-yayın organlarına ve yazarlara yüklenmiştir. Bunu da şöyle anlatır: “...Bütün Avrupa, bütün uygar ülkeler, bütün ilim ve fen, ahlakı; nefse hakimiyetle belirleyip tanımlarken, bizim kırk yıllık kitaplarımız, ana baba nasihatlerimiz, mahalle dedikodularımız bile ciddiyet, dayanıklılık, soğukkanlılık gibi, özellikleri övüp, yüceltirken, birkaç ay içerisinde çoğu basın-yayınımız bozuk düzen bir ahenk içinde ‘garaz, kin, intikam’ diye bar bar bağırıyorlar. Zavallı millete nefis hakimiyeti, muhakeme, i’tidal, yarar elde etme gibi faydalı olacak bir yol gösterecek yerde ona, nefret, hırs, hiddet, özetle düşünmeden yapılan delilikleri tavsiye ettiler. O büyük yazar bu çirkin, bu düşüncesiz hareketlerin ateşli bir başlığı olmak üzere şu yırtıcı cümleyi telaffuz etti: ‘Dinim kinimdir!’.” İşte Baha Tevfik, dönemi

eleştiren tavrıyla kinin, garezin bir milleti geleceğe hazırlamayan ahlaqsızlıklar olduğunu ifade etmektedir.

“Tenkid-i Felsefi: Ali Kemal Beyin ‘İlm-i Ahlak’ı Hakkında”, Baha Tevfik, ss. 49-55:

Baha Tevfik, bu yazısında Ali Kemal’in ‘İlm-i Ahlak’ adlı kitabından bahseder. Bu kitabı büyük bir istekle eline aldığını ifade eden Tevfik, ahlak üzerine yazılmış bir felsefi kitap beklerken bu kitabın kendisine acı ve ıstırap verdiğini ifade eder. Baha Tevfik, bu kitabı ilmi değerden yoksun bulur. Ona göre, çeşitli dinlere mensup toplulukların yaşadığı bir ülkede, din ahlak olarak kabul edilemez. İnsanlar arasındaki ortak özellikler insanlık olunca, onların ilişkilerinin önemli bir kısmını yönlendiren ahlak da insani olmalıdır. Bunu şöyle ifade eder: “...Bugün Aristo’dan süzülüp gelen ‘iyilik’ temeli üzerine kurulu bir ahlak oluşturmak nasıl doğru olmazsa, Epikür’ün ‘haz’ temeline dayalı ahlak anlayışı da, dini ahlak taraftarlarının fikirleri de kabul edilemez. Çünkü çeşitli dinlerle dolu olan bir ülkede herkesin ahlakı kendi dinine göre olması gerekeceğinden, farklı topluluklar arasında ayrı ayrı ahlak cereyanları oluşunca iyi geçinme yerine saldırı ve nefret oluşacaktır. 20. asır medeniyetinde ise buna benzer durumlara kimse dayanamaz. İnsanlar arasındaki ortak özellik ‘insanlık’ olunca, onların birlikte iç içe yaşamalarının ve ilişkilerinin önemli bir bölümünü idare eden ahlak da ‘insani’ olmalıdır. Şu halde ahlakın temelini, ne göklerde ne de dini kitaplarda aramak doğru olmaz. Bu temel yine insanlardadır. Onları hareketinde ve davranışlarının kökeni olan fikir, hassasiyet adet, içgüdü gibi psikolojik olguların olumlu iradesindedir.” Ali Kemal Bey’de hiç felsefi bir düşünüş olmadığını, kitabını eleştirerek veren Baha Tevfik, yazarı ilim ve fenni gelişmelere uzak kalmakla suçlar.

“Terbiyeye Dair”, Naci Fikret, ss. 84-86:

Naci Fikret bu makalesinde felsefe, ahlak, içtimaiyat ve siyaset dünyasında terbiye bahsine çok önem verildiğini, ferdi ve sosyal felaket veya

refahın tek nedeninin terbiye olup olmadığı hususunda zihinlerin meşgul olduğunu ifade eder. O, bu çalışmasında, terbiyenin insan ahlakı üzerinde ciddi bir etkisinin olup olmadığını ve böyle bir etki ve tesir var ise bunun sınırları ile halkın anladığı terbiyenin aynı şey mi yoksa birbirinden uzak şeyler mi olduğu üzerinde durmaktadır.

O, bitkilerin aşılınması suretiyle ıslah edilmesi gibi, insanların tabiatının ıslah edilemeyeceğini söyler. Çünkü insanlara yapılan telkinler daima tesir etmez çoğunlukla ters tepki ile sonuçlanabilir. Naci Fikret bu durumu okullarda verilen eğitim ile açıklamaya çalışır. Ona göre, okullarda verilen eğitimle bireylerin gerçek hayatta karşılaştıkları problemlere çözüm üretemediklerini söyler. Bunu şöyle ifade eder: “ Mektepten çıktıktan bir iki ay sonra o çalışkan efendilerin o ezberledikleri binlerce sahifelerden hiç biri kalmadığı halde mektepte daima izinsiz olmakta olan bazı tembellerin en ciddi malumata sahip oldukları anlaşılır.”

“Terbiyeye Dair: Namus”, Naci Fikret, ss. 122-125:

Naci Fikret bu makalesinde, toplumdaki yerleşik olan namus, iffet ve ahlak anlayışını eleştirmektedir. Ona göre, insanlar toplumda yerleşik olan, halkın anladığı ahlak anlayışına göre hayatlarını yönlendiriyorlar. Çünkü o ahlakın ancak kitaplarda yer aldığını, insanlardaki ahlakın ise (vefa, dostluk, şefkat, sadakat gibi ahlaki unsurların) üzerlerine yapıştırılmış bir takım gösterişli ifadeler olduğunu ifade eder. Bunu da şöyle örnekler: Herhangi bir işe girecek olan kişinin ahlaki durumuyla ilgili yapılan soruşturmada eğer kişi ahlaksız olsa bile, çoğu zaman o kişi için ahlaksız denilmediği görülür. Dolayısıyla toplumdaki namus ve ahlak anlayışı insanların şekillendirmesine dayalı olarak oluşmaktadır. Bu da mutlak bir ahlak anlayışını vermediğinden toplumdaki bu ahlak ve namus anlayışının bir kutsallığı da yoktur.

c.3. Din Felsefesi:

“Felsefe-i Edyân”, Memduh Süleyman, ss.142-144:

Memduh Süleyman'ın kaleme aldığı bu yazıda, derginin din konusuna yaklaşımı da belirlenmiş olmaktadır. Din dokunulmaz bir inanç olmaktan çıkarak bilimsel bir inceleme konusu durumuna getirilmiştir. Memduh Süleyman'ın dinin ne olduğunu anlattığı cümleleri şöyle başlar: Doğu dünyasının zihninde din, insanlık için ilahi bir bağıştır. Ancak bu tam bir tanım sayılmaz; çünkü hakiki dinlerin içine giremeyen Mecusilik, putperestlik gibi inanışları bu tanımın altında toplayamayız. Daha sonra yazıda Memduh Süleyman din tanımlarına geçer ve din ile mit'in halk arasında karıştırıldığını değinir. "... İlmi bir zeminde din ile esatir arasında pek çok fark vardır; esatir, eşhasın ihtirai değil, fakat tarih-i müsbetin teftişinden azade olan ve insanların hiss-i sanatlarına göre tezyi edilen tarihlerin heyet-i mecmusudur. Din ise evvel emirde bir hiss ve hissin menasik tabir edilen hareket-i mahsusa vasıtasıyla izharıdır." Yazar daha sonra yazısında, Avrupa filozoflarından Kant, Max Müller, Tylor, Jean Marie Guyau ve Salomon Rainbach'ın din tanımlarına yer verir. Makaleyi Hume'un görüşlerine de yer verdikten sonra bitirir. Memduh Süleyman'ın bu yazısında belirttiği en önemli şey din ile mitolojinin karıştırıldığını ifade edip din tanımını sağlıklı yapmak gerekliliği üzerinde durmasıdır.

d. Mantık:

"Bir Sayfa Mantık", Mektep Dersleri, s. 44-48; 49-53; 57-60:

Bu kısım, mantık ilminin konusu ve kısımları üzerinde durur. Ayrıca kavram bilgisi (tasavvur), önerme (kaziye), akıl yürütme (istidlal) gibi mantık terimlerinin tarifi de yapılır. Mantığı iki şekilde açıklar: Mantık Nazariyesi ve Metodolojisi (usuliyat) yazının devamında yine ayrı başlıklarla açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca yazı serisinde ayrıntılı olarak akıl yürütme yolları da verilmiştir. Kıyas konusuna ayrıntılı değinilmiştir. Kıyasın çeşitleri ve buna dair kurallar, kıyasın kullanılışı üzerinde durulur. Öncüllerden sonuç çıkarma yolları gösterilir. Son olarak da istidlal delillerinin çeşitleri anlatılır.

Sonuç olarak, Felsefe Mecmuası'nda yer alan felsefi metinlerin içeriği bu şekildedir. Bu felsefi metinlerin ve yazarlarının felsefi eğilimleri bu bölümün üçüncü alt başlığı altında değerlendirilecektir.

2. Felsefe ve İhtimaiyat Mecmuası'ndaki Felsefeyle İlgili Metinlerin Tanıtımı ve Çözümlemesi

Dergide felsefeyle ilgili olarak toplam on dört (14) makale bulunmaktadır. Bunları, çeviri ve telif olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Çeviri makaleler toplam yedi tanedir. Telif makaleler de yedi tanedir. Telif makaleleri işlenen konulara göre kendi içinde gruplara ayırabiliriz. Bunlardan birinde genel felsefe, ikisinde felsefe tarihi, üçünde de özel felsefe dallarıyla ilgili konular işlenmiştir. Bir tanesi de mantıkla ilgilidir. Şimdi bu makaleleri yukarıdaki sınıflamaya uygun olarak inceleyebiliriz.

Çeviri Makaleler:

“Hendese Nedir?” A. S. Eddington, (çev. M. İlhami), ss. 54-61; 131-138; 207-211:

Bu makaleler, karşılıklı konuşmalar şeklinde oluşturulmuş makalelerdir. Fizikçi, matematikçi ve izafiyetçi arasında zaman ve mekan hakkında yeni gelişmelerin tartışıldığı bir seri yazıdır. Üç makaleden oluşur. İlk iki makale kuramların nedenleri üzerinde dururken, son makale de tartışmanın sonuçları özetlenmektedir.

“[Tabiat] Kanunları Tahavül Edebilir mi?”, Henri Poincare, (Çev. M. İlhami), ss. 272-281; 334-340:

Yazar bu makalelerde, doğa kanunlarının değişip değişmediğinin cevabını aramaktadır. Yazara göre bilim adamları böyle bir soruyu

sormamalılar. Sadece filozoflar bu konuyu araştırabilirler. Yazar bu konuyu farklı bilim dallarının verilerinden hareketle tartışır. Kanunların değiştiği veya değişmediği durumlarda ne gibi değişimlerin yaşanabileceğini örnekler vererek göstermeye çalışmıştır.

“İtalyan Felsefesinin Muâsır Cereyanları”, Aldo Franceschini, ss.27-33; 73-77:

‘İtalyan Felsefesinin Muasır Cereyanları’ ve ‘İtalya’da Muasır Felsefe Cereyanları’ başlığı altında kaleme alınan bu makalelerin yayımlanmasının amacı İtalyan felsefesini, Türk düşünce hayatına ve Türk fikir adamlarına tanıtmaktır. İlk makalede 15. yy.’dan 19. yy.’a kadar İtalya’da teşekkül eden felsefe sistemleri, Descartes ve Kant gibi Avrupa felsefesinin önde gelen isimleriyle karşılaştırılmıştır. Makalenin başlarında Vico ile Descartes çözümlemesi yapılır. Vico’nun özellikle tarih düşüncesinde- Descartes’tan etkileri ve ayrıştığı noktalar gösterilir. Ayrıca İtalyan felsefesinin önde gelen isimlerinden Giordano Bruno, Giovonni Battista Vico, Antonio Rosmini, Vincenzo Gioberti ve Pasquale Galuppi’nin felsefeleri de makalede tanıtılmaktadır. Birinci makalede 19. yy’a kadar ki İtalyan felsefesi, ikinci makalede de 19. yy.’dan o günün tarihine kadar geçen dönem aktarılır. Yazar makaleye, Rosmini ve Gioberti’nin spritualizmini anlatarak başlar. Bunların Alman idealizmi ile aynı devride ortaya çıktığını ifade eder. Yine o devirde pozitivistimin etkileri olduğunu vurgular. 1870’den 1900’e kadar İtalya’da Pozitivizm akımının hakim olduğundan bahseder. Özellikle Roberto Ardigo’nun orijinal bir mezhep kurarak İtalyan pozitivistlerinin üstadı olduğunu belirtir. Makalede daha sonra birkaç akımdan ve temsilcilerinden daha bahseder ki bunlar pragmatistler ve fenomenistler’dir.

Makalede pozitivistimin etkileri şöyle anlatılır: “Pozitivizm, ruhiyet tetkiklerine yeni bir hamle verdi ve umumiyet itibariyle denilebilir ki, İtalya’nın bütün manevi hayatına tesir etti...”

Telif Makaleler:

a. Genel Felsefe:

“Felsefe Nedir?”, Orhan Sadettin, ss.161-167:

Orhan Sadettin, bu makalesinde, Felsefe Nedir? sorusuna tatmin edecek bir cevap bulunamadığını söyleyerek başlıyor. Ona göre, her filozof kendine göre bir felsefe tanımı yapmıştır. Bu çeşitlilikte o, felsefenin bilim dallarından, efsane ve şiirden ayrılması gerektiğini söyler. Makalesinde çeşitli Batılı filozofların felsefe tanımlarını da aktarır.

O, yazısında felsefenin kelime manası üzerinde de durmaktadır. Ona göre felsefe, insanlık şuurunun bilimle birleştiği bir silsilenin sonudur. Bu yüzden bilimle felsefe arasında mahiyet farkı yoktur, derece farkı vardır. Bilim kısmen, felsefe ise tamamen birleştiren bir bilgidir. Orhan Sadettin yazısında Spencer’in felsefe tanımı alır. Spencer felsefeyi bütün bilimlerin konularını kapsayan genel bir bilgi olarak kabul eder. Ona göre felsefe, bilimlerin bilimidir.

Orhan Sadettin’e göre, felsefe matematik gibi bir bilimdir. Felsefe, bilimlerin dayanağıdır. Fakat ne bilimdir ne de metafiziktir. Felsefede sadece ‘varlık olmak bakımından varlığı’, ‘bilginin sınır ve imkanı’, ‘bilginin kaynağı’ gibi meseleler incelenmez, bunların tümü incelenir.

b. Felsefe Tarihi:

“Sokrat”, Orhan Sadettin, ss.241-253:

Bu makale Berlin Üniversitesi Felsefe Profesörü Heinrich Maier’in *Sokrat* isimli kitabından hareketle yazılmıştır. Makalede Sokrat’ın felsefe tarihindeki yeri ve öneminden bahsedilir. Öncelikle 19. yy.’da tarih felsefecilerini meşgul eden ve tartışmalara sebep olan ‘Sokrat’ konusunun çözülemediğini söyleyen yazar, daha sonra Sokrat hakkında bilgi veren kaynakları ve bunların verdiği bilgileri aktarmaktadır. Orhan Sadettin,

Sokrat'ın hayatını ve felsefesinin genel özelliklerini Batılı filozofların bu konuda yazdıklarından hareketle anlatmıştır. Ayrıca makalesinin sonunda Sokrat'ta bir peygamber tavrının olduğunu da belirtir. Bunu da yaşam şekline ve şu cümlelere bağlar: "...şu muhakkak ki iyi insan için ne hayatta ve ne de öldükten sonra bir kötülük vardır; Allah ondan yardımını esirgemez..."

"Bizde Fikir Hareketleri", Hilmi Ziya (Ülken), ss.311-314:

Hilmi Ziya bu makalesinde, memleketimizde yer alan -Avrupai manada- fikri cereyanlardan bahseder. Fakat fikri cereyanların bir tarihçesini yapmadığını, bunun için çok önceye gitmesi gerektiğinden ve makalesinde böyle geniş bir tetkik yapmayacağını, muhtelif zamanlarda doğan hareketlerdeki ortak vasıfları ortaya koyacağını makalesinin başında belirtir.

Tanzimat'a kadar kapalı olan kapılarımız Avrupa fikirlerine Tanzimat dönemi ile birlikte açılmıştır. Ülkemizde tanıtılan fikir akımlarıyla, meşrutiyet fikrine de bir nazariye olarak bakılmaya başlanmıştır. Burada Hilmi Ziya, fikir adamlarının bakış açılarından bahsetmektedir.

Hilmi Ziya, bazı makalelerin yayımlanmasının gerekliliğinden de bahseder. Ona göre büyük felsefi akımları yayımlamaktan ziyade o akımları tanıtan eserleri yayımlamak daha doğru olacaktır. Böylece halk önceden felsefi kavram ve tanıtlara hazırlanacaktır ve böylece felsefe için okuyucu bulmak, felsefeyi sevdirmek daha kolay olacaktır.

Makalenin sonunda ise aydınların vazifelerinden bahseder ve "bir ağızdan çıkan tek bir sada gibi" davranılması gerektiğini öğütleyerek makaleyi bitirir.

c. Özel Felsefe Dalları:

c.1. Bilim Felsefesi:

"Felsefe ve İlmin Bugünkü Hudutları", Mustafa Şekip (Tunç), ss. 65-72:

Mustafa Şekip Tunç, bilim felsefesiyle ilgili bu makalesinde İctimaiyatın yani sosyolojinin, eğer bir ilim olmak istiyorsa determinizmden başka bir prensiple hareket edemeyeceği ifade eder. Çünkü hiçbir ilim bu prensip dışında hareket edemez. Fakat ilimlerin tarihi bize gösteriyor ki bütün ilimler başlangıçta gayecilik prensibinden hareket etmiştir. Buna bizi alıştırır dindir ve filozoflar da bu tesirden kurtulamamıştır. Şu anda doğa bilimleri bu gaiyet zihninden kurtulmuşlardır. Fakat toplumbilimleri ve psikoloji bilimi hala etki altındadır. Yazara göre gerçek anlamda bir bilim statüsü, determinizmi benimsemekle mümkün olmaktadır. Bunu da psikoloji ve sosyoloji bilimleri de yapmalıdır. Bu düşüncelerini yansıtan yazar daha sonra mekanizm ve organizm kuramlarının tarihsel gelişimini makalesinde anlatır. Aristo'dan başlayarak Descartes, Spinoza, Leibniz, Kant ve Alman idealistleri ve Fransız pozitivistlerinin mekanizm ve organizm hakkındaki görüşlerine yer verir. Makalenin sonunda ise felsefe ile bilimin sınırlarının henüz tam manasıyla ayrılmadığını, doğa bilimleri dışındaki bilimlerde felsefi düşünce ile bilimsel düşüncenin iç içe olduğunu söylemektedir.

"İlmin Felsefi Kıymeti", Hatemi Seni, ss. 351-356:

Bu makalede yazar önce bilimin tanımını, işlevlerini ve yöntemi açısından geçirdiği tarihsel aşamaları özetler. Auguste Comte'un 'üç hal kanunu' başta olmak üzere Aristo, Kant, Poincare gibi filozof ve bilim adamlarının bilim felsefelerini tanıtmıştır. Doğa bilimlerinden toplumsal bilimlere kadar farklı bilim adamlarının kullandığı yöntemleri ele alır ve yöntem açısından farklılık ve ortak noktalarını belirtir. Yazarın bu çalışmada daha çok A. Comte'un bilim felsefesini benimsediği anlaşılmaktadır.

c.2. Estetik:

"Bediyyâtın Mevzû'u ve Usûlü", Ziyaeddin Fahri (Fındıkoğlu), ss.187-194:

Yazar, bu makalesinde estetik bilimini tanıtır. Öncelikle bediiyatın (estetik) felsefe, ahlak, toplumbilimi, mantık, tarih, edebiyat ve edebiyat tarihi gibi disiplinlerle ilişkisine değindikten sonra, estetiğin konusunu belirlemeye çalışmaktadır. Felsefe, psikoloji ve toplumbilimine göre estetiğin yöntemini tartışmakta, yine felsefi, psikolojik ve sosyolojik estetiğin bir bilgi dalı olarak konu ve yöntemini nasıl oluşturduğunu anlatmaktadır.

d. Mantık:

“İlave: Türk Mantıkçıları”, Mehmed Ali Ayni, ss.1-14>

Mehmed Ali Ayni, makalesinde mantığın öneminden bahseder. Mantık caiz midir değil midir? meselesinin halledilmesinden sonra Türk dünyasında mantığa verilen önem üzerinde durmaktadır. Bunun için de İshak Paşa medreselerinde okutulan mantık derslerini belirtir. Eskiden mantık bilimine iyi bakılmadığı halde, gelişen şartlarda artık İslam filozoflarının mantık tahsili yapmak farz-ı kifayedir şeklinde yorumları bile olduğunu ifade eder. Bu aşamadan sonra o, özellikle İslam dünyasında yetişen mantıkçılardan bahsetmektedir. Öncelikle Muallim-i Sani ismiyle şereflendirilen Farabi'den söz eder. Onun katkılarını anlattıktan sonra İbn Sina'dan bahseder. Daha sonra savaşlarla yıkılan medreseler ve kütüphanelerdeki kaybolan eserler üzerinde durur. Makalenin devamında ise, eser isimleri vererek ve düşünürlerin hayatlarını ve eserlerini kısaca tanıtır.

Sonuç olarak, Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası'nda yer alan felsefi metinlerin içeriği bu şekildedir. Bu felsefi metinlerin ve yazarlarının felsefi eğilimleri bu bölümün üçüncü alt başlığı altında değerlendirilecektir.

3. Dergilerdeki Felsefeyle İlgili Makalelerin Niteliği ve Yazarlarının Felsefi Anlayışları

Felsefe Mecmuası:

Osmanlıda, felsefi düşünce ve tartışmaların en canlı ve en zengin bir biçimde II. Meşrutiyetle ortaya çıktığı görülmektedir. II. Meşrutiyetin özgürlükçü ortamı, her türlü görüş ve düşüncenin rahatlıkla ifade edilebilmesine zemin hazırlamıştır.

'Felsefe Mecmuası' Türkiye'de yayımlanan ilk felsefe dergilerinden biri olması nedeniyle, işlediği konular açısından dikkat çekicidir. Dergi, Osmanlı toplumunda felsefenin ve felsefi düşüncesinin yerleşmesini amaçlamaktadır. Bu nedenle, II. Meşrutiyetin özgürlükçü ortamında yayımlanan 'Felsefe Mecmuası'nda yer alan yazılarda, materyalist ve evrimci fikir ve görüşlerin tanıtıldığı görülmektedir.

II. Meşrutiyet döneminin genel düşünce ortamında felsefeciler, felsefeyi kendi dünya görüşlerini topluma yaymak için bir araç olarak kullanmaktaydılar.⁴ Felsefe Mecmuasında da, II. Meşrutiyetin bu anlayışı hakimdir. Dergideki çeviri ve telif yazılar, Batılı pozitivist ve materyalist düşüncelerin Osmanlı toplumuna tanıtılması misyonunu üstlendiği görülmektedir. Bu misyon icra edilirken, yazarlar pozitivist ve materyalist düşüncelerin savunuculuğunu hatta temsilciliğini yapmaktadırlar.

Şimdi de dergide yazısı bulunan Baha Tevfik, Memduh Süleyman Mehmet Necib, Subhi Edhem, Ahmet Nebil ve Naci Fikret'in genel olarak felsefi anlayışları üzerinde durulacaktır.

Baha Tevfik: II. Meşrutiyet dönemi materyalist ve pozitivist fikir adamı ve yazardır. Yazı hayatına 1907 yılında *İzmir* gazetesinde başlayan Baha

⁴ Osman KAFADAR: "Türkiye'de Felsefecilerin İlk Örgütü: Türk Felsefe Cemiyeti (1928-1929)", *Tarih ve Toplum*, sayı:189, 1999, s. 174.

Tevfik, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra basına getirilen serbestliğin ardından İstanbul'a gelerek gazeteciliğe başlamıştır. 1910 yılında arkadaşı Ahmed Nebil ile birlikte gençlerin fenni ve felsefi bilgilerini artırmak için *Teceddüd-i İlmi ve Felsefi Kütüphanesi* adlı yayınevini kurdular.⁵ 1910 yılında, *Piyano* gazetesini çıkarmıştır. Bu gazetede dikkat çeken isimler Ömer Seyfettin, Şehabettin Süleyman ve Dr. Abdullah Cevdet'tir.⁶ 1913 yılında ise Türkiye'de ilk felsefe dergilerinden biri olan *Felsefe Mecmuası*'nı çıkarmıştır. Bu dergide daha çok materyalizmi savunan yazılar yazmıştır.

Baha Tevfik, materyalizm anlayışını yayabilmek için cemiyette yerleşmiş inançlara, gelenek ve göreneklere karşı savaş açmıştır. Ali Kemal'e *İlm-i Ahlak* adlı kitabı yüzünden, Rıza Tevfik'e ise filozofluk iddiasında bulunduğu için ağır eleştirilerde bulunmuştur. Yine bunların dışında Mehmed Rauf'u, Raif Necdet'i Ahmed Hilmi'yi, Ziya Gökalp'i, Ahmed Haşim'i düşüncelerinden dolayı eleştirmiştir.⁷ Baha Tevfik'in, 1910'da Hüseyin Hilmi tarafından kurulan *Osmanlı Sosyalist Fırkası* ile de bağlantıları olduğu, hatta bu fırkanın kurucuları arasında yer aldığı kanısı da yaygındır.⁸ Yaşamı boyunca yoğun bir yayın faaliyeti içerisinde olan Baha Tevfik, en verimli çağında, otuz yaşındayken yaşamını yitirmiştir.

Baha Tevfik'in *Felsefe Mecmuası*'nda aktarmaya çalıştığı felsefi düşüncelerine biraz değinecek olursak; Baha Tevfik, felsefi düşüncenin ülkemizde büyük bir eksiklik olduğunu fark etmiş bir düşünürümüzdür. Bu amaçla da zaten ilk felsefe dergilerimizden birini çıkarmıştır. Baha Tevfik aslında bilim temelli bir felsefe anlayışı benimsemiş, Batı düşüncesinin özellikle de materyalist bir felsefenin toplumda ve aydınlar arasında

⁵ Abdullah UÇMAN: "Baha Tevfik", *DİA*, c. 4, (İstanbul: TDV yay., 1991), s. 452

⁶ Rıza BAĞCI: *Baha Tevfik'in Hayatı Edebî ve Felsefî Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, (İzmir: Kaynak Yay., 1996), s. 25

⁷ Abdullah UÇMAN: *a.g.m.*, s. 452

⁸ Mehmet Ö. ALKAN: "Baha Tevfik ve İştirak'teki İmzasız Yazıları", *Tarih ve Toplum*, sayı: 83, 1990, s. 263

yaygınlaşması için çalışmıştır.⁹ Hatta denilebilir ki Türkiye’de materyalizmi felsefi bir düşünce olarak savunan ilk Osmanlı fikir adamıdır.¹⁰

Baha Tevfik’e göre felsefe geleceğin ilmidir. Dünün felsefesi bugünün ilim ve fenni, yarının ilim ve fenni bugünün felsefesidir. Ona göre felsefenin hareket noktası *ilm-i nefis*’tir. Bunu söylemekteki amacı felsefeyi subjektif bir temele oturtmak değil aksine deneysel bir temele dayandırmaktır. Çünkü felsefe ile ilmi birbirinden ayrı düşünmez.¹¹

Ahlak anlayışını da değerlendiren Baha Tevfik’e göre eski ahlak anlayışı tamamen iflas etmiştir. 20. yy.’da ahlakın ‘insani’ olması gerektiğini savunur. Ahlakın esasının ne göklerde ne de semavi kitaplarda olduğunu ahlakın tamamen insanlarda olduğunu söyler. Bu düşüncelerini gerçekleştirmek için immoralizmi (töre tanımazlık) formüle etmiştir. Bu düşüncelerinde kendine örnek aldığı isim ise Nietzsche’dir.¹² Tevfik, nihilistler gibi bütün sosyal görenek ve geleneklere karşı cephe almıştır. Ona göre, hürriyetperverlik, vatan muhabbeti, vicdan gibi konular manasız ve kof şeylerdir. Yine Tevfik, milliyetçilik konusunda da olumlu düşüncelere sahip değildir.

Baha Tevfik’in niteliklerinden biri de materyalist olmasının yanında Darwinist oluşudur. 19. yy.’ın biyolojik ve evrimci materyalizmini savunan Tevfik; Büchner, Haeckel gibi isimlerden etkilenmiştir.¹³

Memduh Süleyman: Baha Tevfik’in fikir arkadaşlarından biridir. *Felsefe Mecmuası*’nda yazıları vardır. Arkadaşı Baha Tevfik gibi yazılarında evrimci fikir ve görüşlerinin yanında materyalist fikir ve görüşleri de bulunmaktadır.

⁹ Ahmet CEVİZCİ: “Baha Tevfik”, *Felsefe Ansiklopedisi*, c. 2, (Ankara: Etik yay., 2004), s. 73

¹⁰ Selçuk ÇIKLA: “Baha Tevfik’in Hayatı, Yazarlığı, Mizacı ve Felsefeciliği: Muhalif, Asi ve Sıra Dışı-I, *Tarih ve Toplum*, c. 19, sayı: 234, 2003 s. 376

¹¹ Rahmi KARAKUŞ: *1908-1933 Türkiye’de Felsefenin Kavranışı ve Bu Kavranışta Dinin Konumu Felsefe Serüvenimiz*, (İstanbul: Seyran yay., 1995), s. 120

¹² Abdullah UÇMAN: *a.g.e.*, s. 452

¹³ Rıza BAĞCI: “Baha Tevfik Üzerine”, *Tarih ve Toplum*, sayı: 52, 1989, ss. 62-63

Diğer düşünürlerden farklı olarak Darwin kuramına son derece bağlıyken, bu kuramı aynı zamanda eleştirmiştir.¹⁴

Memduh Süleyman'a göre bütün hayat sahibi varlıkların, evrimin unsuru olan gelişmeye kavuşmaları için mücadelede galip gelmesi gerektiğini düşünür. Bu sadece canlılarda değil toplum hayatında da geçerli olan bir yasadır. Memduh Süleyman'a göre toplumumuz bozulmuştur. Çünkü bilimden, ahlaktan her şeyden mahrumdur. Her birey başka bir bireyin zararına yaşar hale gelmiştir. Ayrıca gericilik de toplumumuzu bozan unsurlardan biridir. Bu düşüncelerle Süleyman, millet olarak ilerlemenin nasıl olacağını anlatmaya çalışmıştır. Bu nokta da en önemli düşüncesi Avrupalılaşmaktır.

Memduh Süleyman, dergide ayrıca din konusunda da düşüncelerini aktarmıştır. Ona göre din, insanların ruhsal durumlardan oluşturduğu bir takım tabulardır. Buradan hareketle o, ahlakın gayesini, insanların hayat mücadelesini başarabilmelerini temin etmek olarak açıklar.¹⁵

Mehmet Necib: II. Abdülhamid dönemi, Meşrutiyet ve Cumhuriyet gibi yakın tarihimizin büyük değişmelere sahne alan son üç devresini idrak eden Mehmed Necib, kendi kendini yetiştirmiş dilbilimci ve fikir adamlarımızdan biridir. Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için tek çare olarak gördüğü 'Türkçülük' fikrinin iyi bir savunucusudur. Bunun için de önce Türklerin kendi diline sahip çıkmaları gerektiğine inanır.

Necib, çalışmalarında dilde ıslahat hareketini felsefi ve ilmi bir temele oturttuğu için modern manada ilk Türk dilbilimcisi olarak kabul edilebilir. Diğer çalışmalarında toplum hayatımızın çeşitli meseleleri üzerinde de durmuştur. Türklük fikir ve duygusunu, vatan sevgisini telkin ettiği yazılarında, kadın ve

¹⁴ Ülker ÖKTEM: "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'larda 'Felsefe'", *Milli Eğitim Dergisi*, sayı: 143, 1999, s. 94

¹⁵ Mehmet AKGÜN: *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi*, (Ankara: Elis yay., 2005), ss. 253-258

ailenin durumu ve fertlerin yetişmesi gibi meseleleri de ilmi bir şekilde konu edinmiştir.¹⁶

Subhi Edhem: Felsefe Mecmuası'nda yazıları yayımlanan ve materyalizmin Türkiye'de tanıtılmasında rolü olanlardan biridir. Meşrutiyet devrinde Bergson'u tanıtmaya önderlik etmiştir.

Türk evrimcilerinde biri olan Subhi Edhem,¹⁷ canlıların en ilkel unsurdan başlayarak, en gelişmiş şekillerine kadar evrim geçirdiklerini, değişimde çevrenin etkisi bulunduğunu, tabiatı bir seçim olduğunu, bu seçim dolayısıyla canlılar arasında bir mücadele yaşandığını, mücadeleyi kaybedenlerin hayatlarını devam ettiremediklerini, hayatın temelinde madde ve kuvvetin bulunduğunu ve bunların birbirlerinden ayrılamadıklarını kabul etmektedir.¹⁸ Ayrıca o, metafiziği de reddetmektedir.

Ona göre, ölüm, yeni bir hayatın başlangıcıdır. Evren de sürekli hareket halindedir. Ölüm şekil değiştirmeden ibarettir ve bireyseldir.

Subhi Edhem, Lamarck üzerine yazdığı yazıda ise Lamarck'ın az tanındığından bahseder ve ülkemize onun fikirlerini tanıtmayı amaçlar. Ona göre canlılardaki değişmeden ilk bahseden Lamarck'tır.

Yazarın, çeşitli yazılarından anlaşılıyor ki, Cuvier, Linnaeus, Lamarck, Darwin, Lavossier, Comte ve Büchner, Haeckel gibi düşünürlerin fikirlerinden etkilenmiştir.¹⁹

Ahmet Nebil: Mecmua'nın yazarlarından ve Baha Tevfik'in en yakın fikir arkadaşlarından biridir. Ahmed Nebil, Hilmi Ziya Ülken'e göre aslında olmayan bir kişidir. Baha Tevfik'in Ahmed Nebil imzasıyla yazılarını yazan

¹⁶ Ezel ERVERDİ, ve başk: *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c.8, (İstanbul: Dergah yay., 1998), s. 431-433, Ayrıca bkz. Şükran KURDAKUL: *Çağdaş Türk Edebiyatı*, c. 2, (Ankara: Bilgi yay., 1992), s. 217-218

¹⁷ Bayram A. ÇETİNKAYA: "Modern Türkiye'nin Felsefi Kökenleri", *C.Ü.I.F.D.*, c. 6, sayı: 2, (Sivas: 2002), s. 81

¹⁸ Mehmet AKGÜN: "1839-1920 Yılları Arasında Türk Fikir Dünyası'nda Temsil Edilen İki Felsefi Akım: Rasyonalizm ve Materyalizm", *Osmanlı*, (ed.) Güler Eren c. 7, *Düşünce*, (Ankara: Yeni Türkiye yay., 1999), s. 408

¹⁹ Mehmet AKGÜN: *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi*, ss. 230-253

kişi olduğunu söyler.²⁰ Fakat bunun doğru olmadığı görülmektedir. Rıza Bağcı, Ahmed Nebil adlı bir kişinin yaşadığını yaptığı araştırmalarla ortaya koymaktadır. O, Ahmed Nebil'in Baha Tevfik'in yazılarının çıktığı hemen bütün gazete ve dergilerde yazılarına rastlandığını, aslen Arnavut olup Balkan Harbinden sonra uyruk değiştirerek Arnavutluk'a gittiğini ifade etmektedir. Ayrıca Bağcı'nın tespitlerine göre Baha Tevfik'in başyazar olduğu *Yirminci Asırda Zeka* dergisinin 9 Temmuz 1328/22 Temmuz 1912 tarihli 10. sayısında, *Karagöz* gazetesinin yazı heyeti fotoğraflarıyla tanıtılırken, Ahmed Nebil de fotoğrafıyla birlikte 'hasbihal muharriri' olarak tanıtılmaktadır. Balkan Harbinden sonra Arnavutluk'a gidip gazetecilik yapan Ahmed Nebil'in, II. Dünya Savaşı sonunda Tiran'da öldürüldüğünü ifade etmektedir.²¹

Ahmed Nebil hakkında çok fazla bilgi bulunmamasına rağmen onun yazılarından düşünce dünyası anlaşılabilir. Özellikle Sosyalizm konusunda son derece önemli görüşleri vardır. Sosyalizmi eleştiren kişilere verdiği cevaplar onun bu konudaki düşüncelerini ortaya koyar. Özellikle Alaattin Cemil Bey'in İslamiyet'in Sosyalizm'e izin vermediği yönündeki fikrine karşı çıkarak "...bilakis şeriat-ı İslamiye Sosyalizm'i emreder..." diyerek bu konudaki fikrini beyan eder.

Ahmed Nebil, sosyalizm hakkındaki görüşlerinden başka batılılaşmayla artan pozitif bilimlerle ilgili düşüncelerini de yazılara dökmüştür. *Arzın Menşei ve Tarihi* adlı makalesinde Laplas teorisi çerçevesinde açıklamalarını yapmıştır. Yine Baha Tevfik gibi adet ve geleneklerin eleştirilerini de yazılarına eklemiştir.²²

Naci Fikret: Fikir arkadaşı Namdar Rahmi Karatay ile birlikte *Yeni Fikir* adlı bir dergi çıkarırlar. Bu derginin çıkma gayesi, onların 'kudretiyat' dedikleri enerjetizmin esaslarını felsefi bir tavırla anlatmaktır. Alman filozof ve kimyacı Ostwald tarafından savunulan ve 19. yy.'da başlayan bilimsel

²⁰ Hilmi Z. ÜLKEN: Hilmi Z. ÜLKEN: *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, (İstanbul: Ülken yay., 2005), s. 234

²¹ Rıza BAĞCI: *Baha Tevfik'in Hayatı Edebî ve Felsefî Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, ss.144-146

²² İrfan KARAKOÇ: "Türkiye'de Sosyalist Düşüncenin Az Bilinen Bir İsmi Ahmed Nebil", *Tarih ve Toplum*, sayı: 191, 1999, ss. 261-263

gelişmelerin felsefeye yansmasıyla ortaya çıkan enerjetizm akımı iki görüşü ifade eder: Gerçeğin bütün elemanları, madde kadar ruh da enerjiden ibarettir. Bu ‘mutlak enerjetizm’ adını alır. Maddenin enerjiye indirgenebilir olduğunu söyleyen enerjetizm ise, ‘maddeyle sınırlı enerjetizm’ olarak tanımlanabilir. Enerjetizm felsefe ekolü mensupları bu iki tarz enerjetizmden ‘mutlak enerjetizm’ anlayışını benimsemişlerdir. Böylece evrendeki her olay enerji ile açıklanmakta hatta insan ve onun manevi cephesini oluşturan ruh ve zihin hayatı da temel de enerji ve onun değişimlerine indirgenerek incelenmeye çalışılmaktadır.²³

Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası:

‘Türk Felsefe Cemiyeti’nin resmi yayın organı olan ‘Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası’nın amacı, Türk toplumunda felsefi ve sosyal araştırmaların serbestçe yapılabilmesi ve tartışılabilmesine bir zemin oluşturmaktır. Bu amacı yerine getirirken derginin genel politikası II. Meşrutiyet dergiciliğinin özelliklerinden tamamen ayrılmaktadır. Çünkü dergide yer alan yazılar, her hangi bir felsefi veya sosyal fikri topluma yayma ve savunma amacından daha ziyade, toplumun özel olarak felsefe, genel olarak da sosyal bilimlerin konularını anlayıp tartışabileceği bir ortamın hazırlanmasını hedeflemektedir. Bu nedenle dergide yer alan yazılar, daha çok eğitici ve öğretici bir nitelik taşımaktadır.²⁴

‘Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası’ yazarları tarafından kurulan ‘Türk Felsefe Cemiyeti’, Türkiye’de felsefenin kurumlaşmasına hizmet eden ilk sivil toplum kuruluşudur. ‘Türk Felsefe Cemiyeti’, hem profesyonel bir etkinlik olarak felsefenin bir meslek, felsefi yayınların ve tartışmaların yapılması yoluyla kültürün vazgeçilmez bir parçası haline gelmesine, hem de çağdaşlaşmanın teorisinin veya felsefesinin aydınlar eliyle biraz daha geniş

²³ Ahmet CEVİZCİ: “Cumhuriyet Dönemi Türk Düşüncesi”, *Felsefe Ansiklopedisi*, c. 3, (Ankara: Babil yay., 2005), ss. 358-359

²⁴ Hilmi Z. ÜLKEN: “Yeni Felsefe Cemiyeti ve Türkiyede Felsefe Cemiyetinin Tarihçesi”, *Sosyoloji Dergisi*, sayı: 2, (İstanbul: İ.Ü.E.F.Y., 1943), ss. 359-363; Osman KAFADAR: “Türkiye’de Felsefecilerin İlk Örgütü, Türk Felsefe Cemiyeti (1928-1929)”, *Tarih ve Toplum*, sayı: 189, 1999, ss. 173-174.

bir kitleye yayılmasını hizmet etmiştir. Bu nedenle, hem ‘Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası’nın, hem de ‘Türk Felsefe Cemiyeti’nin temel hedefi, felsefeyle uğraşanlar arasında mesleki bir dayanışma oluşturmak, felsefi yayın ve tartışmaların kurumlaşarak yapılmasını sağlamaktır.²⁵ Dolayısıyla dergideki çeviri ve telif yazıların genel niteliğinin, Türk toplumuna özgü bir felsefe literatürü oluşturma ve lise ve muallim mekteplerindeki felsefe programlarının eksikliğini giderme amacı taşıdığı söylenebilir.

Şimdi de dergide yazısı bulunan Orhan Sadettin, Mustafa Şekip (Tunç), Mehmet Ali Ayni, Ziyaeddin Fahri (Fındıkoğlu), Hilmi Ziya (Ülken)’nin genel olarak felsefi anlayışları üzerinde durulacaktır.

Orhan Sadettin: Felsefe Ve İctimaiyat Mecmuası’nın kurucuları arasında yer alır. Felsefe alanında ilklere imza atan Orhan Sadettin, eğitim için Almanya’ya gönderilmiş ve felsefede doktor ünvanı alarak gelmiş ve Türkiye’de bu ünvanı ilk kullanan kişi olmuştur.²⁶ Bu aynı zamanda felsefe etkinliğinin ilk kez başka her hangi bir disiplinden hareketle değil bizzat felsefenin kendisinden hareketle anlatılmasını sağlamıştır. Diğer taraftan bu, Alman felsefe birikiminin, yerli isimlerle Türk üniversitelerine girişi demektir.

Orhan Sadettin’in en önemli çalışmalarından biri K. Vorlender’den yapılan ve birinci cildini M. İzzet’in çevirdiği felsefe tarihidir. Bunun dışında felsefenin sorgulandığı yazılar da yayımlamıştır. *Felsefe Tarihi Usulü ve Felsefe Nedir?* buna örnek oluşturan iki makalesidir. Felsefeyi tanımlamaya uğraştığı bu yazısında bu işin zorluğundan da bahseder.²⁷

Mustafa Şekip (Tunç): Yakın tarihimizde etkili olmuş büyük ilim ve fikir adamlarımızdan hatta aynı zamanda sanatkarlarından biridir. Psikolojiye özel bir ilgi duymuştur. Yayınları başta psikoloji olmak üzere ahlak, sanat, felsefe,

²⁵ Tulin BUMİN: (yay. yönt.), *Felsefe 2002*, (İstanbul: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği Yay., 2002), s. 347.

²⁶ Tamer YILDIRIM: “Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası İndeksi”, *Müteferrika Kitap Dergisi*, sayı: 20, 2001, s. 189

²⁷ Rahmi KARAKUŞ: *a.g.e.*, ss. 286-294

pedagoji gibi çok değişik alanlara yayılan bir genişliğe sahiptir. Türkiye’de Din felsefesi dersini ilk veren kişidir.²⁸

M. Şekip Tunç’un felsefe ve psikolojiye merakı lise yıllarında başlar. Özellikle Kelam derslerinin felsefeye ilgisini artırdığını söyler. M.Şekip Tunç, ülkemizde Bergson’la özdeşleşmiş bir kimliğe sahiptir. Bunun nedeni Bergson ile düşüncelerinin özdeşleşmiş olmasıdır. Bu durum Bergson’un ‘elan vital’, ‘sezgi’, ‘zaman’ gibi kavramlarının Tunç’a da dayanak olmasından kaynaklanmıştır.²⁹

Tunç’a göre insan sadece kendi cinsinin bir ferdi olarak mevcut değildir. Aynı zamanda bir şahsiyettir ve bu şahsiyetle diğer bütün insanlardan ayrılır. İnsan hakkında bilgi edinme de ondaki şahsi tarafı kavramakla mümkündür. Modern psikolojinin takındığı tavırda bu merkezdedir. Şekip Tunç’ta bu anlamda tam bir ferdiyetçidir. Felsefi meseleleri ele alış tarzı da, toplum ve insan menfaatlerini yönlendirecek ve insana hizmet edecek şekildedir.³⁰

Şekip Tunç, Batılı anlamda bir ilim anlayışının memleketimize girmesine hizmet ettiği gibi, katı bir maddeciliğin yerleşmesine de karşı olmuş bir fikir adamımızdır.

Mehmed Ali Ayni: Felsefe ve tasavvuf alanında çok sayıda kitap ve makalesi olan bir düşünürümüzdür.³¹ Ayni’nin ilk cephesini teşkil eden felsefi eserlere dair yazdığı kuvvetli tenkit yazıları kısmıdır. İkinci cephesini ise tam bir mistik olan tasavvufi tarafıdır. Vahdet-i vücud anlayışına bağlıdır.³² Tasavvufla ilgilenirken bir taraftan da felsefe ile ilgisini hiç kesmemiştir. Batılı düşünürlerden yaptığı çevirilerinin yanında istatistik, felsefe, edebiyat, psikoloji gibi dallarda da yayımlanan eserleri vardır.³³ Ona göre felsefe her

²⁸ Tamer YILDIRIM: *a.g.m.*, s. 189

²⁹ Rahmi KARAKUŞ: *a.g.e.*, ss. 259-274, Ayrıca bkz. Şükran KURDAKUL: *Çağdaş Türk Edebiyatı*, c. 2, (Ankara: Bilgi yay., 1992), s. 237

³⁰ Hayrani ALTINTAŞ: *Mustafa Şekip Tunç*, (Ankara: Kültür Bakanlığı yay., 1989), ss. 24-32

³¹ Tamer YILDIRIM: *a.g.m.*, s. 192

³² Hilmi Z. ÜLKEN: *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, ss. 301-302

³³ Şükran KURDAKUL: *Çağdaş Türk Edebiyatı*, c. 4, (Ankara: Bilgi yay., 1992), s. 287

yerdedir ve olmak durumundadır. Bilginin olduğu her yerde de felsefenin varlığından söz edebiliriz. Felsefe hakkındaki düşüncelerini çevirisini yaptığı C. Bourdel'in *İlim ve Felsefe* adlı eserde de görülmektedir. Ona göre felsefe rasyonel bir etkinliktir.³⁴

Ziyaeddin Fahri (Fındıkoğlu): Türk sosyoloğu ve fikir adamıdır. Türkiye'de Durkheimci sosyolojinin yayılmasını sağlamıştır.

Türk sosyolojisine geniş boyutlar kazandıran Fındıkoğlu, etnik sosyoloji, göçler ve nüfus sosyolojisi, sanayileşme ve kentleşme, lisan sosyolojisi ve hepsinin üstünde Türk toplumunun istikrarlılığı ve sürekliliği için öngördüğü entegrasyon sosyolojisi gibi konular üzerinde durmuştur. Fakat esas sosyoloji eğilimini yansıtan araştırmaları 'teorik ve pratik iktisat sosyolojisi' anlayışı etrafında toplanabilir.³⁵

Fındıkoğlu, Cumhuriyet devri toplumsal hareketlerini ve Ziya Gökalp'in fikirlerini yeni bir açıdan yorumlayarak farklı bir bakış açısı getirmiştir. Fındıkoğlu'na göre, Gökalp'in getirdiği yenilik, dini hukuk yerine sosyolojiye dayanan hukuku kurmaya çalışmasıdır.³⁶

Durkheim ve Ziya Gökalp'ten etkilenen Fındıkoğlu Türkiye için mesleki dayanışma temelinde özel ve toplumsal mülkiyeti uzlaştıran bir sosyo-ekonomik model öngörüordu. Toplumsal gelişme için sosyal siyaset ve kooperatifçiliğin geliştirilip yaygınlaştırılmasını savunmuş ve bu amaçla *İş ve Düşünce* adlı dergiyi yayımlamıştır.³⁷ Bunun yanında teori ve pratiğe ayrı bir önem verir. Gökalp'in bir takipçisi ve aynı zincirin bir halkası olarak pek çok eserin sahibidir.³⁸

³⁴ Rahmi KARAKUŞ: *a.g.e.*, ss. 233-240

³⁵ Orhan TÜRKDOĞAN: "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Sosyolojik Görüşleri", *Ölümünün İlk Yıldönümünde Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, (Ankara: Atatürk Üniversitesi yay., 1976), ss. 28-29; Ayrıca bkz. Şükran KURDAKUL: *Çağdaş Türk Edebiyatı*, c. 4, (Ankara: Bilgi yay., 1992), s. 295

³⁶ Hilmi Z. ÜLKEN: *a.g.e.*, ss. 482-483

³⁷ Oya KÖYMEN (yay. yönt.): *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, c. 4, (İstanbul: Anadolu yay., 1983), s. 2151

³⁸ Özcan ACAR ve başk.: *Yeni Türk Ansiklopedisi*, c. 3, (İstanbul: Ötüken yay., 1985), s. 919

Fındıkoğlu'na göre Türkiye'de ilmi ve felsefi faaliyetin gelişmesini engelleyen en önemli unsur, Avrupa'da ortaya atılan düşünce sistemlerinin düşünürlerimiz tarafından aynen taklit edilmesidir. Taklit aslında bir öğrenme aracı ise faydalıdır, ama ülkemizde sadece taklidin taklit olarak kaldığı Fındıkoğlu tarafından vurgulanır. Burada da tabi düşünür Türk aydınlarını eleştirir.³⁹

Hilmi Ziya (Ülken): Çok yönlü bir felsefeci olan Hilmi Ziya Ülken, felsefede olduğu gibi, toplumbilim ve düşünce tarihi alanlarında da kitaplar yazmış, romanlar, eleştiri yazıları yayımlamıştır. Önem verdiği konular arasında imparatorluktan günümüze kadarki değişimler ve düşün akımlarının önde geldiği söylenebilir.⁴⁰ Toplumun genel düzeyde düşünsel bilgilenmesini sağlamaya yönelik çabaları vardır. Bu anlamda iyi bir düşünce tarihçisidir.⁴¹

Üniversitede kaldığı süre içerisinde ve üniversite dışındaki çalışmalarında, Türk düşünce hayatının olgunlaşmasına büyük katkıları olan Ülken, yayın hayatına çok erken yaşlarda girmiştir.⁴² Ülken'in düşünmeye ve yazmaya başladığı tarih, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarıdır. Bu dönemde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Turancılık'a karşı bir tepki olarak doğan Anadolu'yu temel kabul eden milliyetçi düşünceye eğilim göstermiştir. Ülken, bilimsel çalışmalarını sürekli felsefi bir temele dayandırma eğilimi taşır. Bu tutum onun yazar olarak sorunlara çok geniş bir perspektiften bakması sonucunu doğurmuştur. Sonraki dönemlerinde İslam düşüncesine yönelmiştir. Bu yönelim İslam düşünürleriyle Batılı düşünürler arasında düşünsel paralellik aramak biçiminde somutlaşmıştır. İslam toplumlarındaki düşünsel gelişmeyi Batılı kaynaklarla açıklamaya çalışmıştır. Bu alanda en çok İsmail Hakkı İzmirli'den etkilenmiştir.

³⁹ Nevin GÜNGÖR: *Kültür-Eğitim-Dil Üzerine Görüşleri İle Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, (Ankara: Kültür Bakanlığı yay., 1991), s. 75

⁴⁰ Şükran KURDAKUL: *Çağdaş Türk Edebiyatı*, c. 4, s. 297

⁴¹ Arslan KAYNARDAĞ: *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Felsefe*, (Ankara: Kültür Bakanlığı yay., 2002), s. 368

⁴² Özcan ACAR ve başk.: *Yeni Türk Ansiklopedisi*, c. 12, (İstanbul: Ötüken yay., 1985), s. 4501

Tüm çalışmaları arasında belirleyici önemde olan çalışması son dönem Türk düşünce tarihine ilişkindir. Batılılaşma konusundaki düşüncelerini *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* yapıtında geniş olarak özetlemiştir. Bu çalışmada Batılılaşma hareketine karşı temelde olumlu bir tutum takınır. Yapıt alanında tek olma özelliğini hala korumaktadır.⁴³

Hilmi Ziya Ülken, felsefe ve düşünce yaşamındaki geriliğimizin başlıca nedeni olarak toplumsal olayları göstermektedir. Çünkü toplumsal sorunların düşünce alanında akademik çalışmalara engel olduğu doğrudur. Bu da aydınları Batı düşünce akımlarıyla ilgilenmeye yönlendirmiştir.⁴⁴

4. Dergilerin Türk Düşünce Tarihindeki Yeri

Altı yüz yıllık imparatorluğu döneminde Osmanlı'nın hukuk, devlet, mimari, şehircilik, edebiyat gibi alanlarda kendine özgü mükemmel eserler ve kurumlar meydana getirmesine karşılık, bilimsel ve felsefi alanda kendine özgü önemli bir ilerleme gösteremediği bilinmektedir. Osmanlı'nın bilim ve felsefe alanındaki etkinliği, esas olarak İslam'ın klasik döneminde ortaya konmuş felsefi düşüncelerin, tartışmaların ve akımların herhangi bir yenilik kaygısı olmaksızın tekrarlamasından ibarettir. Osmanlı düşünürleri, Batı kültürünün XVII. yy.'dan itibaren gerek bilim, gerekse felsefe alanında ortaya koyduğu yeni buluşlara, yeni düşüncelere, yeni akımlara hemen hemen tamamen kayıtsız kalmışlar, hatta bu buluş ve düşüncelerden büyük çoğunlukla habersiz olmuşlardır.

XVIII y.y.'lara gelindiğinde Osmanlı'nın askeri alandaki başarısızlıkları ve Fransız Devriminden sonra imparatorluğun çeşitli bölgelerinde ortaya çıkan yeni düşünce akımları, Osmanlı yöneticilerinde imparatorluğun

⁴³ Oya KÖYMEN (yay. yönt.): *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, c. 10, (İstanbul: Anadolu yay., 1983), s. 5402

⁴⁴ Arslan KAYNARDAĞ: *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Felsefe*, s. 373

yaşayabilmesi için gözlerini Batıya çevirmek ve oradan bazı yenilikleri almak ve bir takım düzenlemeler yapmak ihtiyacını doğurmuştur.⁴⁵

Osmanlılarda Tanzimat'la başlayan ve Cumhuriyetin ilanı ile sona eren dönem, imparatorluğun ve toplumun Batı kaynaklı kurum ve kavramlarla çağdaşlaştırılması çabalarına tanıklık etmektedir. İmparatorluğun varlığını koruma amaçlı bu pragmatik çabalar, zamanla genişleyerek bir toplumun, toplumsal kurumların, bireylerin zihin yapılarının değiştirilmesi projesine dönüşmüştür. Osmanlı modernleşmesi olarak tanımlayabileceğimiz bu proje, teorik bir hazırlık dönemi olmaksızın başlamıştır. Fakat zamanla, teorik-felsefi problemler Osmanlı aydınlarının ufkunda ve gündeminde yerlerini almıştır. Bu nedenle, II. Meşrutiyet dönemi siyasi düşünceler, projeler açısından çok zengin bir laboratuvar görüntüsü vermektedir.⁴⁶

Günümüz Türkiye'sinde etkin olan fikir hareketleri ilk filizlerini I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde vermiştir.⁴⁷ Çünkü bu dönemde, belli başlı Batılı filozoflar, düşünce akımları, felsefe tartışmaları tanınır ve tartışılır. Osmanlı aydınları arasında materyalizm, spritüalizm, pozitivizm, liberalizm, sosyalizm, marksizm taraftarları ve karşıtları kendilerini göstermektedir.

Buradan hareketle, 'Felsefe Mecmuası' ve 'Felsefe ve İhtimaiyat Mecmuası'nın özel olarak yayımlandıkları döneme ve genel olarak da Türk Düşünce geleneğine katkılarını şu şekilde ifade edebiliriz:

Çalışmamızın ilk unsurunu oluşturan Felsefe Mecmuası, pozitivist düşünceyi temel alarak, onu Osmanlı toplumuna tanıtmayı ve yaygınlaştırmayı amaçlamaktadır. Bilindiği üzere, aklı ve bilgiyi temsil eden pozitivizm, geleneksel dini, siyasal, toplumsal ve ahlaki kurum ve değerleri sorgulama ve yeniden düzenlemeyi hedeflemektedir. Derginin pozitivist bir çizgiye sahip oluşunun, Osmanlı toplumunun düzen ve istikrara kavuşturulabilmesi, imparatorluğun birliğinin ve ilerlemesinin sağlanabilmesi

⁴⁵ Tulin BUMİN: *a.g.e.*, s. 325.

⁴⁶ Tulin BUMİN: *a.g.e.*, s. 338.

⁴⁷ Bülent VARLIK: "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. 1, (İstanbul: İletişim Yay., 1985), s. 132.

için bir toplumsal mühendislik projesi işlevini gördüğü söylenebilir. Bu nedenle derginin dönemine olan katkısını şu şekilde ifade edebiliriz: II. Meşrutiyetin bunalımlı yıllarında 'Felsefe Mecmuası' üstlendiği misyonla, Osmanlı toplumunun karşılaştığı sorunlara kendince bir çözüm getirmektedir. Bunu da, dergide yer alan felsefi metinlerden hareketle, pozitivist ve materyalist düşüncelerin tanıtılması ve yaygınlaştırılması yoluyla yapmaktadır.

'Felsefe Mecmuası'nın, genel olarak Türk düşünce tarihindeki yeri ve katkısı ise, Tanzimat'la birlikte başlayan Türk modernleşmesi sürecine ufak da olsa farklı bir açılım getirmiş olmasıdır. Bir derginin etkinliği, onun yayımlanma aşamasından dağıtımına kadar, okunabilmesine de bağlıdır. Bu nedenle, dönemin kısıtlı imkanlarında ancak on sayı olarak yayımlanabilen bir derginin üstlendiği misyonun başarıya ulaşabilmesi, ancak onun toplumca tartışılıp benimsenmesiyle mümkün olabilir.

Çalışmamızın ikinci unsuru olan 'Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası'nın, dönemindeki ve Türk düşünce tarihindeki yeri ve katkısı, Felsefe Mecmuası'ninkinden biraz farklılık göstermektedir. Bu farklılığın üç nedeni vardır. İlki, Felsefe ve İctimaiyat Mecmuasının Türk Felsefe Cemiyetinin resmi yayın organı oluşu nedeniyle, herhangi bir felsefi düşünceyi topluma dayatma amacı gütmemesidir. İkincisi ise, bir felsefe dergisinden daha çok sosyal bilimler dergisi görünümü vermesidir. Üçüncüsü ise, çağdaşlaşma sürecindeki Türk toplumunun felsefi ve sosyal konuları serbestçe tartışabilmesine bir zemin oluşturmayı amaçlaması ve bununla birlikte eğitici-öğretici bir misyonu yüklenmesidir.

Felsefe probleminin okul ve politika dışında özgürce tartışılmasına imkan sağlama talebinin sonucu kurulan 'Türk Felsefe Cemiyeti'nin kısa süren hayatında, Türkiye'de felsefenin kurumlaşmasında önemli katkısı olmuştur. Çünkü Türkiye'deki bütün felsefeci ve sosyal bilimcileri bünyesinde toplamayı amaçlayan cemiyet, bilimsel çalışmaların bireysel faaliyetlerden daha çok ortak çalışmalar vasıtasıyla toplumda yaygınlaştırılabileceğini

amaçlıyordu. Çünkü cemiyetin kurucularına göre, hem toplumun genelinde bilimsel ve felsefi çalışmaların daha kolay ve hızlı yaygınlaşması, hem de ilerletilip geliştirilmesi ancak örgütsel bir faaliyetle mümkün olabilecektir. Bu nedenle çok çeşitli bilim dallarından insanların yer aldığı bu cemiyet ve çıkardığı dergi, dönemindeki faaliyetleriyle, bir taraftan Türk toplumun bilimsel düşünceyle daha objektif ve tarafsız bir biçimde tanışabilmesine, diğer taraftan da toplumun çağdaşlaşması sürecinde önemli katkılar sağlamıştır. Bu nedenle, 'Felsefe ve İktisadiyat Mecmuası'nın Türk düşünce tarihindeki yeri ve katkısı, özelde felsefe ve genelde de sosyal bilimlerin Türkiye'de tanınmasını ve kurumlaşmasını sağlayarak, Türk modernleşme sürecine destek vermesi bakımından önemlidir.

Sonuç olarak, Osmanlı toplumundaki toplumsal ve siyasal gelişme ve eğilimler, Türk düşüncesini önemli ölçüde belirlemiştir. Buradan hareketle, Türkiye'de toplumsal ve siyasal düşüncenin geçirdiği evrimle birlikte felsefi düşüncenin ya da felsefenin geliştiği söylenebilir.

SONUÇ

Düşünmek insana has bir eylemdir. İnsan denilince aklımıza gelen ilk ayırıcı özellik, düşünmesidir. İlk insandan itibaren var olan düşünce hayatı, ucsuz bucaksız bir yere sahiptir. Bu çalışmamızda yapmak istediğimiz, ucsuz bucaksız alanda bir noktaya dokunmak, bir dönemin düşüncesini aktarmak ve etkilerini anlamaktır.

Düşüncenin izlediği yol, gelişimi, insanın izlediği yol ve gelişimine benzer. Birey, kendini daha iyi yorumlayabilmek için geçmişinden faydalanır. Hatalarından olumlu yaşam biçimleri çıkarmaya çalışır. İşte bunun gibi toplumlarda geçmişinden hareketle bugününü yorumlamaya çalışır ve hataların tekrarlanmamasına uğraşır. Biz bu anlamda çok köklü bir geçmişe sahip toplumlardan biriyiz. Bu kadar köklü bir tarihe sahip olmamızın sebeplerinden biri muhakkak düşünce hayatıyla ilişkilidir. Bir bireyin beyni ne kadar o bireyin ilerlemesini sağlıyorsa, bir toplumun beyni ve düşünceye verdiği değer de, o toplumun uzun yıllar devam etmesini, kökleşmesini sağlar. Bu anlamda Osmanlı'da düşünce hayatı var mıydı gibi bir soruya verilecek en iyi yanıt uzun köklü tarihinde gizlidir. Biz çalışmamız sürecinde, hem Batının düşünce hayatına hem de kendi kültürümüz olan Osmanlı'nın düşünce hayatına özetle yer vermeye çalıştık. Bunu yapmamızın temel nedeni, iki ayrı kültürün geçirdiği değişimi göstermekti. Daha sonra yapmaya çalıştığımız şey bu iki kültürün etkilerini yansıtmaktı. Özellikle tezimizin de konusunu oluşturan son dönem Batı düşüncesinin Osmanlı'ya etkilerini vermeye çalıştık. Bu anlamda tabi ki konumuzu son dönem Osmanlı düşüncesi diye sınırlandırmış bulunmaktayız. Yoksa bu daha önceki dönemlerde etkilenmenin olmadığını göstermez.

Son dönem Osmanlı düşüncesine Batının etkilerini aktardığımız bu çalışmamızda özellikle batılılaşma kapsamında neler yapıldığının bilinmesi önemliydi. Bu yüzden çalışmamızın önemli bir kısmını lale devrinden itibaren Osmanlı'da meydana gelen batılı yenileşme hareketlerine yer vermeye

çalıştık. Daha sonra II. Meşrutiyet ve Cumhuriyetin ilk dönemlerinde neler yaşandığını aktardık. Bu sürecin etkilerini nesnel bir biçimde aktarmak için ele aldığımız iki tane önemli dergiye de yer verdik. Dergiyi temel almamızın nedeni, bir kitle iletişim aracı olarak dergilerin insanlara ulaşmadaki rolüdür. Ele aldığımız dönemlere (II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet) baktığımızda basın ve yayın hayatı çok ciddi çalışmalar içindedir. Yazarların ve düşünce adamlarının benimsedikleri fikirleri yaymak için bir gazete veya dergi etrafında toplandıklarını ve fikirlerini yaydıklarını biliyoruz. Bizde bu anlamda çalışmamıza ışık tutması amacıyla ilk felsefe dergilerinden biri olan 'Felsefe Mecmuası' ile Cumhuriyetin ilk dönemine de ışık tutmuş olan 'Felsefe ve İhtimaiyat Mecmuası'nı felsefi yönlerinden hareketle incelemeyi uygun bulduk. Bu iki dergiyi öncelikle içerik bakımından (metin olarak organizasyonu ve fiziksel görünümüleri) tanıttık. Daha sonra içerisinde ki felsefi metinlerin çözümlemesini sağladık. Bu felsefi metinlerin oluşmasına katkıda bulunan ve dönemlerinin düşünce hayatına etkileri olan fikir adamlarının hayatları ve felsefi düşünceleri üzerinde de durduk. Bunu yapmamızın temel nedeni her iki dönemin fikir adamlarını da tanıtmaktır.

Buna göre, araştırmamızın temel problemi ile alt problemleri çerçevesinde ulaştığımız bulguları şu şekilde ifade edebiliriz:

1. 'Felsefe Mecmuası'ndaki makaleler, Batılı pozitivist ve materyalist düşüncelerin Osmanlı toplumuna tanıtılması misyonunu üstlenmektedir. Bu misyon icra edilirken, yazarlar pozitivist ve materyalist düşüncelerin savunuculuğunu hatta temsilciliğini yapmaktadırlar.

2. Türk toplumunda felsefi ve sosyal araştırmaların serbestçe yapılabilmesi ve tartışılabilmesine bir zemin oluşturmak amacıyla yayımlanan 'Felsefe ve İhtimaiyat Mecmuası'nda yer alan yazılar ise, daha çok eğitici ve öğretici bir nitelik taşımaktadır. Özellikle, Darülfunun ve lise öğrencilerine felsefe, sosyoloji, tarih, edebiyat, psikoloji, ekonomi gibi sosyal bilim dallarını tanıtmak görevini üstlenmektedir. Bu nedenle dergi, bir felsefe dergisi olmanın ötesinde, bir sosyal bilimler dergisi görünümü vermektedir.

3. 'Felsefe Mecmuası'nın yayım politikası II. Meşrutiyet dönemi dergiciliğinin tipik özelliğini içermektedir. II. Meşrutiyet döneminin özgürlükçü ortamında felsefeciler, felsefeyi kendi dünya görüşlerini topluma yaymak için bir araç olarak kullanmaktaydılar. Bu nedenle, 'Felsefe Mecmuası'nda da, II. Meşrutiyetin bu anlayışı hakimdir.

4. 'Felsefe ve İhtimaiyat Mecmuası'nın yayım politikası ise, II. Meşrutiyet dergiciliğinin özelliklerinden tamamen farklıdır. Çünkü dergide yer alan yazılar, her hangi bir felsefi veya sosyal fikri topluma yayma ve savunma amacından daha ziyade, toplumun özel olarak felsefe, genel olarak da sosyal bilimlerin konularını anlayıp tartışabileceği bir ortamın hazırlanmasını hedeflemektedir.

5. 'Felsefe Mecmuası'nın Türk düşünce tarihindeki yeri, Türkiye'de yayımlanan ilk felsefe dergilerinden biri olması nedeniyle önemlidir. 'Teceddüd-ü İlmî ve Felsefî Kütüphanesi' tarafından yayımlanan dergi, ülkedeki felsefe alnındaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Derginin yayımlandığı döneme olan katkısını şu şekilde ifade edebiliriz: Pozitivist bir çizgiye sahip olması nedeniyle derginin, Osmanlı toplumunun düzen ve istikrara kavuşturulabilmesi, imparatorluğun birliğinin ve ilerlemesinin sağlanabilmesi için bir toplumsal mühendislik projesi işlevini yerine getirdiği söylenebilir. Derginin genel olarak Türk düşünce tarihine katkısı ise, Tanzimat'la birlikte başlayan Türk modernleşmesi sürecine kendi çapında ufak da olsa farklı bir açılım getirmiş olmasıdır.

6. 'Türk Felsefe Cemiyeti'nin resmi yayın organı olan 'Felsefe ve İhtimaiyat Mecmuası'nın Türk düşünce tarihindeki yeri ve katkısını ise şu şekilde ifade edebiliriz: Felsefe probleminin okul ve politika dışında özgürce tartışılmasına imkan sağlama talebinin sonucu kurulan 'Türk Felsefe Cemiyeti' yaptığı faaliyetler ve çıkardığı dergiyle, bir taraftan Türk toplumun bilimsel düşünceyle daha objektif ve tarafsız bir biçimde tanışabilmesine, diğer taraftan da toplumun çağdaşlaşması sürecine önemli katkılar sağlamıştır. Dolayısıyla 'Felsefe ve İhtimaiyat Mecmuası', özelde felsefe ve

genelde de sosyal bilimlerin Türkiye’de tanınmasını ve kurumlaşmasını sağlayarak, Cumhuriyet dönemi Türk modernleşme sürecine önemli katkıları olmuştur.

Çalışmamız bize şunu gösterdi ki; Osmanlı düşünce hayatı her döneminde canlı kalmış ve ilerlemeyi sağlamış bir düşünce hayatıdır. İmparatorluğun en güçlü zamanlarında padişahın da katıldığı felsefe tartışmaları, medreselerin varlığı, astronomi ve tıp alanında ki çalışmalar düşünce hayatının varlığının ispatıdır. İmparatorluğun duraklama ve gerilemeye başlamasıyla itibaren ise düşünce hayatı da bir duraklamaya girmiştir. Bu dönemden itibaren ise Batının etkileri söz konusu olmaya başlamıştır. Fakat tabi ki tamamiyle bir Batı etkilenmesi değildir bu. Düşünce hayatımızın en göze çarpan kısmı, bu dönemde Batı düşüncesi ile birlikte varlığını sürdürmesidir. Bu da yine zengin bir kültürün varlığını ortaya çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

- ACAR, Özcan ve başk.
1985 *Yeni Türk Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul: Ötüken yay., 1985.
- AKGÜN, Mehmet
1999 "1839-1920 Yılları Arasında Türk Fikir Dünyası'nda Temsil Edilen İki Felsefi Akım: Rasyonalizm ve Materyalizm", *Osmanlı*, (ed.) Güler EREN 7.cilt Düşünce, Ankara: Yeni Türkiye yay., ss. 399-410.
2005 *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Ankara: Elis yay.
- ALKAN, Mehmet Ö.
1990 "Baha Tevfik ve İştirak'teki İmzasız Yazıları", *Tarih ve Toplum*, sayı:83, s.263.
1989 "Türkiye'nin İlk Felsefe Dergisi: Felsefe Mecmuası", *Tarih ve Toplum*, No.89, ss. 49-56.
- ALTINTAŞ, Hayrani
1989 *Mustafa Şekip Tunç*, Ankara: Kültür Bakanlığı yay.
- ASTER, Ernst Von
2000 *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, Sadeleştiren: Vural OKUR, İstanbul: İm yay.
- BAĞCI, Rıza
1989 "Baha Tevfik Üzerine", *Tarih ve Toplum*, sayı: 62, ss. 60-64.
2004 "II. Meşrutiyet Devrinde Baha Tevfik'in Çıkardığı Bir dergi: Felsefe Mecmuası", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, no: 11, İzmir: E.Ü.E.F.Y., ss.31-46.
1996 *Baha Tevfik'in Hayatı Edebî ve Felsefi Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, İzmir: Kaynak Yay.
- BAYRAKTAR, Mehmet
1997 *İslam Felsefesine Giriş*, Ankara: TDV yay.
- BOLAY, S. Hayri
1999 "Klasik Dönem Osmanlı Düşüncesi ve Osmanlıda Tehafüt Tutkusu", *Osmanlı*, ed. Güler EREN, c. 7, Düşünce, Ankara: Yeni Türkiye yay., ss.111-127.
1999 "Osmanlı Modernleşmesi", *Milli Eğitim Dergisi*, sayı: 143, ss. 38-41.
1981 *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken yay.
1995 *Türkiye'de Ruhçu ve Maddecî Görüşün Mücadelesi*, Ankara: Akçağ yay.
- BUMİN, Tulin (yay. yönt.)
2002 *Felsefe 2002*, İstanbul: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği Yay.

CEVİZCİ, Ahmet

1999 *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma yay.

2004 *Felsefe Ansiklopedisi*, cilt: 2, Etik yay.

2004; *Felsefe Ansiklopedisi*, cilt: 3, Ankara: Babil yay.

2005; *Felsefe Ansiklopedisi*, Ankara: Etik yay.

COMTE, Auguste

1986 *Pozitivizm İlmihali*, çev: Peyami ERKAN, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

ÇETİNKAYA, Bayram A.

2002 "Modern Türkiye'nin Felsefi Kökenleri", *C.Ü.İ.F.D.*, c. 6, sayı: 2, Sivas, ss. 65-91.

ÇIKLA, Selçuk

2003 "Baha Tevfik'in Hayatı, Yazarlığı, Mizacı ve Felsefeciliği: Muhalif, Asi ve Sıra Dışı-I, *Tarih ve Toplum*, c.:19, sayı: 234, ss. 371-377.

2003 "Baha Tevfik'in Edebiyatçılığı, Tesirleri ve Sıra Dışı Edebî Görüşleri, Muhalif, Asi ve Sıra Dışı-II, *Tarih ve Toplum*, c. 40, sayı: 235, ss.49-57.

ÇUBUKÇU, Agah

1986 *Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri*, Ankara: A.Ü.İ.F.yay.

DİREK, Zeynep

1998 "Türkiye'de Felsefenin Kuruluşu", *Sempozyum Bildirileri Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek, Defler ve Toplum Bilim Ortak Çalışma Grubu*, İstanbul: Metis Yay, ss. 69-80.

ERVERDİ, Ezel, ve başk.

1998 *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c.8, İstanbul: Dergah yay.

GÖKALP, Ziya

1976 *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Ankara: Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp yay.

GÖKBERK, Macit

1996 *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

GÜNGÖR, Nevin

1991 *Kültür-Eğitim-Dil Üzerine Görüşleri İle Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Ankara: Kültür Bakanlığı yay.

İŞİN, Ekrem

1985 "Osmanlı Materyalizmi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.2, İstanbul: İletişim yay., ss. 363-370.

1985 "Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul: İletişim yay., ss. 352-362.

- KAFADAR, Osman
1999 "Türkiye'de Felsefecilerin İlk Örgütü, Türk Felsefe Cemiyeti (1928-1929)", *Tarih ve Toplum*, sayı: 189, ss. 173-178.
- KAMPİTS, Peter
2002, "Jean-Paul Sartre-Anlamsızlık ve Özgürlük Arasında", *20.Yüzyıl Filozofları*, ed. Margot Fleischer, çev: A. KANAT, İzmir: İlya yay., ss. 235-260.
- KARAKOÇ, İrfan
1999 "Türkiye'de Sosyalist Düşüncenin Az Bilinen Bir İsmi Ahmed Nebil", *Tarih ve Toplum*, sayı:191, ss. 260-264.
- KARAKUŞ, Rahmi
1995 *1908-1933 Türkiye'de Felsefenin Kavranışı ve Bu Kavranışta Dinin Konumu Felsefe Serüvenimiz*, İstanbul: Seyran yay.
- KARLIĞA, Bekir
1999 "Osmanlı Düşüncesinin Oluşumu", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, c. 7, Düşünce, Ankara: Yeni Türkiye yay., ss. 28-37.
- KAYA, Mahmut
1995 "Felsefe", *DİV*, c. 12, İstanbul, TDV yay., ss. 311-319.
- KAYNARDAĞ, Arslan
1983 "Türkiye'de Felsefe'nin Evrimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt: 3, İstanbul: İletişim yay., ss. 762-774.
1994 *Bizde Felsefenin Kurumlaşması ve Türkiye Felsefe Kurumu'nun Tarihi*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu yay.
2002 *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Felsefe*, Ankara: Kültür Bakanlığı yay.
- KONGAR, Emre
1998. *21. y.y.'da Türkiye (2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı)*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KORLAELÇİ, Murtaza
1986 *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul: İnsan yay.
- KÖYMEN, Oya (yay. yönt.)
1983 *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul: Anadolu yay.
- KURDAKUL, Şükran
1992 *Çağdaş Türk Edebiyatı*, c. 2, c. 4, Ankara: Bilgi yay.
- MARDİN, Şerif
1995 *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim yay.
1998 *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev: Mümtaz'er Türköne-Fahri Unan-İrfan Erdoğan, İstanbul: İletişim yay.
- MAYER, Frederick
1992 *Yirminci Asırda Felsefe*, çev. Vahap MUTAL, İstanbul: Dergah Yay.

- MERİÇ, Nevin
2000 *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi Adab-ı Muaşeret (1894-1927)*, İstanbul: Kaknüs yay.
- MİTHAT, Ahmet
1998 *Kadınların Felsefesi*, Yay. haz. Handan İNCİ, İstanbul: Arma yay.
- ÖKTEM, Ülker
1999 "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlılar'da 'Felsefe'", *Milli Eğitim Dergisi*, sayı:143, ss. 91-96.
- ÖNER, Necati
1967 *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, Ankara: A.Ü.İ.F. yay.
- ÖZTÜRK, Faruk
2000 "II. Meşrutiyet Döneminde Ahlak Öğretimi ve Baha Tevfik'in 'Yeni Ahlak'ı", *Milli Eğitim Dergisi*, sayı: 145, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/145/ozturk.htm>
- SARIOĞLU, Hüseyin
1999 "Osmanlı'da Felsefe-Kelam-Tasavvuf İlişkileri", *Osmanlı*, ed. Güler EREN, c. 8, Bilim, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 217-223.
- TEKELİ, Sevim ve başk.
1999 *Bilim Tarihine Giriş*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- TİMUÇİN, Afşar
2001. *Düşünce Tarihi 3*, İstanbul: Bulut Yay.
- TOPRAK, Zafer
1985 "II.Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c: 1, İstanbul: İletişim yay., ss. 126-132.
- TUĞCU, Tuncar
2000 *Batı Felsefesi Tarihi*, Ankara: Alesta yay.
- TUĞRUL, Süleyman
2002 *Felsefe ve İktisadiyat Mecmuası'nın Türk Toplum Bilimindeki Yeri*, (Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- TUNAYA, Tarık Z.
1996 *Hürriyet'in İlanı*, İstanbul: Arba Yay.
- TÜRKDOĞAN, Orhan
1976 "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Sosyolojik Görüşleri", *Ölümünün İlk Yıldönümünde Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Ankara: Atatürk Üniversitesi yay., ss. 28-51.
- UÇMAN, Abdullah
1991 "Baha Tevfik", *DİA*, cilt: 4, İstanbul: TDV yay., s. 453.

URAL, Şafak

1986 *Pozitivist Felsefe*, İstanbul.

UYANIK, Mevlüt

2005 “Çağdaş İslam Düşüncesi”, *Felsefe Ansiklopedisi*, ed. Ahmet Cevizci, c. 3, Ankara: Babil yay., ss. 454-459.

ÜLKEN, Hilmi Z.

2005 *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken yay.

2000 “Yeni Felsefe Cemiyeti ve Türkiye’de Felsefe Cemiyetinin Tarihçesi”, *Sosyoloji Dergisi*, sayı: 2, İstanbul: İ.Ü.E.F.Y., 1943, ss. 358-403.

2000 *İslam Düşüncesi*, İstanbul: Ülken yay.

VARLIK, Bülent

1985 “Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul: İletişim Yay., ss. 112-125.

WITTGENSTEIN, Ludwig

2000 *Felsefi Soruşturmalar*, çev. Deniz Kanıt, İstanbul: Küyerel Yay.

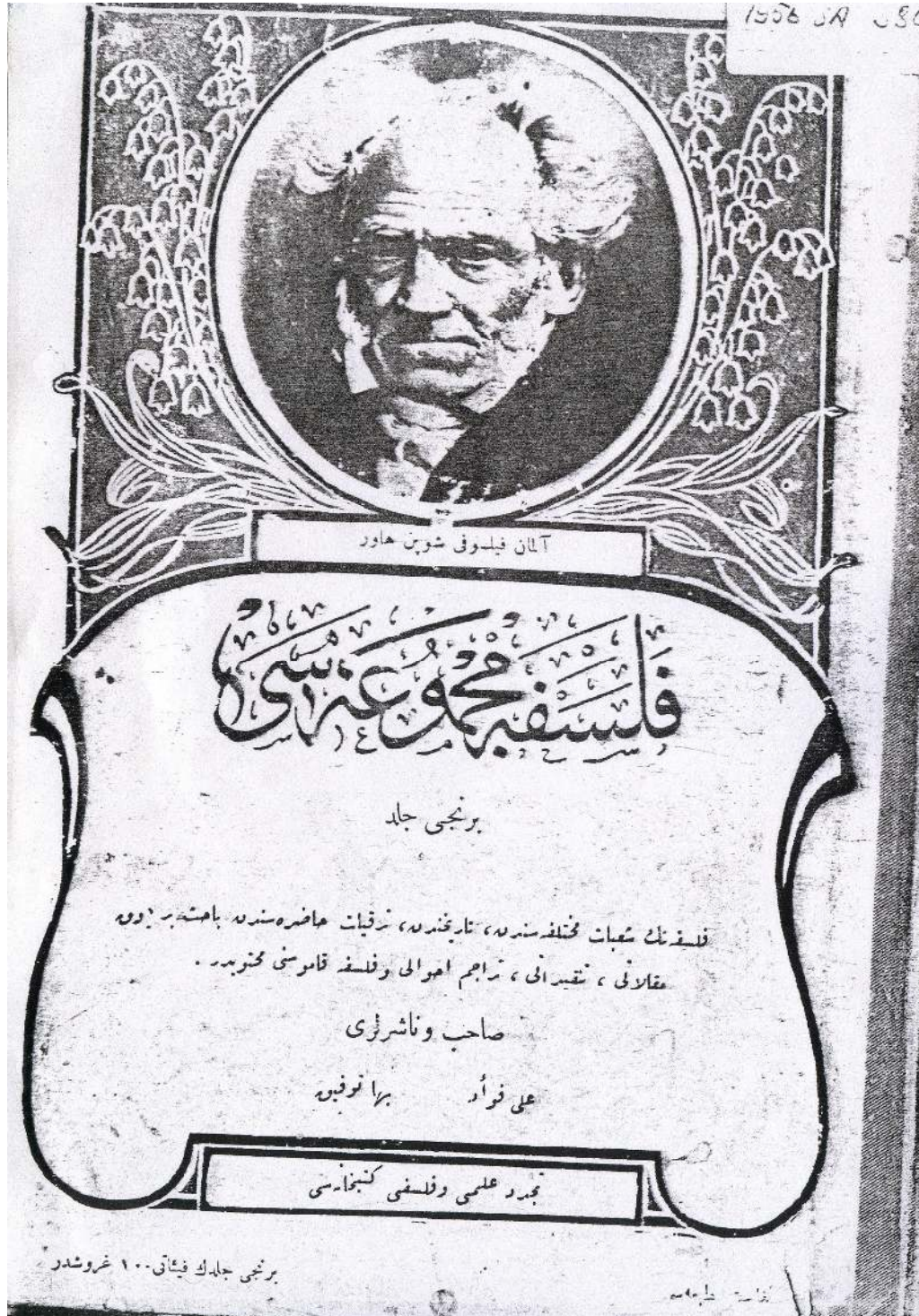
WUCHTERL, Kurt

2002 “Ludwig Wittgenstein-Dilsel Analiz ve Terapi”, *20.Yüzyıl Filozofları*, ed. Margot Fleischer, çev. A. KANAT, İzmir: İlya yay., ss. 69-91.

YILDIRIM, Tamer

2001 “Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası İndeksi”, *Müteferrika Kitap Dergisi*, sayı: 20, ss. 169-200.

Ek 1. Felsefe Mecmuası'nın Dış Kapağı

Ek 2. Felsefe Mecmuası'nın İç Kapağı

Ek 3. Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası'nın Dış Kapağı

صای ۱ مایس ۹۲۷ ییل ۱

فلسفه واجتماعیات

مجموعه‌سی

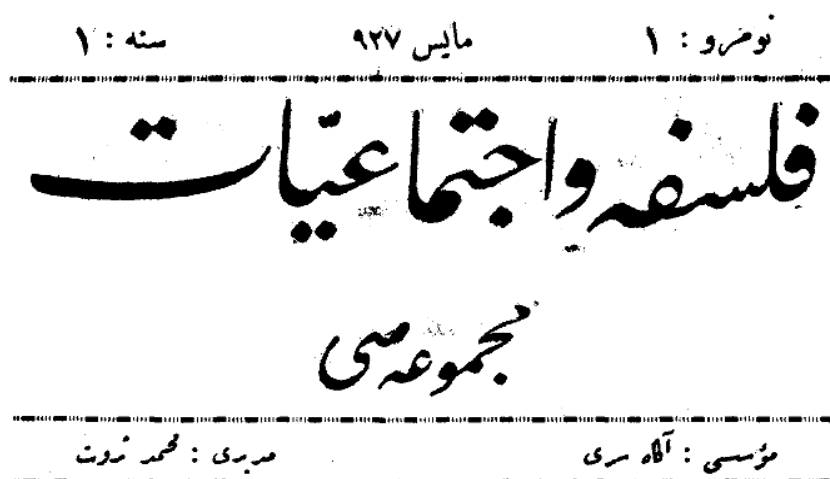
مدیری	مؤسسی
محمد شروت	آلاه سری
قیاطاش لیسہ‌سی فلسفه واجتماعیات وتجاوت مکتبی اقتصاد معلی	استقلال لیسہ‌سی مدیری وادبیات معلی

بر صایره

مقدمه فلسفه واجتماعیات مجموعه‌سی
 نظری قسم : « ایش » ک ترقی حقندہ بر قاج نوط . . . محمد شروت
 تدریسی قسم : بیلکی موضوعلری آراسندہ لسان . . . راجب خاوصی
 شکل نظریسی دو قنور اور خاندہ سعد الدین
 دیوان ادبیاتی : کلہل ورمزل آلاه سری
 افلاطونک اجتامی فکرلری حامی منج
 اتخار حامی ضیا
 هندسه نہ در ؟ دینقنورہ
 تطبیقی قسم : ویرکو سیاستمز دو قنور عمر جہول
 لیسہ و معلم مکتبلرندہ اجتماعیات پروغرامی حامی ضیا
 تحلیل و تنقیر قسمی : اجتماعیات : علی کای م . م . ت .
 مختلف مجموعه لردہ منتشر مهم یازیلر

ادارہ خانہ : استانبول - جینرلی طاسہ - استقبول لیسہ‌سی داخلندہ دائرہ مخصوصہ
 استانبول - مطبعہ ابوالضا

Ek 4. Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası'nın İç Kapağı

مقدمه

«فلسفه و اجتماعیات مجموعه‌سی»، کندیسی ایچون اڭ اساسلی بره‌دف اولوق اوزره، فلسفی و اجتماعی مسئله‌له مراق ابدنلرک بوموضوعلر حقنده کی بیلکیرلری توسیع و تقویه ایتلرینه، تدقیقلرینک سالم بر اصولده انکشافی ایچون اونلره رهبرک ایتک چالیشاجق در.

فی الحقیقه، صوک لیه مفردات پروگراملری، فلسفه و اجتماعیات درس‌لری، یکی بیتشه‌جک منور زمره‌نک بیلکی سوبه‌سی ایچنده مهم بر دول اویناه‌جق وضعیته سوقشدر:

کنج نسل، بونحویه بو بوک براهیت ویرمک مجبوریتنده در. بویلیک شمه‌لرینه قارشی کوسترلرین رسمی علاقه، طلبه آراستنده ده چوق قوتله مقابلتی کورمکده در. بوحاذیه بی، مجموعه‌سزک مؤسسلری، مسلک‌لری اعتبارله چوق یاقیندن تعقیب ایتکده درل. یالکز شونیده اعتراف ایتک مجبوریتنده بکه طلبه آراستنده بو درس‌لره قارشی اویانان علاقه‌بی حقیله نظمین ایتک، یعنی بودرس‌لرک تولید ایتدیکی فکری احتیاج‌لره، حتی رسمی مفردات پروگرامنک حدودی داخلنده قالمی شرطیله دخی، غذا ویره‌یلمک بک چوق دفعه ممکن اولامابور.

بوحال، یالکز لیه تدریساتی ایچون دکل، عین درجه‌ده قطعیته و چوق داها فضله شدته دارالفنون تدریساتی ایچون ده وارددر: دارالفنونده آرتق احتیاج‌لرک حدودی چوق داها آرتمش وکنج طلبه‌نک خصوصی تدقیقلر یایمق ضرورتی چوق داها حیاتیتمش و قطعیتمشدر. بوکا مقابل، دارالفنون طلبه‌سنگ وضعی، ایسه‌ده کی آرقداش‌لرینک حالندن هیچ‌ده داها ابی دکدر.

بونتیجه بر حقیقتدر و مع‌الاسف اوقادار آجی بر حقیقتدر که، اگر مقابل تدبیر آلتیاجی اولورسه، کرک لیه‌لرده و کرک دارالفنونده بویلیک شمه‌لرینک تدریستدن بکلن غایه‌بی آله ایتک بک ممکن اولامیه‌جق در.

Ek 5. Baha TEVFİK ve Hilmi Ziya ÜLKEN

Baha TEVFİK (1881-1914) Felsefe Mecmuası Müdürü

Hilmi Ziya ÜLKEN (1901-1974) Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası ve
Felsefe Cemiyeti Kurucusu

ÖZET

Felsefe Mecmuası ve Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası'nın Tahlil ve Tasnifi isimli çalışmamızın temel amacı, dergilerde yer alan felsefi metinlerin çözümlemesinden hareketle, dergilerin yayımlandığı dönemlerde felsefecilerin hangi konular üzerinde yoğunlaştıklarının ve tartıştıklarının tespit edilmesi ve dergilerin özel olarak dönemlerindeki, genel olarak da Türk felsefe geleneğindeki yerinin ve katkılarının belirlenmesidir.

Birinci bölümde, söz konusu dergilerdeki felsefi metinlerin çözümlenmesine bir zemin oluşturabilmek ve dergilerin bir bütün olarak Türk felsefi geleneği içerisindeki yerini görebilmek amacıyla, Batı felsefesinin ve İslam felsefesinin genel yapısı üzerinde durularak, bu felsefe geleneklerinin Türk düşüncesine olan etkileri özetlenmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde, “Felsefe Mecmuası” ve “Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası”nın içeriği üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede, dergilerin yayın hayatına giriş serüvenleri, metin olarak organizasyonu ve fiziksel görünüşleri incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise, dergilerdeki felsefi metinlerin çözümlemesi yapılarak, özel olarak yazarlarının ve genel olarak da dergilerin felsefi eğilimleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak bu çalışmada, “Felsefe Mecmuası” ve “Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası”nın Türk toplumunun entelektüel boyutuna olan katkıları bir bütün olarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

The main object of our study called *The Analysis and Classification of Felsefe Mecmuası (The Journal of Philosophy) and Felsefe ve İktimaiyat Mecmuası (The Journal of Philosophy and Sociology)*, is to determine the main subject matters which were focused and debated by philosophers in their publication period and then to establish the positions and contributions of the journals in their period in particular and also within the Turkish philosophical tradition in general, in terms of analysis of the philosophical articles in the journals.

In the first chapter, we have focused on the general structure of the Western and Islamic Philosophies as a background to analyze the philosophical articles in this journals and to determine the position of the journals in the Turkish philosophical tradition as a whole. In this context, influences of this philosophical traditions on the Turkish thought have also been summarized.

In the second chapter, we have focused on the contents of “*Felsefe Mecmuası*” (*The Journal of Philosophy*) and “*Felsefe ve İktimaiyat Mecmuası*” (*The Journal of Philosophy and Sociology*). In this context, we have investigated their adventure for publication and textual organizations as well as their physical outlooks.

In the third chapter, we have tried to analyze the philosophical articles in the journals and to determine the philosophical tendencies of their writers in particular and journals in general.

As a result, in this study we generally have presented the contributions of “*Felsefe Mecmuası*” (*The Journal of Philosophy*) and “*Felsefe ve İktimaiyat Mecmuası*” (*The Journal of Philosophy and Sociology*), to the intellectual dimension of Turkish society.